

Їржі Бонек, Дануше Манова,
Вацлав Старек

ГУЛЬЧА ЧЕСЬКА НА ВОЛИНІ

ОПИС ЖИТТЯ В 1870–1947 РОКАХ

Jiří Bonek, Mgr. Danuše Manová,
Ing. Václav Stárek

HULEČ ČESKÁ NA VOLYNI

OBRAZ ŽIVOTA V LÉTECH 1870–1947

Переклад із чеської В'ячеслава Шляхового

2017

УДК 325.54(=162.3)(477.82)"1870/1947"

Б77

Бонек Їржі, Манова Дануше, Старек Вацлав

ГУЛЬЧА ЧЕСЬКА НА ВОЛИНІ

Опис життя в 1870–1947 роках / переклад з чеської В'ячеслава Шляхового. – Рівне: ПП Дятлик М., 2017. — 216 с.

ISBN

Це видання – переклад з чеської про переселення чехів на Волинь, а саме в Гульчу (нині – Гільча Друга Здолбунівського району Рівненської області) та навколишні села в кінці XIX століття та опис їх життя до 1947 року. В книзі зібрано багато цікавих фактів про те, що нового принесли чехи на західні землі України – свою культуру, письменство, нову технологію землеробства.

Ця інформація може зацікавити насамперед жителів села Гільча Друга, істориків, краєзнавців, а також широке коло читачів, хто хоче більше знати про рідний край.

Перекладено за виданням:

Jiří Bonek, Danuše Manová, Václav Stárek.

Huleč česká na Volyni. Obraz života v letech 1870–1947,

Žatec 1992.

Переклад на українську мову: В'ячеслав Шляховий

УДК 325.54(=162.3)(477.82)"1870/1947"

ISBN

© Шляховий В. Л., 2017

Зміст

Від перекладача _____	5
Передмова 1 _____	7
Передмова 2 _____	9
Географічна довідка _____	11
 Розділ I	
Перше десятиліття _____	19
 Розділ II	
Від початку влади Олександра III до початку Першої світової війни _____	59
 Розділ III	
Від початку Першої світової війни до початку Другої світової війни _____	83
 Розділ IV	
Друга світова війна та реєміграція _____	117
Закінчення _____	141
Джерела та література _____	143
Післямова до українського видання _____	145
Текстові та ілюстраційні додатки _____	161
Додатки до українського видання _____	211

... ця книга зберігає свідчення про долі, спосіб життя, характер декількох сотень чехів на чужині в проміжку від шістдесятих років 19-го століття до сорокових років 20-го століття, які були поставлені перед жорстокою життєвою реальністю і змогли впоратися з нею.

Дануше Манова-Старекова

Від перекладача

(передмова до українського перекладу)

В середині 90-х років минулого століття, під час традиційних відвідин України в річницю спалення фашистами в липні 1943 року чеської та української частин села Малин Млинівського району Рівненської області, один з авторів книги «Huleš česká na Volyni» Вацлав Старек передав мені чотири екземпляри цієї книги.

З чотирьох отриманих примірників один я залишив собі, а три інші віддав у бібліотеки: сільську, обласну та бібліотеку Рівненського інституту слов'янознавства. Книгу я прочитав з великим інтересом, переглянув цікаві ілюстрації і часто до неї заглядаю, коли хочу згадати якийсь факт чи подію. Потрібно сказати, що поява цієї книги в сільській бібліотеці викликала велике зацікавлення серед жителів Гільчі, але на перешкоді стало незнання ними чеської мови. Ідея перекладу книги на українську мову витала в повітрі, але її реалізації перешкоджала моя надзвичайна зайнятість (працював на трьох роботах), сімейні турботи, а потім хвороба мами та дружини. Поштовхом до початку перекладу книги стала зустріч з Ігорем Паньковим, вже як з відомим громадським та педагогічним діячем, який на основі багатьох архівних та книжкових даних написав історію села Гільча*. Самого Ігоря та його сім'ю я знав значно раніше, оскільки в Гільчі ми були сусідами.

В січні 2016 року я собі сказав: «Якщо не я, то хто?» і почав перекладати цю книгу з чеської мови на українську. Чому саме я? Річ у тому, що мої родичі по материнській лінії – чехи. Мій прапрадід – Вацлав Заїц. А його син – мій прадід – Антонін Заїц керував сільським духовим оркестром (див. світлина №12), його будинок зберігся в Гайку, стоїть навпроти місця, де був чеський костел або, точніше, церква св. Кирила

* Паньков І. Віхи історії села Гільча і околиць: 550 років першої писемної згадки про село Гільчу, 1466–2016 / І. Паньков. – Скерневіце: Сігма, 2016. – 70 с.

і Мефодія, яку владні органи наказали знести в 1980-их роках. Могила його та двох дружин і двох дітей знаходиться на чеському кладовищі села Гільча 2. Дочка Антоніна Заїца Анна – це моя бабуся, а дідусь – Ян Кржівка – походив з Іванич Волинської області. Перед Першою світовою війною після служби в армії він працював службовцем у Києві та Петрограді, де його і застала революція. Коли Західну Волинь окупували німці, його рідні евакуювалися з Іванич у Здолбунів. Мій дід рік був старостою села, а потім працював у млині Говорків. Навесні 1947 року Ян Кржівка, його дружина Анна та старша дочка Тамара (1919 р. нар.) реемігрували в Чехословаччину. Їх син – Ян (1926 р. нар.) у 1944 р. записався у військовий корпус генерала Свободи. Після війни він закінчив Пряшівську духовну семінарію і був настоятелем православного храму св. Ольги в місті Франтішкові Лазні (63 роки вислуги). Моя мама – Марія Шляхова (Кржівкова) залишилася в Україні, бо одружилась з українцем Леонідом Шляховим, який був родом з Черкащини і після закінчення педагогічного училища в Новомиргороді в 1945 році отримав направлення в Західну Україну, де того ж року почав працювати вчителем у Гільчанській школі, в якій вже вчителювала моя мама.

Перекладом книги я займався, як правило, вечорами, коли був вільний доступ до ноутбука. Починав з однієї сторінки за вечір, а далі все більше і більше. Для перекладу малознайомих слів використовував придбаний ще в радянські часи, двотомний «Чесько-російський словник», який добре прислужився. Не маючи досвіду перекладацької та літературної діяльності, бо сам за фахом викладач фізики і математики, я, звичайно ж, намагався робити дослівний переклад і в результаті отримав не зовсім придатний до читання текст. Тому я дуже вдячний Ігорю Панькову, Тамарі Шкарбан, Тетяні Шпичук (Кравчук), Оксані Нагулко, які вчитали та відредагували текст.

В'ячеслав Шляховий

Передмова 1

Достеменно не знаємо, чи вдалося комусь якимось чином зафіксувати історію нашого села від самого початку у вигляді хроніки (можливо, Йозефові Вілімекові і його синові Густаву). Що маємо справді письмово підтверджено і з чого можемо черпати, то це є спогади Яна Мартінека з Урвенни, що охоплюють перші сім чи вісім років життя села переважно з господарського боку. Ми йому за це безмірно вдячні, оскільки в них відображено початковий спосіб життя нашого села, хоч сам він відійшов у вічність. Подяка стосується і його сина Яна Мартінека, котрий, не зважаючи на різні труднощі, а було їх чимало, зберіг рукопис і дав його на перегляд Їржі Бонеку, який рукопис опрацював і зробив помітки. Документ був значно пошкоджений і погано читався.

Написання історії села було розпочате ще в 1954 році, але було перерване через брак часу, оскільки всі ми були зайняті на роботах і під час поселення в ЧСР були розкидані по значно віддалених місцях. Тому сталося так, що наша праця перервалася на багато років. За той час, багато наших односельців, які пам'ятали давніші часи, відійшли в небуття. На превеликий жаль, відійшов у вічність і незамінний співпрацівник Владімир Крейчі, який упродовж багатьох років був секретарем села Гульча Чеська за доби Польської республіки між Першою та Другою світовими війнами і був обізнаний у всіх справах села. Знав багато і з попередніх років, мав добру пам'ять і наполегливе бажання допомогти. На жаль, невмолима смерть вирвала його з наших рядів і його відхід став незамінною втратою.

Їржі Бонек, Йозеф Говорка, Вацлав Старек, Їндржіх (Ондржей) Брда і я, Йозеф Бечварж, намагаємось записати хоч би те, що збереглося письмово або в пам'яті наших найстаріших громадян. Чинимо так для того, щоб не пішло в небуття все про таке визначне чеське поселення, до якого спочатку входили Урвенна, Гульча і Залісся, а після Першої світової війни офіційно назване Гульча Чеська (*тепер Гільча Друга – прим. перекладача*).

Наступне писемне джерело маємо від пані Анни Гончарової, народженої Кашпарової, яка написала свої спогади про Гульчу, у них висвітлила історію, діяльність та життя села в кінці дев'ятнадцятого і на початку двадцятого століть, аж до 1917 року. За ті спогади їй тепло і від щирого серця дякуємо.

Вважаю за необхідність зазначити те, як мені особисто розповідала пані Вишнівська, народжена Вілімекова, що її дідусь Йозеф Вілімек пи-

сав хроніку сіл Урвенна та Гульча, а після нього продовжив писати хроніку її батько Густав Вілімек. Проте ця хроніка була викинута з потягу десь на Закарпатті під час репатріації з СРСР до ЧСР, коли репатріаційні комісари наказали ніяких письмових записів не перевозити через кордон. Це варте великого жалю, але, оскільки ніхто з нас хроніки не читав, то не можемо нічого більше сказати, ніж було наведено вище.

Йозеф Бечварж
(Спогад про село Гульча Чеська)

Передмова 2

Книга, яку пропонуємо читачам, почала писатися ще в п'ятдесятих роках, але тільки тепер вона набула остаточної форми. По роках збирання матеріалу, спілкувань із колишніми мешканцями Гульчі, вивчення історії громади, що було найбільш інтенсивним у 1976–1984 роках – помирає Йозеф Бечварж (1981), потім головний ініціатор Їржі Бонек, а у 1986 і Йозеф Говорка. Залишився останній – Вацлав Старек – і тоді до завершення роботи за побажаннями колишніх мешканців Гульчі долучилася я. Це було на початку 1989 року. Я приступила до дрібної роботи по доповненню відомостей за допомогою опитування й особистого спілкування зі свідками. Намагалася знайти до їх розповідей письмові докази, а саме: свідоцтва, документи, метрики тощо. Так вдалося підтвердити деякі події, але багато залишається тільки підтвердженими свідками, яким закарбувалися в пам'яті головним чином виняткові події (наприклад, вбивство злодіїв), але про їх точний час чи інші факти з'явилася широка шкала відповідей, тому можливі неточності. Із такими самими проблемами стикався вже мій попередник Їржі Бонек. Багато зараз уже залишається таємницею. Основні події, за невеликим винятком, вдалося підтвердити.

За основу я взяла оригінал матеріалу Бонек, доповнила його останньою частиною, тому що сьогодні вже можна говорити про речі, які були раніше табу, змінила порядок розділів, щоб узгоджувалися окремі частини, доповнила багато фактів, висловила цікаві здогадки, опрацювала ілюстраційний додаток і впорядкувала мову (незміненими залишилися спогади Яна Мартінека Старшого). До опрацьованої частини не хотіла дуже втручатися, але матеріал, який пропонувався на наступну частину, унеможлиблював таку ж саму форму обробки, тому спосіб обробки відрізняється.

Думаю, що і з помилками й неточностями ця книга зберігає свідчення про долі, спосіб життя, характер декількох сотень чехів на чужині в проміжку від шістдесятих років 19-го століття до сорокових років 20-го століття, які були поставлені перед жорстокою життєвою реальністю і змогли впоратися з нею. Якраз сьогодні потребуємо таких прикладів.

Хочу подякувати всім, хто поділився спогадами або письмовими чи ілюстраційними матеріалами. Якщо передавали інформацію прямо мені, то їх імена відмічені в розділі «Джерела», для старішої інформації вже нині не завжди можна було встановити автора (наприклад,

у матеріалах, підписаних тільки іменем або без підпису). Окрема подяка історику др. Ярославу Мацекові, а також Антоніну Умлауфові за фінансову допомогу.

Насамкінець прошу мешканців Гульчі, якщо знайдуть у праці події, із якими вони не погоджуються, і мають на це якесь історичне підтвердження, щоб мене з ним ознайомили.

Дануше Манова-Старекова

Географічна довідка

Волинська земля, куди в сімдесятих роках минулого століття переселилися чеські колоністи, є окремою географічною областю площею 71 766,7 км² і розташована в західній частині України. Західний кордон утворює ріка Буг, яка відділяє Волинь від польських земель, на сході межує з центральними областями України, із колишньою Київською губернією, на півдні – з Подільською височиною, на півночі – з Поліською низовиною. Нахилена Волинь помірно на північ, що визначає напрям течії головних річкових систем – Стиру і Горині – правих приток Прип'яті. Розташування між двома окремими областями на півдні й півночі визначило тип місцевості, що є перехідною між горбистою, розрізаною глибокими ярами з річками, південною височиною і порослою лісом низовиною на півночі. Тому на Волині можна виділити три пасма, що простягаються в напрямку схід – захід:

- а) дуже горбистий, глинистий і громишевий, менш родючий і значно порослий лісом південь;
- б) помірно горбиста, родюча, густіше заселена середина з переважаним чорноземом;
- в) болотиста, поросла лісом, найменш залюднена північ із неродючими піщаними ґрунтами.

Північна і південна області створювали, з огляду на свій характер, суттєву перешкоду сполученню, тому головні торгові й стратегічні шляхи в минулому і нині в напрямку схід – захід пролягали через Волинь, яка утворювала ніби міст, що з'єднував польські землі з центральними областями України.

На межі південного і середнього пасма, у місцях, де дуже горбиста місцевість переходить у помірно горбисту середину, біля старої історичної дороги в напрямку зі сходу на захід, яку українці називали «шлях» (по-російськи тракт) і на якій були розташовані відомі міста: на сході – Острог, а на заході – Дубно, у 1871 році було закладене чеськими колоністами село Гульча. Чеська назва села була взята від закупленого маєтку, який належав до українського села Гульча (*тепер Гільча Перша – прим. перекладача*). Його наближені географічні координати: 50°26' північної широти і 26°15' східної довготи (за Гринвічем). Гульча під час свого заснування була селом переважно землеробським, і цей характер залишався аж до реєміграції в 1947 році.

Гульча віддалена від Острога на 21–22 кілометри, а від Дубна на 33–35 кілометрів. Найближчим містом є віддалений на 10 кілометрів на північ і в той час зовсім непримітний Здолбунів. Виріс із малого, заболоченого, брудного села і став відомим у вісімдесятих роках 19-го століття, коли перетворився на важливе перехрестя залізниць, що з'єднували Київ, Варшаву та Львів.

Згідно з переписом населення від 1897 року Острог мав 8 700 мешканців, Дубно – 5 000, а Здолбунів – 4 700.

Загалом проживало на Волині на зламі століть 3 316 000 осіб. Найбільше українців (70,1%), євреїв було 13,2%, поляків – 6,1%, німців – 5,7%, росіян – 3,5%, чехів – 0,92% (приблизно 30 000).

За віросповіданням: найбільше було православних – 73%, юдеїв – 13,2%, католиків – 7,5%, протестантів – 6% (*Ruská encyklopedie z roku 1904*).

Головна частина села була збудована по обидва боки згадуваного шляху, який чехи не досить правильно називали «дорога» (по-чеськи *dráha*). Шлях був шириною, згідно з Анною Гончаровою та Йозефом Говоркою, десь 30 метрів, а за Мірославом Тоушеком – десь 24 російські сажні, що становить наближено 51 метр. «Шляхом» називали тільки особливо важливі торгові та стратегічні дороги. Були вони зазвичай широкі, а в місцях, де проходили лісом, він був по обидва боки на віддалі кількох десятків метрів викорчуваний (Анна Гончарова), проте, як і всі дороги того часу, шлях не мав твердого покриття. Багато переказів, що оповідалися тутешнім українським людям, та додаток «татарський», який йому місцеві мешканці давали, свідчили про стародавність цієї транспортної артерії.

Уздовж Шляху простягається село на три кілометри. Забудова села була вільною, у деяких місцях із більшими проміжками між садибами, призначеними для полів та садів. На заході воно межувало з південним краєм українського села Урвенна, що розташоване вздовж дороги, яка відгалужується від Шляху на північ, у напрямку Здолбунова; на сході – з північним краєм української Гульчі, розташованої на півдні. Ці три села утворюють разом лежачу латинську літеру «S».

Окрім головної частини села, яку чехи називали «Дорога», або «на Дорозі» (*тобто на «шляху» – прим. перекладача*), належали до Гульчі Чеської в тридцятих роках 20-го століття три присілки та один хутір. Присілок, який називали Адамів, складався з дев'яти садиб, був віддалений приблизно на вісімдесят метрів від західної околиці села й розташовувався вздовж польової дороги, що прямувала на південний захід і через ліс з'єднувала Гульчу з наступним чеським селом Заліссям, віддаленим десь на п'ять кілометрів від Гульчі.

Чеський присілок Урвенна, який називали також «Замок», складався з десяти садиб і лежав на північному кінці уявної літери «S»

аж за українським селом Урвенна й був віддаленим від нього приблизно на півкілометра. З'єднання зі Шляхом мав Замок або через українське село, або польовою дорогою чи стежиною, що утворювала своєрідну гіпотенузу між серединою Шляху і замком довжиною десь півтора чи два кілометри.

Присілок Гайок, що нараховував двадцять три садиби, виник на місці колишнього панського двору на південній околиці уявлюваної літери «S» за українською Гульчею, за якою одразу ж починався. Зі Шляхом з'єднувався власною дорогою, що утворювала зі східною частиною лежачого «S» другу гіпотенузу довжиною також півтора чи два кілометри. Назва «Гайок» почала вживатися в тридцятих роках 20-го століття. До того це місце називали «Біля Церкви», тому що там була дерев'яна церква. Вона існувала ще до переселення чехів і, згідно з Яном Мартінеком Старшим, у різні часи була католицькою та уніатською¹. Присвячена була св. Кирилові та Мефодію.

Хутір із трьох садиб був віддалений десь на три кілометри на південний схід від села і розташований на межі гульчанського та заліського кадастру біля краю лісу.

Від села на північ знаходиться низовина без суттєвих нерівностей і тягнеться аж до Здолбунова. На північному сході від Здолбунова височіє на горизонті невисока, видовжена крейдяна гора, де видобувають сировину для Здолбунівського цементного заводу. На південь від села Гульча місцевість в значній мірі горбиста й досить лісиста.

Від Шляху в напрямку на південь поверхня помірно піднімається і на віддалі десь двох кілометрів утворює два протяжні підвищення, паралельні до села й розділені глибоким яром. На першому підвищенні біля дороги в Гайок знаходиться гульчанське кладовище. Десь через один кілометр на захід на тому самому підвищенні на землях поміщика Негребецького було розташоване польське католицьке кладовище. За згаданими підвищеннями на горбистій місцевості розкинулись сільські ліси. Із дерев переважав граб, траплялися також явір, в'яз та береза. Хвойні дерева ні в сільських, ні в ближніх державних лісах не росли. Ліси були природні, не насаджені. За польської влади² запровадили сувору охорону лісу – вирубувати можна було тільки з дозволу і то лише дерева певного віку. Замість зрубаних дерев потрібно було посадити нові. Десь за п'ять кілометрів на південний захід від Гульчі лежить за лісами наступне чеське село Залісся – спочатку тільки поселення,

¹ Греко-католицька церква – менша частина православної церкви, яка на основі Флорентійської унії 1438–39 частково з'єдналася з католицькою церквою (зокрема за Брестською унією в Польсько-Литовській державі. Визнає авторитет папи та католицьке вчення про Святу Трійцю, але залишила собі православну літургію). Ілюстрований енциклопедичний словник – чes. *Ilustrovaný encyklopedický slovník*.

² Від 1921 року.

що було частиною головного села. За ним далі – містечко Мізоч, віддалене від Гульчі на вісім кілометрів.

Десь за три кілометри на захід від села випинався окремий горб, який мав назву Козиня гора, і височів над навколишньою місцевістю, можливо, на тридцять чи п'ятдесят метрів. Був безлісий, росла там тільки степова трава й декілька самотніх карликових сосен. Із горба копали пісок для місцевих потреб. У жодному іншому місці в околицях його не було. Пісок складався з багатьох шарів різного кольору й товщини, а в деяких шарах знаходилося багато мушлів молюсків. Щодо усамітненого розташування, показового складу геологічних шарів, наявності особливої рослинності, безумовно заслуговував на сувору охорону. Зник, однак, після Другої світової війни, коли за радянської влади пісок вибрали й використали на будовах.

Місцевістю протікає з півдня на північ невелика річка Устя, що витікає з-під горбів поблизу українського села Дермань біля старовинного монастиря десь за десять кілометрів на південь від Гульчі. Вона тече вздовж східного боку української Гульчі, де перегороджена греблею (по греблі проходив згаданий Шлях) і утворює ставок. По дорозі вона збирала багато потічків, з яких два ліві текли південніше й північніше від Гульчі Чеської. Південна притока, яку називали Хутірською, витікала біля Дерманя, вбирала в себе наступну притоку коло Залісся, текла південніше підвищень і впадала в Устю на південь від української Гульчі. Біля того потічка багато гульчанських селян мали свої луки. Друга ліва притока витікала в українській Урвенні й протікала десь за два кілометри на північ від чеського села посеред розлогих лук близько трьох кілометрів завдовжки і півкілометра завширшки. Тут були луки селян Гульчі й Урвенни, а струмок між ними утворював межу (лівий берег – український, правий – чеський). Ширина Усті нижче та вище ставка в тридцятих роках 20-го століття була десь чотири чи п'ять метрів. Глибина сягала від метра до півтора, місцями два метри. Устя була типовою низинною річкою, нерегульованою, повноводною, із численними меандрами, багата на рибу та раки. Проте необхідно зазначити, що річка мала упродовж півстоліття, від кінця 19-го до половини 20-го століть, значні проблеми і за рівнем її наповнення водою можна було спостерігати осушення краю за помірно короткий час.

Слід відмітити ще одне визначне місце – каплицю св. Миколая. Вона розміщена в кадастрі української Гульчі, але чехи також святкували день св. Миколая. 22 травня (згідно з православним календарем 9 травня) в Гульчі відбувався хресний хід.

Каплиця збудована в підніжжі крутого горба з правого боку річки Усті, у місці, де витікає з гроту знамените джерело. Вода виводиться двома витоками до штучного озерця з малим острівцем посередині,

звідки впадає в річку. Вода має мінеральний присмак і навіть за сильних морозів не замерзає. Навколо каплиці росли високі дерева, які утворювали упорядкований парк. Раніше в тому місці стояла католицька каплиця св. Яна (*Непомука – прим. перекладача*). Після поразки польського повстання в 1863 році статуя св. Яна була забрана та вкинута в ставок, а спорожніле місце занепало. Тільки після невдалого замаху на царя Олександра III в 1887 році грот був відреставрований, озерце обгороджене, а каплиця й грот присвячені св. Миколаю. На згадку там помістили пам'ятну дошку з російським написом «Реконструкція і оздоблення гроту здійснені селянами-власниками з двадцяти волостей Острозького повіту³ на пам'ять про спасіння життя царя імператора». Дошка була прямокутна, зі світлого каменя, напевно, мармуру, напис зроблено чорним шрифтом.

ВИСОТА НАД РІВНЕМ МОРЯ

Дані про висоту над рівнем моря на доступних мапах дещо відрізняються. На австрійській спеціальній мапі 1911 року приведені такі дані:

- 1) найнижча відмітка на південний схід від Гульчі, під Глупанинським ставком біля берега Усті – 196 м н.р.м.
- 2) навпроти течії річки Усті, на південь від Гульчі є друга відмітка – 209 м н.р.м.
- 3) на південний схід біля католицького кладовища поруч із перехрестям польових доріг на протязному підвищенні приведена відмітка 294 м н.р.м.
- 4) на Козиній горі відмітка – 269 м н.р.м.

Згідно з кадастровою мапою з часів Польщі найвищий пункт на південному заході становить 293 м н.р.м., висота Козиньї гори була вказана 297 м н.р.м. Цю відмінність у висотах можна, напевно, пояснити тим, що нульовий рівень приймався, очевидно, від різних морів – на австрійській мапі від Середземного або ж були дані перенесені з російських мап, отже, від Чорного моря, а на польській мапі від Балтійського моря. Різницю могла внести і різна точність вимірювань. Із наведених даних можна ствердити, що наближено висота села становила 230-240 м н.р.м.

³ Острозький повіт: Антонівка, Блудів, Чеський Край, Дідова Гора, Довге Поле, Головлі, Глупанин (Миротин), Гульча – Урвенна, Ядвинин, Коростова, Новосілки, Мощаниця, П'ятигори, Підліски, Шпаків, Залісся, Завидів, Здолбунів, Остріг.

КЛІМАТ

Відомості про клімат, що подаються у різних довідниках та мапах, також частково відрізняються. Причина в тому, що точні метеорологічні вимірювання на Волині почали проводитися тільки за декілька років перед Другою світовою війною в Луцьку. До того дані вимірювань переносили від досить віддалених міст: Києва, Львова, Вільна, пізніше Бреста-Литовського, що не могло точно відобразити кліматичні умови на Волині.

Загалом, клімат на Волині можна охарактеризувати як середньо-європейський із виразними рисами клімату континентального. Різні погодні умови упродовж року відзначались більшою сталістю, ніж у Чехії. Середня температура в найтеплішому місяці липні становила 19–19,5°C, що відповідає середнім липневим температурам у Чехії, де довготривалі вимірювання для Праги становлять 19,2°C. Проте тут не доходило до різких спадів температури, таких частих для Чехії.

Три зимові місяці: грудень, січень, лютий – мали на Волині середню температуру нижче 0°C, причому в січні вона могла сягати -40°C (у Празі має найнижчу середню температуру також січень, але тільки з 0° С, Жатецько – близько -10°C, Раковницько – десь -20°C). Середня січнева температура на Волині відповідає середнім і вищим місцевостям прикордонних гір – Шумава, Карконоші, Крушні гори.

Опади були на Волині десь 560 мм щороку, проте згідно з вимірюваннями агронома Бочка – 585 мм (*Kronika Volkova*), що є дещо більше, ніж у середині чеської западини й наближається до Чесько-Моравської височини (річне значення для Жатецька нижче 500 мм). Найбільш дощовими були на Волині літні місяці, а саме липень. Найменше опадів було в січні. Тривалий сніговий покрив утримувався на Волині в середньому сімдесят днів (*географічний атлас «Пізнаємо світ» – чес. Poznáváme svět; чехословацькі статистичні щорічники – чес. Statistické ročenky československé; польський статистичний щорічник за 1939 рік – пол. Rocznik Statystyczny*).

Переважаючі напрямки вітрів були західні й північно-західні. Часом південно-східні вітри, що дули в літню пору, приносили часті та значні бурі.

Йозеф Бечварж згадує⁴: «Весною при швидкому розтаванні снігу за три дні розлилася Устя й усі долини і луки мали вигляд великого озера. Були і роки, коли сніг поволі зникав уже від лютого – удень розтавало, а вночі замерзало. Із часом приходила стала погода – удень гаряче,

⁴ Згадка з початку 20-го століття.

а теплими й вологими ночами починалися жаб'ячі концерти. На вологих луках жаби і лелеки мали справжній рай. У червні приходили триваліші дощі, а з ними нові заплави. Часто вода відносила або псувала сіно. У кінці липня починалися жнива, збирання хмелю, оранка, яка мала бути завершеною до кінця жовтня, оскільки появлялась небезпека дощової погоди. Зима відзначалася снігом і морозами, які від початку січня посилювались і досягали свого піку під Різдво. Після цього зазвичай морози поволі слабшали. Винятки траплялися, сам пам'ятаю один рік (здається, 1932), коли десь за два дні до Різдва (за російським юліанським календарем) повіяв південний вітер і освячення води, яке зазвичай відбувалося за сильних морозів, тривало в значно розталому снігу. Цілу зиму час від часу падав сніг. У деякі роки приходили зі снігопадами сильні вітри, і завірюха могла тривати три дні й дві ночі. Ті снігові завірюхи могли утворювати в деяких роках перемети висотою до чотирьох метрів, найбільше біля плоту, і ми ще хлопцями мали з того велику радість. Можна було з них, якщо ще були штучно збільшені, чудово з'їжджати на санчатах».

ГЕОЛОГІЯ КРАЮ

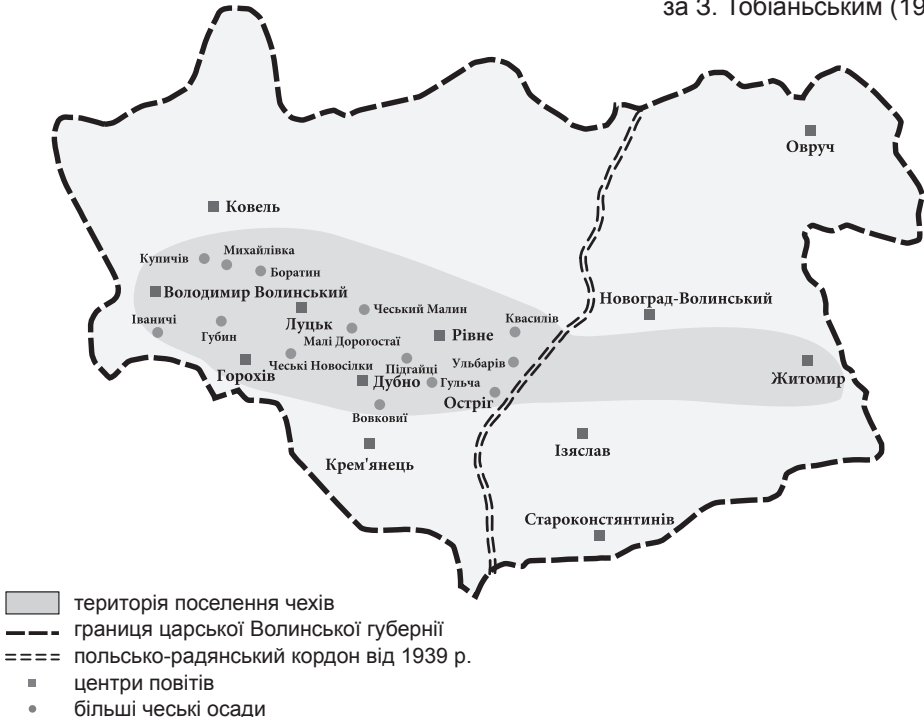
Волинь геологічно належить до верхнього крейдяного періоду (*науковий словник Отта – чes. Ottův slovník naučný*). Крейду знаходять на території всієї Волині на різних глибинах, а інколи вона виступає на поверхню (крейдяна гора біля Здолбунова). На більшій частині краю вона була прикрита потужним шаром осаdів. У Гульчі товщина осаdових порід досягала декількох метрів, але в горбистій частині на південь від села місцями на поверхню виступали крейдяні породи, у яких знаходили багато мушлів. На крейдяні поклади зазвичай натрапляли під час копання криниць. Місцеві осаdові породи були чудовою сировиною для виробництва цегли. Вапняки використовувалися для випалювання вапна, а за нестачі іншого придатного каменя на фундаменти будівель (див. нижче).

77 років

20-го ст.

за З. Тобіаньським (1994)

На Волині чехи жили в 638 населених пунктах: з них більше ніж в 100 мешкали тільки чехи, в інших населення було змішане.

Перше десятиліття

ПОЛІТИЧНІ, ГОСПОДАРСЬКІ, РЕЛІГІЙНІ ТА СОЦІАЛЬНІ УМОВИ НА ЧАС ПЕРЕСЕЛЕННЯ ЧЕХІВ НА ВОЛИНЬ

Ян Мартінек Старший із досвіду, а також Йозеф Говорка, Анна Гончарова, Йозеф Бечварж із розповідей своїх батьків кажуть, що в Австрії після програної війни з Прусією в 1866 році була велика скрута. Багато людей переселилося до Америки, значна частина вибрала Росію під впливом слов'янського з'їзду, що відбувся в 1867 році в Москві з нагоди московської етнографічної виставки. Чеську делегацію очолював Франтішек Палацкі та Ладіслав Рігер. Вустами своїх представників запропонували чехам для поселення деякі області в Росії. Російська влада надала емігрантам значні пільги декретом від 22 липня 1870 (*журнал «Російський чех» – чес. 'Rusky Cech' 43/1907*):

- 1) чоловіки-переселенці та їх сини, народжені до 1870 року, були звільнені від військової служби;
- 2) упродовж п'яти років емігранти звільнялися від сплати податків;
- 3) обіцяли їм вигідні умови позичок;
- 4) була обіцяна свобода віросповідування;
- 5) була надана можливість вільного вибору суспільного стану (містiani чи селяни) – по-російськи «сословие»;
- 6) було утворене чеське самоврядування – три чеські волості (див. нижче).

Ці вигоди, на жаль, були нетривалими. Закінчилися вже в 1874 році – унаслідок чого переселення швидко припинилося (*науковий словник Ottův – чес. Ottův slovník naučný*).

Земля в Росії була дешевою, і навіть небагаті могли її собі купити. У Гульчі платили за один морг (60 арів) 24 рублі (згідно з договором про купівлю від 1877 року). Вирішальну роль відіграло усвідомлення того, що чехи могли переселитися до слов'янської Росії – землі з близькою мовою. Найвигіднішою з областей, запропонованих Росією для поселення, виявилася Волинська губернія до всього ще й через події, які там відбулися щойно перед переселенням чехів.

Це були:

- 1) скасування кріпацтва в 1861 році;
- 2) поразка польського повстання в 1863 році.

Звільнення селян від кріпацтва впливало на всю Російську імперію і вплинуло на все господарське життя Росії. Польське повстання мало обмежене територіальне значення, передусім у російській частині Польщі, і його вплив проявився також на Волині. Обидві події переплелися та створили сприятливі умови для осадництва.

Розкріпачення селян мало з господарського боку значно сильніші та далекосяжніші наслідки, ніж в інших країнах Європи. Це впливало з відсталості країни та особливості господарських зв'язків і відносин, які виникли там між владним дворянством та закріпаченими селянами. «Дворянство в Росії, виховане тривалим невільництвом до звичайних лінощів, несприятливості, до надії на чужу працю, господарювало екстенсивним способом довго, у той час коли на Заході вже інтенсивно розвивалися промисловість і землеробство» (*Крамарж К. Російська криза – чes. Kramář K. Ruská krize*).

Загрожувала небезпека, що за умови послідовного проведення земельної реформи впала б економічно в Росії передусім та верства, яка доти жила з кріпацької праці, – дворянство, яке, однак, було опорою держави. Після довгого вагання, відкладання і змін були нарешті сформовані за необхідністю основи реформи. Було це, проте, вирішення компромісне, так як за даної ситуації інакше не могло бути, тому не заспокоїло селянство, а дворянству також не допомогло. Про особисті наміри дворян та селян потрібно сказати детальніше, оскільки це мало вплив у пізніші часи на стосунки між чехами і селянами.

У Росії не було до реформи офіційного визнання селянських земель, як, наприклад, у Чехії. Йшлося про те, що селяни були лише орендарями дворянських і церковних земель. Тому, наприклад, у центральних областях Росії землю не наділяли селянам в особисту власність, а тільки цілому селу – общині. В Україні, проте, часто було інакше, селяни отримали землю у власність, проте умови не були простими. Селяни в Україні діставали наділи без огляду на те, хто, скільки і яку землю обробляв. Не брали до уваги те, що селяни на Волині мали власне

уявлення про свою землю. Про це свідчать обставини, які виявилися й будуть далі описані з подробицями, коли чехи переселилися в Гульчу і доручили землемірам обміряти закуплені землі. Потрібно було запросити старіших людей, що знали розташування та розміри полів, оскільки після розкріпачення пройшло ледве десять років. Під час вимірювання ділянок виявилось, що поля поміщика, поля інших дворян разом з церковними й селянськими утворювали взаємно переплетену складну мозаїку, із чого випливали для чехів великі труднощі. Тож такі обставини свідчили про те, що приватні відносини були набагато складнішими, ніж хотіла і могла собі російська влада уявити. Коли ж визнавали селян простими орендарями, то виявлялося, що земля, яку століттями вони обробляли від покоління до покоління, пов'язувала окремі селянські родини з оброблюваною ділянкою. Цей зв'язок не визнавала офіційна державна політика й під час переходу ділянок у власність цього не враховувала, чого вистачило для збурення неспокою між селянами. Землю виділяли селянам тільки на чоловічих членів родини, причому точна міра на особу не була встановлена, змінювалася в певних межах щодо місцевості, згідно з взаємною угодою між дворянами й селянами та залежно від того, як багато було дворян на цій території. Наділи були більшими, коли дворян було менше, і навпаки. За землю селяни повинні були платити викупну плату, що при натуральній системі господарювання було для них надзвичайно важко, гроші були рідкістю (Ріксі Й. «Посібник з історії селянства на Русі» – чес. Rixi J. Příspěvky k dějinám selského stavu na Rusi та Ян Мартінек Молодший).

Не знаємо, які за величиною наділи землі отримували селяни в Гульчі та Урвенні, але згідно з Хронікою Волкова, наділи в околицях Дубна були наближено десь 18 десятин (19 гектарів) на родину, міг бути в середньому наділ у Гульчі від 15 до 25 гектарів на родину.

Ян Мартінек Старший у своїх спогадах пише: «Взагалі, влада дуже помилилася, коли в 61-му році звільнила своїх селян від кріпацтва й не дала їм землю, як можна швидше і всім; не було б тих цілих п'ятдесяти років страшних непорозумінь та нинішньої селянської революції (написано в 1908 році), яка струснула всією Росією, утихомирити яку та виправити помилки шістдесят першого року, напевно, вдасться Думі (законодавчий орган Російської імперії), хоч навряд повністю».

Селянські господарства, що виникли, не були малими, але при екстенсивному способі господарювання не завжди були досить самодостатніми і здатними успішно функціонувати; залишилися в значній мірі залежними від великих помість. Зв'язки, що виникли в часи кріпацтва, існували далі. Ця залежність проявлялася у формі так званого засівання та збирання урожаю за сніп та спільного випасання худоби на парах.

Ян Мартінек Старший пише у своїх спогадах: «Тут слід згадати, що більш давній спосіб засівання, як, практично, у всій європейській частині Росії, так і тут був узаконений звичкою, що поля селянські, поміщицькі та церковні були поділені на три частини для озимини, яровини та під пар, на якому всі разом пасли худобу». Можливість спільного випасання, передусім на панських парах, була для селян дуже важливою, бо забезпечувала їм корм для їхньої худоби на значну частину року.

Наступним пережитком кріпацтва було засівання за сніп. Це було обумовлено тим, що самі поміщики та орендарі їх маєтків на своїх полях не господарювали. За таких умов це справді було вигідно селянам.

Ян Мартінек Старший: «...на кращих землях давали (селяни) з урожаю орендарям (господарям) два снопи, а собі – три, на гірших – до двору один, а собі два...»

Після звільнення селян у 1861 році відносини, що виникли в часи кріпацтва між паном і кріпаком, не розірвалися, а тільки послабилися, насправді лише обмежилася пряма експлуатація селян. Великі помістя, проте, із труднощами призвичаювалися до нової ситуації. Багато землевласників стали боржниками й опинилися в значній економічній скруті, тому єдиним виходом був продаж маєтку.

Другою значною причиною, яка мала вплив на вибір Волині для поселення чеських колоністів, була поразка польського січневого повстання в 1863 році. Волинські землі були багато століть, частиною Литовського князівства, а потім аж до 1793 року – Польської держави. Тільки після другого поділу Польщі в 1793 році східна Волинь дісталася Росії, а після безуспішного повстання Костюшка в 1795 році Росії дісталася решта Волині. Польський вплив однак був тут постійно досить сильним. Переважна більшість дворянства була польською, її права та маєтки після поділу Польщі залишилися недоторканими, і це визначало в ті часи характер всього краю. Місцевий закріпачений люд відрізнявся від панівного класу мовою, національністю і віросповіданням. Тутешне населення було українське й до тридцятих років 19-го століття сповідувало уніатство, а пізніше православ'я. Класова межа була одночасно межею національностей та релігій і це підсилювало неприязнь кріпаків до панів. Це пояснює також те, чому січневе повстання на Волинь майже не поширилося. Люди були завжди проти польської шляхти, від неї впродовж століть зазнавали тільки утисків, ніколи їй не вірили, а в цьому випадку мали ще побоювання, щоб не повернулося кріпацтво.

На час приходу чехів починається процес поступового руйнування домінуючого становища польської шляхти й польської культури на Волині. Це був довготривалий процес і Ян Мартінек Старший застав його початок: «Повсюди в сімдесятих роках вживалася польська мова.

Кожний, хто хотів, щоб його вважали хоч трохи інтелігентом, розмовляв польською. Селяни розмовляли українською. Євреї, цей барометр сили, розмовляли тільки польською, а російською, напевно, жодний з них. Вивчити російську було досить важко, лише зрідка було когось чути, хто розмовляв російською, навіть православні батюшки розмовляли тільки «малоруською» (українською) та польською мовами. До 1863 року та ще декілька років пізніше після повстання були нижчі суди, так звані «повітові», де користувалися польською».

Тому не дивно, що хоч між польською шляхтою на Волині був великий розголос повстання, прямих військових дій тут було мало.

«Російська влада через історичні та національні умови не мала тут міцного становища. Побоюючись можливих заворушень, вона після закінчення повстання використала ситуацію, щоб придушити тут польський вплив. У тих, хто якимось чином брав участь у повстанні, були конфісковані маєтки. На всіх шляхтичів-поляків, непрямих учасників повстання, була накладена заборона збільшення земель та накладені штрафи – контрибуції. Для Волині, так само як і для інших південно-західних територій, Подільської та Київської губерній, був призначений генерал-губернатор, який управляв на особливих правах» (Ян Мартінек Молодший).

Польська шляхта, яка після розкріпачення селян та поразки повстання, перебувала в економічній та політичній кризі, побоюючись подальших репресій з боку царської влади й можливих подальших конфіскацій, охочіше продавала свої маєтки. Чеські орендарі та колоністи давали можливість польській шляхті хоч частково вибresti з обтяжливого становища, тоді як для шляхти це було лише запасним вирішенням.

Російські установи, які спочатку з ваганням та пересторогою ставилися до переселенців-католиків, були приязними до чеських колоністів. У переході польського маєтку до рук чехів бачили ослаблення економічного становища польської шляхти на Волині. Інший погляд на чеське поселення мало місцеве українське населення з таких міркувань:

- а) викупівлею панських маєтків чехи, зрозуміло, вступали в протиріччя з селянами, які не вважали реформу 1861 року справедливою і самі посягали на панську землю;
- б) селяни усвідомлювали, що з переходом панських маєтків до чеських рук їх надії на отримання цієї землі будуть поховані.

Ситуацію ускладнювало ще те, що місцеве населення в переважній більшості бачило ідеал у землеробстві, а своє існування узалежнювало від землі. До ремесла, торгівлі або інших професій практично не проявляло ніякого зацікавлення. При незамінній та однобічній залежності від землеробства переселений чех став небезпечним конкурентом, який становив небезпеку для існування.

Наступним джерелом суперечностей між чехами та селянами був різний спосіб господарювання – прогресивний чеський та відсталий трипільний, поширений у селян. Обидва способи не тільки докорінно відрізнялися між собою, але в повному розумінні взаємно виключалися. Через те, що чехи обробляли всю землю, ніяких парів не залишали⁵, селянам відпали такі джерела прибутку, які вони раніше мали від засівання за сніп і з випасу на парах. Чеська колонізація принесла селянам тоді, напочатку, ряд невигод, оскільки виникли напружені відносини між обома групами на досить довгий час. Ці неприємні наслідки були з часом нівельовані впливом, який принесло прогресивніше чеське господарювання.

«Із польового реманенту найбільше здивування викликав наш чеський плуг, якого до того часу ніхто з місцевих жителів не бачив. Їхні плуги виготовлялися з самого дерева, невміло обробленого вдома, окрім вістря лемеха, самий гострий кінець якого був окований залізом. У такий плуг запрягали добрих шість коней або вісім волів, і працювати могли найбільше від двох до трьох годин до полудня⁶.

Коли ж бачили, як чех легко йшов за плугом, запряженим тільки парою коней, покурюючи люльку, з якою ніколи не розлучався, працював на полі від ранку до обіда й від обіда до ночі, збігалися з полів люди, зупинялися навколо того, хто працював, і, знявши шапку, просили чеха, щоб показав їм той незвичайний інструмент, яким так легко орати тверду землю. Але того року жодний селянин чи шляхтич не замовив такий плуг, чекали, яким буде врожай після такої оранки. Чеський плуг учинив великий переворот у сільському господарстві в Росії, зокрема у Волинській губернії, куди зразу з плугом прийшов учитель господарства – чех. Оскільки селяни є досить консервативними, нововведень не люблять, мусимо признати, що місцеві селяни мали свій світогляд і менше голоду та біди, ніж селяни в глибинці Росії, лише завдячуючи чеському плугу та їх учителям» (Ян Мартінек Старший).

«Була ще одна причина, яка відділяла селян від чехів – то був звичайний страх неграмотних і простих людей перед чужинцями. Якщо чех проїжджав через українське село, закривалися в хатинках віконця, щоб не наврочив, не поробив дитині. Ті страхи, проте, досить швидко зникли» (Йозеф Говорка).

⁵ В. Старек: Тільки спочатку, поки не мали гною, чехи залишали частину поля облогувати, щоб земля відпочила.

⁶ В. Старек вважає, що використання шістьох коней або вісьмох волів є перебільшенням.

**Перелік чехів – купців землі,
згідно з купівельною угодою від 1877 року**

1. Ян Мартінек, син Яна	30. Ян Тополанек, син Йозефа
2. Франтішек Мартінек, син Яна	31. Франтішек Колда, син Йозефа
3. Ян Калоусек, син Якуба	32. Франтішек Кованда, син Яна
4. Вацлав Ванек, син Вацлава	33. Йозеф Говорка, син Яна
5. Йозеф Кржіж, син Вацлава	34. Йозеф Маршік(?), син Йозефа
6. Йозеф Трнка, син Йозефа	35. Йозеф Тополанек, син Вацлава
7. Матей Воженілек(?), син Йозефа	36. Вацлав Соучек, син Антоніна
8. Антонін Мозлер, син Петра	37. Фелікс Старек, син Яна
9. Йозеф Вілімек, син Якуба	38. Ян Драгорад, син Якуба
10. Йозеф Карасек, син Йозефа	39. Ян Куліх, син Яна
11. Ян Їранек, син Яна	40. Ян Ефемберг, син Вацлава
12. Вацлав Коваржік, син Йозефа	41. Франтішек Дітріх, син Ігната
13. Франтішек Станек, син Йозефа	42. Вацлав Заїц, син Яна
14. Ігнат Дітріх, син Йозефа	43. Вінцент Ванек, син Вацлава
15. Йозеф Кашпар, син Яна	44. Вацлав Петранек, син Філіпа
16. Вацлав Паржез(?), син Матея	45. Йозеф Новотни, син Яна
17. Матей Покорни, син Якуба	46. Франтішек Мали, син Вацлава
18. Йозеф Ванек, син Йозефа	47. Франтішек Гоудек, син Франтішка
19. Ян Метелка, син Йозефа	48. Ян Губалек, син Яна
20. Ян Кучера, син Вацлава	49. Томаш Хмелік, син Ондржея
21. Антонін Дворжак, син Петра	50. Ян Мали, син Яна
22. Франтішек Поліце, син Йозефа	51. Франтішек Коянка, син Франтішека
23. Ян Виглідал, син Яна	52. Франтішек Гайзкі(?), син Ігната
24. Вацлав Гурт, син Вацлава	53. Вацлав Поспішіл, син Франтішка
25. Вацлав Тоушек, син Вацлава	54. Вацлав Баллада, син Вацлава
26. Фердінанд Кодеш(?), син Томаша	55. Теодор (прізвище не читається)
27. Франтішек Бартош, син Яна	56. Йозеф Метелка, син Вацлава
28. Вацлав Ефемберг, син Вацлава	57. Вацлав Поспішіл, син Вінцента
29. Йозеф Умлауф, син Йозефа	

ЗАСНУВАННЯ СЕЛА. ПОЧАТОК ГОСПОДАРЮВАННЯ

Жителі Гульчі Йозеф Говорка, народжений у 1900 році, та Йозеф Бечварж, народжений у 1907 році, кажуть, що Гульча була заснована в 1871 році. За їх словами, у 1931 році відбулося святкування 60-ої річниці заснування села.

У збірнику Чеського Географічного Товариства від 1902 року в статті «Огляд чеських поселень у російській Волинській губернії» автор Мануель Немечек наводить, що Гульча була заснована в 1871 році. Тому дані Яна Мартінека Старшого про те, що Гульча була заснована в 1872 році, можна вважати помилковими.

Переселення в ті часи в Росію, звичайно, не було простою справою і вимагало певної відваги. Росія тоді була країною «екзотичною», про неї розповідали найдивніші речі. Коли родина Говорків з Умоніна біля Кутної Гори вирішила переселитися, подружки говорили Барборі Говорковій, народженій Бобковій: «Барушко, ти поїдеш у Росію, де воші літають і вовки заглядають у вікна?»

Можливість дешево купити землю була, проте, для бідніших людей великою принадою, але і деякі заможніші родини виїжджали, дізнавшись, що перші переселенці добре облаштувалися.

З'ясовані місця еміграції з Чехії, Моравії та Словаччини:

Чехія
Кутна Гора та околиці
Йозеф Говорка з Умоніна, народжений у 1845 році, землероб; дружина Барбора Бобкова, діти: трилітній син Ян. Брат Йозефа Говорки – Ян, кравець, неодружений. Сестра Йозефа Говорки – Антоніна вийшла заміж за Вацлава Старека
Катержина Мартінекова з Сухдола – вдова, землероб, діти: Ян, народжений у 1851 році, Франтішек
Вацлав Кучера з Велкого Ломці
Адольф Сагулка з Хрїстави
Вінцент Чіжик із Збраславіц
Плугаржові із Збраславіц
Заїцеві з Храсту біля Кржешетіц
Йозеф Воленец з Кутної Гори, народжений в 1856 році, тесля (в Гульчу прибув у 1874 році), одружився з Марією Єлінековою, народженою в 1863 році в Чаславі, діти: Франтішек (1881–1927), Зофія (1890–1956), Анна померла дитиною

Франтішек Йозеф Кованда з Ронова або Лештіни, народжений у 1842 році, візник у Глогові на Їглавську, дружина Марія Кучерова, діти: Йозеф, народжений у 1872 році, Вацлав, народжений у 1875 році, Алоїз, Ян, Владімир, Франтішек, Емілія, Зофія

Йозеф Кучера з Велкого Ломці або Обори

Вацлав Гурт із Велкого Ломці

Вацлав Павлічек, помер у 1959 році, батьки – Стефан Павлічек, Марія, народжена Скленажова. Дружина Зофія, народжена Кучерова в 1882 році. Прийшов у прийми до Кучерів із Глинська на Волині (Павлічєкові, напевно, теж походять із Велкого Ломці, тому що до сьогодні там існує таке прізвище. Згідно з деякими даними звідти походять Ковандові й Крейчеві)

Ян Семерад, швець із Колінська, дружина Антоніна Тополанкова, діти: Йозеф, Наталія – у заміжжі Паржезова, Ян

Йозеф Трнка – Кутногорсько

Чеська Тржебова та околиці

Франтішек Рааб, швець із Високого Мита

Ян Метелка з Високого Мита

Фелікс Старек, столяр-меблевик із Лібхави, син Вацлав – столяр

Тоушекові з Добржікова

Йозеф Вілімек, дружина Катержина, народжена Брозова, з Брандіса на Орліці, діти: Густав (під час переселення п'ятирічний)

Вацлав Петранек із Дольні Лібхави

Урбанові з Дольні Лібхави

Їчин та околиці

Йозеф Рихна з Везца, народжений у 1849 році, випускник реального училища в Їчині, дружина Марія Тоушекова, народжена в Добржікові біля Високого Мита, діти: Йозеф, Анна, у заміжжі Брдова, Владімир

Прага та околиці

Ян Крейчі з Ржевніц, землероб, дружина, народжена Колдова, із восьми дітей залишилися в Гульчі двоє – Франтішек і Йозеф

Грабаньові з Печек

Генек Бечварж 1869–1957, коваль, дружина Франтішка, народжена Моравецова, діти: Марія (померла дитиною), Йозеф, Антонін

Роллерові з Старої Болеслави

Станькові з Чеського Броду

Йозеф Юрен з Садська

Градец Кралове та околиці

Йозеф Прохазка з Остржешан біля Пардубіц, народжений у 1868 році, коваль, дружина, народжена Мозлерова, діти: Йозеф, Марія, Владімир, Лібуше, Вацлав. У 1908 році овдовів і одружився з Марією Длоугою

Йозеф Ванск з Чіперки біля Пардубіц, землероб, дружина Анна з Кутної Гори, діти: Франтішек, Вацлав, Йозеф, Йоган і одна дочка

Горові з Пардубічка	
Фалтисові з Голіц	
Ян Кржівка з Чивіц	
Вацлав чи Йозеф Ефемберг із Мезиржічі біля Опочна, дружина Філомена Валкова з Лібуні біля Їчина	
Ян Лготські з Добрушки	
Пфейфер та син, народжений десь у 1860 році, дружина, народжена Беднаржова, із Літомішлі, народжена десь у 1862 році, прибули з Градця Кралового	
Говоркові – млинарі з Мезиржічі біля Опочна	
Франтішек Кашпар із Бороградку, дружина Тереза Голчова з Голіч	
Раковнік та околиці	
Емануїл Червенка з Павлікова, у Гульчу перебрався з Глинська на Волині, кравець, дружина, народжена Каррова	
Йозеф Плаєр із Раковніка	
Франтішек (Філарет) Лоскот із Мшець, народжений у 1840 році; Йозеф Лоскот народився в Градіску біля Подебрад на Німбурзьку (нині Градіштятко) 31.01.1886	
Рожмітал	
Міхал Брда, ливарник	
Пісек	
Вацлав Паржез	
Домажліце	
Алексій Ванек	
Яблонец над Нисою	
Йозеф Водічка, скляр, прибув як полонений у Першій світовій війні	
Літомержіце та околиці	
Умлауфові з Жабонос	
Моравія	
Кромержіж та околиці	
Теодор Цілц із Кромержіж, ткач	
Леонард Регентік з Котоєд, мельник (переселився в Гульчу пізніше)	
Тополанек	
Шумперк та околиці	
Антонін Рубек із Забржегу	
Словаччина	
Тренчін	
Стефан Поразік прибув у Гульчу як полонений у 1916 році	

Якщо вище наведене ремесло, то ним вони і займалися.

Під час переселення емігранти змушені були побороти великі перешкоди. Із чеських земель можна було подорожувати залізницею тільки до прикордонного міста Броди. Далі залізниці не було. Деякі менш забезпечені складали свої невеликі пожитки на малий візок і самі подорожували так сотні кілометрів по поганих дорогах аж до місця призначення. Багатші купляли собі коні, а ще інші їхали кіньми аж із Чехії (Йозеф Говорка свідчить). Емігранти часто згуртовувалися в більші групи, щоб легше здолати незнайомі дороги. Місцевому населенню на Волині нові переселенці повинні були здаватися досить дивним народом.

«Яка та чеська земля мала, а скільки різних звичаїв, говірок, одягу і яка різна поведінка, мораль, професії. Такою була наша громада, коли ми, здається, восени 1872 року⁷, десь у листопаді з'їхалися з усіх кінців Чехії в ролі емігрантів у Росію, Волинську губернію, щоб купити там маєтки в Урвенні та Гульчі. Місцева шляхта, власники великих і малих маєтків, цьому розмаїттю дуже дивувалися, коли порівнювали нас зі своїми колишніми «хлопами». Були пересвідчені, що і ми такі самі «хлопи», хоч в очі це нам не казали. Дивувалися, що багато чехів є досить освіченими, володіють, наприклад, декількома мовами, уміють пристойно поводитися, співати, грати на піаніно, танцювати; не були, взагалі, як вони, виховані в неробстві й на паркеті, але вони спостерегли, що прибульці були все-таки менш витонченими. І, навпаки, деякі переселенці здавались зовсім простакуватими, яких і зрозуміти важко. Такі відмінності, що впадали в око, справді між нами були, і стороннє око, яке із заздросців шукало в тих відмінностях причину для вад, її легко знаходило. Але найбільш за все дивувалися, що того, хто вчора веселився і танцював, на наступний день можна було зустріти в полі з плугом, у лісі з дровами чи в хліві біля гною. Таку несумісність довго при своєму обмеженому світогляді не могли зрозуміти, оскільки, за їх переконаннями, працювати було ганебно. Тепер через сорок років дух часу, а найбільше біда навчили їх наполегливості та праці» (Ян Мартінек Старший).

Усі родини колоністів поселилися в купленому замку-палаці в Урвенні, родинному маєтку дворянки Корнелії Омецінської-Кур'єрової, власниці ще багатьох інших маєтків. Маєток Гульча та Урвенна вона успадкувала від свого діда з материнського боку Віталіса (Вітольда) Порчинського в 1859 році (згідно з угодою купівлі від 1877 року).

«Перша зима нам пройшла досить легко. Поселилися ми в двох великих будинках в Урвенні. Перший будинок був гарним дворянським двоповерховим палацом (*такі палаци часто називали теж замками – прим. перекладача*): нагорі були розкішні зали з гарним паркетом

⁷ Про рік заснування Гульчі сказано вище.

і елегантними мистецькими оздобленнями, а внизу – житлові кімнати. Підлога гарно викладена з дуба, вікна і двері великі, поліровані. У торці палацу була зимова оранжерея. Будували той замок італійські майстри та умільці» (Ян Мартінек Старший).

Зі слів пані Гончарової, на фасаді замку був пишний фронтон, якого зняв наступний господар із побоювання, що він впаде. Замок, імовірно, велика вілла в класицистичному стилі⁸, має прямокутну форму, його довша вісь орієнтована в напрямку схід-захід. Північний та південний довші боки будови розділені посередині карнизом. Вхід із подвір'я був із довшого північного боку, через нього заходили до просторої зали з дерев'яними сходами на другий поверх. На південному протилежному боці був зимовий засклений сад, помірно висунутий із фасадної стіни. Угорі над зимовим садом був балкон із дахом. Від зовнішнього простору зимовий сад та балкон відділені чотирма високими колонами з іонійськими навершнями, що сягали від першого поверху аж до даху. Біля входу на північному боці є дві такі колони, які, очевидно, підпирали вже згадуваний фронтон. Між зимовим садом і залом були дві кімнати. Східне та західне крило будівлі мали однакове вирішення, мали по дві кімнати. Другий поверх мав таке ж планування як і перший, але кімнати були вищими. У залі першого поверху на стелі була мистецька оздоба: великий польський орел посеред вінця. Після від'їзду чехів на батьківщину в 1947 році в будинку відкрили лікувальний заклад і ту оздобу зняли. Вікна в будинку були високі та помірно вузькі, на другому поверсі трохи вищі, ніж на першому. Будинок мав три комини. Частина вхідної зали під сходами була після вселення чехів відділена перегородкою і Ковандові там зробили кухню. Дах мав вигляд намету⁹, покритий білим гонтом. Справжня кухня, напевно, була в західній частині будинку. Під будинком не було льоха, він був на подвір'ї близько до кухні.

«Другий будинок – офіцина (від слова офіціант – слуга) є дещо довший, але вужчий, побудований за п'ятнадцять років до нашого переселення самими кріпаками, причому досить надійно побудований місцевими ремісниками з доброї цегли і вапна. Він був призначений для гостей та прислуги; на першому поверсі була велика кухня, приміщення для челяді та два великі льохи. Підлога була викладена цеглою» (Ян Мартінек Старший).

Офіцина, двоповерхова будівля, своїм виглядом нагадувала казарму, а могутністю своїх стін фортецю. Окрім уже згаданих льохів, мала підвищені перший та другий поверхи. Як на першому поверсі, так і на другому, посередині по всій довжині будинку йшов коридор, по обидва боки

⁸ За світлиною, швидше за все, в стилі ампір.

⁹ Тобто двосхилий.

якого були кімнати, на кожному поверсі по сім. На другому поверсі кімнати були нижчі, ніж на першому, і мали низькі квадратні вікна. На підвищеному першому поверсі по обох кінцях коридору з північного та південного боків знаходилися двері, через які можна було вийти на дерев'яні балкони із зовнішніми сходами. Ці виходи, ймовірно, прорубані були додатково. Спочатку вхід був, очевидно, із західного, довшого боку, через який заходили до просторої кімнати, що раніше з'єднувалася зі згаданим коридором пізніше замурованими дверима. Із вхідної кімнати вели також сходи на другий поверх. Особливістю будинку були два потужні комини, один із них мав вибудовану всередині окрему особливу шахту – лаз зі сходинок, через який можна було вийти на дах. Часто цей комин використовували пожежники як спостережний пункт. Даж був такий самий, як і на замку. Ян Мартінек Старший згадує про те, що підлоги на першому та на другому поверхах були з товстих дубових дощок.

Глину для виготовлення цегли на будівництво замку та офіцини копали й цеглу виробляли та випалювали в місці, яке чехи називали Трнічко (укр. тернина) (згодом заросло чагарником) і знаходилося в місці, де пізніше був закладений присілок Адамів, біля дороги, що вела на Мізоч (Йозеф Говорка). Згідно з розповідями місцевих українців селяни повинні були давати на будівництво замкових будов яйця, які додавали до будівельного розчину (Індржіх та Лібуше Брдові).

Офіцина стояла на південний схід від замку й перпендикулярно до вісі замку так, що закривала разом з південним боком замку квітник. Далі навколо будівель розкинувся великий парк, на східному боці якого був одноповерховий будиночок, що служив теплицею і, напевно, як помешкання для садівника. На подвір'я, що знаходилося з північного боку палацу, приїжджали від дороги, яка вела на Здолбунів, по алеї довжиною 200 чи 300 метрів із південного боку палацу біля квітника. Біля офіцини в'їзна дорога повертала на північ і зі східного боку палацу в'їжджали на подвір'я. В'їзду браму охороняли два сфінкси на двометрових підставках із піщаника, місцеві жителі їх називали «русалками». Від замкових будівель вела ще одна алея на південь, до урвеного потічка, і далі прямувала як звичайна дорога до Шляху. Та друга алея була обсаджена чотирма видами ялин (Анна Гончарова).

На захід за дорогою на Здолбунів була панська вівчарня.

У місцях, де знаходилися будівлі замку-палацу, не знайдено ніяких слідів більш ранньої забудови. Чи стояли там раніше якісь панські будівлі, чи палац був споруджений на замчищі, нині не можна з'ясувати.

Десь три чи чотири кілометри від замку, на південній околиці української Гульчі був панський двір, який чехи також купили, і присілок, що там виник пізніше, називали «Біля Церкви», а десь у тридцятих роках двадцятого століття дістав офіційну назву Гайок. Панського двору

в Гайку стосувалася оповідь місцевого люду про те, що там стояв замок і до нього вів міст, вхід на який жителям був заборонений. Біля моста нібито стояла охорона. На час приходу чехів від будівель панського двору нічого не залишилося. На городі Франтішека Йозефа Старека та Антоніна Немеца були помітні в тридцятих роках двадцятого століття могутні фундаменти (з каменю і цегли) більших будівель. Фундаменти були поблизу крутого схилу, що спадав до долини Хутірського потічка. Вибір місця для будівництва над крутим схилом міг свідчити про задум розташуватися на безпечному місці. Не слід виключати, що раніше тут стояло якесь укріплення. На церковному подвір'ї поблизу дороги зберігся фундамент якоїсь стіни у вигляді друкованої великої латинської літери «U». Подібний фундамент був і з іншого боку дороги. Про добре збережені льохи коло корчми «Під Зіркою» розповідали, що раніше вони слугували як підземний хід від церкви до місця, де стояла корчма. Там підземний хід виходив на бік схилу. Продовження підземелля від корчми було замуроване. Стіну, однак, допитливі хлопці (напр., Вацлав Старек, народжений у 1910 році) розвалили й справді з'ясували, що хід продовжувався далі, але він був повністю завалений. Дорога в деяких місцях відлунювала, що є доказом продовження підземних ходів.

Життя в панських будинках в урвенському замку не було для переселенців особливо комфортним; ці будинки не були пристосовані для проживання великої кількості людей. «До таких будівель, які мали служити для приємних гулянь шляхтянок та їх кавалерів, звідки не візьмись, уселився чужий народ: селянин, чорнороб, швець, містянин, багато чеської дворової челяді, коваль, муляр, кравець, музикант. Кожен із цих небагатих чеських громадян, що звикли вдома до старанної праці та ощадливості, допитливо роздивлявся, пізнавав землю та її майбутні врожаї» (Ян Мартінек Старший).

Місцеві люди, малороси, тільки недавно звільнені від кріпацтва, звикли бачити, як приїжджали до цих будинків карети, ландо та брички різних форм, запряжені відкормленими, буйними трьома-чотирма або аж шістьма кіньми, у візках розніжене панство, улітку – в дивних капелюхах, а взимку – на санях, повністю закутане в броврові коміри, під веселі звуки різних бубонців та дзвоників, із добре вишколеними візниками й пишно одягненими лакеями. Місцевий люд не міг дозволити собі зайти за огорожу тих будинків. А коли був викликаний, то ще далеко перед брамою знімав із голови чотиригранну шапку-конфедератку домашнього виробництва. Із наших земляків-переселенців мало хто пам'ятав працю за кріпацтва, і тому без великої розгубленості, але все-таки з деякою обережністю розташовувався на паркеті; правда, що в деяких більших залах розміщувалися по три родини. І, зрозуміло, кожен мусив готувати, тому без усяких церемоній носили на відполіровану підлогу глину, воду,

цеглу, литі чавунні плити, і з тих предметів з'являлась кожна хвилину нова чеська кухонна плита. По дрова не потрібно було далеко йти, бо зразу перед палацом розкинувся старий парк, у якому кожен міг знайти досить дерев, що вирости на його розсуд там, де не повинні були вирости. Переселенці першу зиму обставили палац різними хлівами й хлівцями, той – для поросяти, інший – для корови, кожен окремо, так незабаром виростало навколо палацу багато предивних буд, усе робилося нашвидкуруч, кожен свою поставив там, де хотів, аби ближче, наприклад, на квітнику, а якщо заважало якесь цінне дерево, то зрізав його.

Коли такі перші турботи минули, потрібно було виміряти куплений маєток, оскільки пані, яка його продала, не знала добре, чи багато має лісу, луків і ділянок землі, плану в неї також не було. Наймали землеміра, який мав скласти плани земель селян, інших шляхтичів та земель церковних. Землемір домовлявся з декількома старими селянами, які, мовляв, знали межі земельних ділянок, і обмірював. Узимку вимірювався ліс, а коли розтавав сніг, мірялися поля і луки.

Тільки тепер настав час пригод та клопотів. Тоді в подальшому поселенні наштотувалися переселенці на перешкоди, об які майже розбилося ціле товариство нинішнього квітучого і багатого села чеської Урвенни та Гульчі. Якраз в той час землемір завершив свою працю і віддав чехам план місцевості, на якому було відмічено 1 350 десятин землі. План зображував предивно строкату картину, що складалася з сімдесяти чотирьох більших і менших клаптів на просторі, що простягався зі сходу на захід на п'ятнадцять верст, перемішаних із селянськими, поміщицькими та церковними ділянками. Із півночі на південь та сама картина шириною вісім верст. Чехам навіть не спало на думку під час купівлі маєтку, що якийсь шляхетський маєток міг бути так хаотично розшматованим. Жоден із засновників спілки переселенців із усіх тринадцяти чеських країв, а також декілька моравців, не був у змозі собі щось таке уявити. Тепер, коли потрібно було ділити і кожен згідно зі своїм внеском мав отримати свій наділ поля та лісу, за можливості, разом; коли бажали закласти одне або два поселення, посеред яких виділити місце для школи (шинкарі підходяще місце знаходять завжди самі), бачили, що їх плани, складені за зиму, зруйнувалися і що не тільки про спільну школу, а й про взаємні стосунки не можна думати й господарювати неможливо. Закласти поселення на одному місці, та їхати декілька годин на поле в іншому місці є так само немислимо, як і розселитися по всій площі, там один, тут два-три, без з'єднувальних доріг, між чужими полями, власники яких більше звикли пасти на них свою худобу, а не орати, які про раціональне господарювання не мають уявлення, а через заздрощі, незнання, неприязнь будуть тільки шкодити, пасти скотину і красти. Нічого дивного, що така перспектива на майбутнє сильно стурбувала кожного.

Але була весна і поля потрібно було засівати, тому розділили найближчу до палацу ділянку на малі частини, кожному згідно з його внеском, на городину та картоплю. Інші поля, призначені для ярого засівання, шукали на карті й знову кожному, згідно з його внеском, також наділили. Про якість і віддаленість вирішив жереб. У такий спосіб розділили пари й під озимину. Таке господарювання не могло тривати довго, бо могло привести всіх чехів до цілковитого розорення.

Селяни, як і шляхтичі, на обмін полів (рос. разверстание) погоджуватися не хотіли. Перші тому, що їм було вигідно вільно пасти скотину на чеських ланах, шляхтичі зі злорадства, а також із боязні перед обміром, бо кожний боявся, що не дістане стільки само, чим, напевно, без прав володіє. Уся надія була на губернатора Грессера, якому владою та генерал-губернатором Ігнат'євим було доручено допомагати чехам, поселеним на Волині на польських господарствах, а також наглядати за тим, щоб під час купівлі чехів не обдурювали. Польські пани, напевно, навіть і не думали чехів обманювати, хоч таких прикладів було вдосталь і було б їх явно більше, коли б не авторитет губернатора, який тоді зразу після повстання керував губернією «з особливими повноваженнями». Тим не менше, навіть губернатор тут не міг нічим допомогти, хоч нагадував своїм підлеглим чиновникам, щоб слідували за землею чехів і зберегли селянську. Змусити не міг, оскільки згідно з законом такий обмін міг відбутися тільки за добровільної з обох сторін згоди. Шляхтичі-поляки через нашу симпатію до росіян нас ненавиділи, про людські очі відносилися до нас як наші друзі, а насправді раділи кожній нашій невдачі. Окрім того, вони намовили селян не погоджуватися на обмін. Так тягнувся час у постійних перемовинах, а гроші, які були наготовлені на будівництво господарських будівель, чехи помалу проїдали. Хоч усе було досить дешево – м'ясо яловичини за півтори копійки фунт, п'ять яєць – за дві копійки, задня частина барана – від двадцяти до тридцяти копійок, гуска – за двадцять копійок, проте, коли помалу вибираєш із зібраних скромних грошей і нічого не докладаєш, то вони швидко закінчуються.

Прийшли жнива. Урожай був дуже поганий, та і за таких умов праці інакше бути не могло. Кожен хотів звести своє збіжжя, але куди? Вибрали місце неподалік від згаданих будинків, які тепер вже були переповнені народом, бо весною прибували постійно нові переселенці, яким, як членам спілки, потрібно було виділити житло. Звезений урожай складався з декількох сотень малих довгих, круглих і більших копичок і копиць із соломи, сіна та снопів. До того ще слід додати десятки різних хлівчиків і хлівів. Усе це створювало жахливий безлад, так що багато подорожніх зупинялися і йшли запитати, що це робиться навколо такого гарного палацу.

Того літа нас прийняли також у лоно Російської імперії як її громадян, відповідно ми зі свого боку підтвердили колективною присягою в поліції, що хочемо бути вірними тощо. Подія не вдалася такою святовою, якою вона була під час першої присяги виголошеної першими переселенцями, думаю, у 1870 році¹⁰, в Дубні, де з великою урочистістю надавав чеським переселенцям російське громадянство сам генерал-губернатор, здається, Дондуков-Корсаков разом зі свитою своїх причепурених чиновників та великою кількістю духовенства на чолі з єпископом. Цим разом відбулася лиш звичайна присяга. Таким чином відтепер набули ми права російських громадян та дістали охорону на основі місцевих законів. Обраний нами староста був зразу ж затверджений на цю посаду й одразу дістав чиновницький знак сільського старости. Цим першим старостою став Франтішек Рааб, колишній мешканець Високого Мита, за професією швець. Його заступником був обраний Йозеф Крейчі¹¹, землероб десь із-під Праги. Тим двом громадянам надали ми повноваження, на основі яких, нашу віднині вже Урвенсько-Гульчанську сільську спілку (рос. Урвенско-Гульчанское сельское общество) вони могли представляти».

Перед переселенцями стояли тепер два найважливіші завдання:

- а) укрупнення земельних ділянок;
- б) виготовлення купівельної угоди (рос. купчая крепость), на основі якої вони стали б повноправними власниками земельних ділянок.

Ян Мартінек Старший: «Хоч кожний мешканець був зайнятий щоденною працею, не втрачав жодної можливості в досягненні своєї мети: укрупнення своєї земельної ділянки та правового підтвердження угоди про купівлю. Для домовленості між сторонами про укрупнення земельних ділянок ми мусили мати також повноваження з боку продавця – дворянки Омецінської, яке вона негайно видала. Маючи це на озброєнні, наші представники зразу почали бомбардувати заявами, складеними на різні теми, всі органи влади, починаючи від мирового судді, справника (рос. исправника), губернатора і генерал-губернатора. А коли справа затягувалася, через свою наївність хотіли послати делегацію до царя. Нам здавалася тоді ця справа такою простою і загалом прийнятною та справедливою для всіх зацікавлених сторін, що ми не сумнівалися: сторони будуть примушені владою свої ділянки укрупнити, щоб на тих розкиданих площах можна було закласти інтенсивне господарювання. На жаль, тоді ще ніхто з інтелігентних та освічених росіян не мав уявлення про укрупнення земельних ділянок та, нарешті, не надавав тому такого значення, як ми, чехи.

¹⁰ Це було 24 вересня 1870 р.

¹¹ Йдеться про Яна Крейчі з Ржевнів, Йозеф був наймолодший із його вісьмох дітей, тоді восьмилітній.

Узагалі, хто ж із російських розманіжених адміністраторів та ситих місцевих землевласників міг тоді знати, що прийдуть нові голодні люди й потрібно буде шукати розумного вирішення цієї проблеми. Комори в кожного повні, збіжжя і в селян у копицях гнило, лісу вдосталь, трави також. Хто міг передбачити, що за таких невибагливих людських потреб може того чи іншого не вистачати. Не допомогло наше твердження про те, що ця земля буде давати в двадцять-тридцять разів більше, ніж тепер. Селянин гнув спину і думав собі, що з тим урожаєм буде робити. А дворянин думав, хто йому той урожай збере та обмолотить. А вищий чиновник мав нас за надмірних фантазерів, йому було дивно з того, що хлібороб хоче більше, маючи вдосталь жита на хліб, льону – на сорочку, овечих шкур – на кожух на зиму, а з худоби – на взуття. Багато нижчих чиновників не знали, що ми слов'яни і так говоримо з ними про наші слов'янські взаємини. Спочатку нас всі мали за німців. Німці тут поселялися від доби Катерини II. Їх господарство складалося виключно з тваринництва. Розводили гарних голландських корів, високих на тонких ногах коней та займалися ремеслом. Головним у них було ткацтво. Таким чином ми зразу були в своїй довірі до братів-слов'ян і в наших намаганнях гірко розчаровані. Так, наприклад, гульчанське помістя наймав єврей Бергман, який з усього врожаю озимини продав того року під час нашого приїзду 2 000 пудів жита і 1 000 пудів пшениці. Із ярих – трохи гречки, вівса та ячменю. Не засівав сам зовсім нічого, усе сіяли селяни за сніп. А при тому багато ланів залишалися незасіяними.

Урвенське помістя було значно менше за гульчанське, його орендував шляхтич Розіцький, колишній офіцер. Господарював теж у подібний спосіб. Зовсім навпаки нині; живе там більше ніж сто чеських родин та продають більше ніж 20 000 пудів пшениці, і скільки ще доброго пивного ячменю, буряків, картоплі, хмелю¹², масла, молока, худоби тощо.

Коли чехи остаточно зрозуміли, що досягнення їх мети від авторитету влади не залежить, необхідність примусила їх вирішувати справу із зацікавленими сторонами. Домовленість залежала від таких сторін: Урвенсько-Гульчанська спілка чехів з одного боку, а село урвенських селян, що складалося з двадцяти восьми номерів, село гульчанських селян – біля сорока номерів, село Хутір – з вісімнадцяти номерів, шляхтичів: Адама Негребецького, Міхала Подгородецького, Ігнатія Подгородецького, сім'ї Вишатицьких та церковних земельних ділянок з другого боку.

Донедавна шляхтичі були ще повноправними власниками. Негребецький та Міхал Подгородецький мали кожен по вісім родин кріпаків, Ігнатій Подгородецький – шість, а Вишатицький – дві родини.

¹² Хміль почали вирощувати у кінці 19-го століття.

Ще через десять років після визволення від кріпацтва російських селян Вишатицький був часто ціллю для збиткування за його велике панство з двох родин, із яких на його нещастя одну родину представляла одна людина – вдівець, а другу – баба-вдова. При цьому родина Вишатицьких була досить численною, складаючись із чотирьох братів та двох чи трьох сестер. Наперекір їхнім злидням найстарший із них під час Кримської війни пішов до війська і дослужився до пенсії майора у відставці. Другий брат був поручиком, два молодші служили в більших маєтках економами. Адам Негребецький служив до шістдесяти третього року якимсь чиновником, здається, приставом. Була то людина горда, ультраполяк, усе російське ненавидів. Був добрим правником, але ще більшим «кляузником» (наклепником). Мав двох синів і дві дочки. Старший син дослужився до поручика й тепер володів маєтком після батька. У Міхала Подгородецького було три дочки і два сини. Сам нічого не робив і ні про що не дбав, грав тільки в карти – це було єдине його заняття. Часом був у нього достаток, часом злидні, «як фортуна поверне». Як людина і сусід чехів терпимий, добрий. Ігнатій Подгородецький мав одного сина і п'ять дочок. Там завжди були злидні, хоч попервах¹³ були багатими. Усі родини ненавиділи одна одну, постійно між собою сварилися і судилися. Один одному, як кажуть, могли очі видерти; молодь, однак, та жіноча частина знаходили спільну мову. Віталися завжди сердечно, що їм не перешкоджало, як тільки розійдуться, один одного ганебно обмовляти. Тому чехи ставилися до них із великою недовірою. Міг поляк бути дуже добреньким, однак йому не вірили.

Селяни до нас спочатку були зовсім недовірливі, боялися, що втраять землю, а найбільші побоювання мали щодо «вигонів» (випасання худоби на парах). Керував ними Негребецький, який не хотів навіть чути про укрупнення. Оскільки він знав добре право, то селяни ходили до нього за порадою, і як тільки якийсь вищий чиновник намагався схилити їх до згоди, Негребецький зразу все псував. Що могли чехи, які не розмовляли ні російською, ні польською, не звиклі до подібних домовленостей та інтриг, відчувати? Страх опанував всіх: не вдасться укрупнення, напевно, мусимо втікати.

Час ішов, здобутків майже ніяких, витрати постійні. Гроші, які залишали на будівництво, поступово танули. Платити не було чим. Чужина. Позичити не було де, і для чого його позичати, коли ще правової угоди (контракту) ми не мали. Тоді гроші були страшно дорогі. Відсоткова ставка 24% не була лихварською. Такі гроші були доступ-

¹³ Колись.

ні лише багатим людям. Менш заможні платили від 4 до 5% за місяць. Наші сусіди вже тріумфували – чехи змушені будуть втікати.

Вже засіяли озимину, і земля нам здавалася досить доброю, бо кожен мав достатньо часу добре її обробити, сіяли переважно пшеницю. За неї була найбільша надія вторгувати якісь гроші. Знову прийшла зима. У переповнених будинках кишіло дітьми. Вони єдині не втрачали веселощів. Спілка за літо поповнилася. Уся земля була розпродана, дехто почав продавати вже частину зі своїх закуплених ділянок ново-прибулим переселенцям. Кожен хотів мати свій куточок. У більших кімнатах проживало аж по чотири родини. То була справжня комуна. Та комуна за зиму, звичайно, сильно набридла. Домовленостям про укрупнення не було видно кінця.

Через таку тісню було вирішено домовлятися з одним Негребецьким, попросити його, щоб зговорювався за нас, дати йому за це гонорар. Гонорар не був великим, всього 300 рублів, навіть не знаю, чи був заплачений. Крім того було таємно вирішено, що він отримає весь залишок після виділення землі всім зацікавленим згідно з їх правничими документами. Припускалося, що залишок буде великий, оскільки селяни багато років приорювали, а при обмірюванні це всіляко замовчувалося, на план не заносилося, і за це ми, звичайно, не платили.

Негребецький це розумів і взяв справу у свої руки.

Перешкод було тепер найбільше з його сусідами-шляхтичами, які теж хотіли мати хоч би запоруку того, що отримають стільки землі, скільки зможуть подужати, а не за їхніми паперами. Щоб ця умова була виконана, ми змушені були прийняти «землеміра», якого запропонували вони. Той землемір, якийсь Загурський, був досить хитрий, всім обіцяв, тільки з Негребецьким для ока сперечався, але потім робив усе, що йому Негребецький доручав, оскільки добре знав, що той може в останню хвилину все зруйнувати. Зі шляхтичами була нині згода, нехай ще тільки на словах. Не було тільки домовлено, де хто з них отримає орну землю та луки. Ліси не міряли.

Залишилися селяни. Вони вибрали зі свого боку для перемовин свого односельця, Бондарчука, чоловіка на той час не бідного, доволі інтелігентного як на селянина, який умів писати та читати.

Поки все це варилося, чехи, вважаючи, що укрупнення цим разом справді відбудеться, купляли, де хто добув якусь копійку, дерево для будівництва (у нашому лісі будівельної деревини не було – одні граби). Будівельний матеріал був раніше досить дешевий. Ціла сосна в півтора ліктя¹⁴ обхвату коштувала п'ятдесят копійок. Дуб – від п'ятдесяти копій-

¹⁴ Невідомо, чи це празький, чеський, чи віденський, тому не можна порівняти з даними в кінці розділу. Також незрозуміло, чи мали на увазі об'єм чи розмір.

йок до двох рублів. Тепер одне та друге в двадцять разів дорожче (див. далі в кінці розділу). Тоді ще у нас тут були зими суворими, досхоchu снігу, їздили на санях майже весь березень. Кожен хотів би по добрій дорозі возити дерево, але не знав куди. Селяни ніяк не йшли на поступки. Боялися, що на обміні не виграють. У такий спосіб тепер як протидіюча сторона залишилися самі, тиск на них був досить сильний. Чехи це використовували й на всі боки писали та скаржилися. Чиновники приїздили один за другим, робили, що могли, аби досягти згоди, але селяни ні на послух». (Ян Мартінек Старший).

Виявилося, що навіть угода з Негребецьким не посунула цю справу вперед.

«Тут, нарешті, чехи, утративши терпець від довгих перемовин та вельми несприятливого побуту, вирішили, що будуть будуватися на своїх наділах, як зазначено на карті. Але як розділити, якщо члени спілки мали різні частки – від п'яти до ста часток і власність, як уже згадувалося, складалася із більших та менших кусків кращої та гіршої землі, одні – далеко від лісу, інші – без лук. Було важко знайти справедливе вирішення проблеми. Потрібно було знайти ключ до розв'язки, і він знайшовся» (Ян Мартінек Старший).

Уся земля з огляду на її розташування та якість була поділена на три частини:

- 1) ділянки, що розміщувалися поблизу замку, земля була тут найродючіша;
- 2) поле, що лежало по обидва боки Шляху;
- 3) поле на околицях маєтку біля лісу та за лісом.

Оскільки на численну спілку переселенців припадало лише декілька замкових будівель, то було вирішено ті будівлі продати з аукціону, при цьому покупець повинен дістати хоч би частину поля поблизу них. Ключ для виділення ділянок знайдений був такий:

- а) ті, що куплять будови замку, повинні отримати землю в трьох частинах, причому хоч би один із них повинен бути поблизу замку на найкращих землях;
- б) тим, що вирішать взяти гірші ділянки на околицях маєтку, мало бути гарантовано, що дістануть в одному шматку;
- в) ті, що виберуть ділянки посередині на Шляху, повинні їх отримати у двох частинах.

Ідею та власне розподіл Ян Мартінек Старший описує так: «Продати всі спільні будівлі між своїми членами слід на аукціоні, при цьому забезпечити покупцям, що точний відсоток землі дістануть зразу поруч із купленими будівлями, інша частина гірших ділянок – далі від буди-

вель, у визначеному на карті місці, у двох частинах, якщо вийде. Зразу ж було вказано, де власник будівель отримає луки та ліс. Потім повинні були зголоситися добровольці на окраїни. Там повинен був кожен отримати поле в одному шматку, що багатьом зразу ж сподобалося. Нарешті, потрібно було поділити середину, де тепер є село, з гіршою землею, але, так як багато казали, будуть там «у світі». Якщо ж на деякі ділянки було більше бажаючих, то все мав вирішити жереб. Жеребкування мало також вирішити, із якого боку почати міряти, згідно з витягненими номерами. Коли б добровольцям орної землі на вибраному куску не вистачало і він не хотів мати один кусок відділений, планували йому за орну землю додати ліс або луки. Ліс був в одному шматку і з доброю землею. Хто не хотів або не вмів вибрати собі ділянку на окраїні, за можливість, в одному шматку, та не купив будівель, повинен був отримати поле посередині у двох частинах згідно з жеребкуванням.

Цей проект сподобався, встановили три дні на роздуми й мене попросили скласти для цієї цілі громадський протокол. Цілих три дні був на столі розкритий план землеволодіння, постійно приходили нові групи людей по одному, два, три, чотири, вибираючи собі ділянки (хто не мав на думці купити щось із будівель). Я мав досить багато чого і записувати й пояснювати. Тільки на другий день стало зрозуміло, що успішно й добровільно, без крику поділимо.

Про рух, що почався, було відомо і місцевим селянам, оскільки багато чехів постійно питали їх про різні ділянки полів, їх врожайність і, зрозуміло, також їм повідомили, хто та де бажає будуватися і що та справа у нас того й того дня вирішиться. Селяни, звичайно, також зразу зі свого боку обмірковували можливі вигоди та невигоди, справа блискавично рознеслася не тільки по зацікавлених селах, але і по селах, що прилягали до наших ділянок, і всюди розуміли, що чехи ділять землю і будуть будуватися».

У встановлений день усі як один мешканці зійшлися і така обтяжлива справа пройшла неочікувано легко. Один одному робили всі можливі поступки. Спочатку продалися будівлі в Урвенні. Замок купили швагри Кованда і Гурт за тисячу рублів, офіцину – брати Мартінекові за одну тисячу двісті рублів, клуню і вівчарню – Кучера, оранжерею – Трка, усі з-під Кутної Гори. Згідно з Анною Гончаровою, Ян Мартінек купив 2/3, а Франтішек Мартінек – 1/3 офіцини, а Франтішек Кованда – 2/3, а Вацлав Гурт – 1/3 замку. У Гульчі просторий дерев'яний будинок залишили для майбутньої школи і вчителя, а клуню і стайню купив Рааб та великий хитрун Метелка, обоє, здається, з Високого Мита. До будов зразу згідно з номером на карті були приділені ділянки. Далі прийшла черга добровольців. Вони в основному вже були домовлені, хто, де і з ким буде будуватися, кожна група вибирала знайомих, друзів тощо.

Залишок був поділений жеребкуванням. Усе це добровільне рішення громади було детально записано до книги села, кожному там був закріплений номер, позначений на карті, та розміри ділянки, згідно з внеском грошей кожного зокрема. За повної тиші була прочитана ця постанова, яку по тому всі підписали. Після закінчення цієї важливої справи покликали музикантів, пили пиво, співали народні пісні. Люди, які мали бути сусідами, цілувалися, обіцяючи вічну дружбу.

Коли чехи перебували в такому піднятому настрої, прийшла делегація представників селян, пересвідчитися, як відбувся розподіл. Багато чехів із ними грубо привіталися. Не хотіли більше з ними домовлятися, а навіть говорити, але знайшлися й такі, що розповіли їм і показали на карті, де хто буде будуватися, називаючи кожного на ім'я. Той неочікуваний поворот селян дуже здивував. Бачили, що всі чехи поділом задоволені, про укрупнення вже не йдеться. Другого, третього дня деякі мешканці села почали вже звозити будівельну деревину на вказані згідно з порозумінням місця. Це місцевих селян здивувало, вони бачили, що це не були жодні жарти. Передусім побігли до Негребецького радитися, що робити. Стверджували, що не дозволять чехам на тих місцях будуватися. Негребецький був віднедавна на нашому боці й відповідно посміявся з них та пояснив, що чехам не може ніхто заборонити будуватися на своїй землі¹⁵, опісля пояснив наслідки, які з цього випливали. «Від сьогодні, – говорив, – тримай кожен гуси, свині, корову, кобилу в хліві, прив'язаних на ланцюгу, як це роблять чехи, інакше – якщо худобупустиш, то зразу у якогось чеха вона буде спіямана і будеш платити. Крім того, як тільки чехи поставлять будівлі, кожен зразу обкопає або обгородить свій наділ і ти можеш на те поле хіба що літати.»

Не було це, взагалі, правдою, оскільки під час виділення землі селянам у шістдесят третьому році¹⁶ поля були розділені за трипільною системою засівання і на парах був забезпечений вільний випас для всіх разом. Тим не менше, як селяни, так і пани-шляхтичі злякалися тієї новини, пересвідчившись, як чехи сміливо та вперто вміють добитися свого, можливо, навіть не зовсім за місцевими законами. Зразу ж після цього селяни поїхали до свого попереднього чиновника – мирового судді, просячи його, щоб заборонив чехам будуватися. Негребецький зі свого боку розголошував, як буде селянам важко.

Влада взагалі тоді інакше ставилася до чехів, ніж тепер. Сьогодні б нам сказали: «Ідіть туди, звідки прийшли, нам не потрібні ваші нововведення, російська земля є для російських селян». Тоді кожен звик дивитися такими очима і мати такий розум, який був йому даний «зверху».

¹⁵ На їх ділянках.

¹⁶ Після скасування кріпацтва.

А за «верх» ми не боялися, а ще більше догадувалися. Селянам було відмовлено, і ще їм сказали, що коли їм буде погано, щоб не ходили скаржитися, бо за них ніхто не заступиться, а щоб самі наглядали за поділом, поки є час.

Так підготовлений ґрунт зразу дав добрий урожай. Мировий суддя доніс про цю справу губернаторові, і той дав вказівку вплинути, як на шляхтичів, так і на селян: виділення наділів має бути завершене. На нас тиску не було, навіть коли ми сказали, що беремо землю там, де нам її дають, але щоб була в одному шматку. Домовленість тепер залежала від стосунків між селянами та шляхтичами. Між ними відбувалися гострі зіткнення. Селяни не хотіли давати землю шляхтичам там, де ті бажали, а шляхтичі між собою не хотіли поступитися один одному. Ми тепер дивилися спокійно на ті сварки, крики, погрози, лайки цілі три дні, поки не було досягнуто повної згоди, написаний і підписаний всіма сторонами акт».

Так відступили від початкового плану, за яким чеські переселенці мали розділити поле, але досягли першого визначного успіху і поставленого завдання – укрупнення ділянок.

Ян Мартінек Старший: «Зрозуміло, цей поділ відбувся аж весною і робота землеміра мала тривати ціле літо, тому сіяли ще по старих межах. Знову ми змушені були ділити поле для ярної сівби та їздити на роботу шість чи сім верст. Згідно з угодою чехам дісталася земля там, де вони бажали, тобто з обох боків шляху, що вів від Острога до Дубна. І одна третина орної землі також за лісом, що простягалась до містечка Мізоч. Урвенські землі з одного боку залишилися, бо були в одному шматку.

Поля, що дісталися чехам, не відзначалися родючістю¹⁷. Нижня частина від Шляху досягала до луку і добра її половина була мокра й поросла пирієм та іншими бур'янами. Родили там селянам і панам трави і часник та трохи жито з великою кількістю домішок, так що хліба з такого зерна не можна було їсти. Цьому нема чого дивуватися, оскільки з тими знаряддями, які тоді застосовувалися, обробити таку землю було неможливо. З іншого боку Шляху поля тягнулися на підйом, земля глиниста, місцями з крейдою, родила мало снопів, але чисте зерно.

Земля за лісом, нинішнє Залісся, здавалася на перший погляд доброю, але була холоднішою, повністю занедбаною, з багатьма видолинками, у яких затримувалася вода й підмочувала навколишній ґрунт, за винятком окремих місць, де, однак, жито родило погано. Багато ланів зовсім не засівалися, на них більше пасли худобу. Їздити туди було

¹⁷ Мартінекова оцінка землі та врожаїв в початкові часи є непереконлива.

далеко, та ще через ліс вельми поганою дорогою. Селянам та панам дісталися поля більш багаті на гумус та азот, значно кращі, які родили попри досить малий обробіток. Із цього видно, що чехи не мали на думці моментальний зиск, вони відмовилися від кращих земель, але за це отримали свободу в рішеннях та господарюванні.

Міряти почали зразу з весни й до зими кожен мав свою визначену ділянку. Поділ між чехами відбувся гладко. На Залісся знайшлися добровольці, яким було обіцяно отримати поле в одному шматку і зразу за ним ліс. Під лісом, у гарному порядку кожен почав будувати, як міг, господарські будівлі. Вода там була на досить великій глибині, біля двадцяти сажнів, і тому змушені були в перші роки, поки кожний господар викопав собі криницю, їздити півгодини до лісу, до джерела, яке називали «Кравчук».

Це твердження Яна Мартінека Старшого слід уточнити. «Кравчуком» називали яр на межі гульчанського і заліського кадастру, а згадане джерело витікало з бічного відгалуження цього яру (згідно з Бонеком та Бечваржом).

Ян Мартінек Старший: «Гульчани розділили свої поля на дві частини – кращі та гірші. Були і такі, які вибрали гірші, але в одному шматку. Деякі з них оселилися в Гульчі, де був раніше панський двір, між селянами сіл Гульча і Хутір (це поселення пізніше назвали Гайок). Інші будувалися біля дороги – Шляху, де тепер знаходиться середина села і школа. Урвенські чехи, які купили палацові будинки, залишилися на місці. Шляхтичі – Міхал Подгородецький, Вишатицький та Ігнатій Подгородецький отримали поле у двох шматках, дві третини – зразу за клунями, а одну третину – трохи далі за млином. Негребецький отримав, як було домовлено, усе в одному шматку. Ліси залишилися в старих межах. Селяни не змогли інакше вирішити, ніж знову розділити своє поле на три частини так, щоб можна було ліниво господарювати, як і раніше. Тобто одна частина – під пар, друга частина – для озимих, а третя частина – для ярих.

У чехів відтепер почалася важка праця і багато турбот. Будувати без грошей та обробляти землю, яка була вельми занедбаною і, відповідно, досить мало родила. Але тодішні переселенці не були ще розбещені жодним добробутом, це були люди, здебільшого бідні, звиклі до праці, уперті та витривалі. Працювали від ранку до ночі з дітьми й дружинами, бо роботи було багато, дуже багато. Поступово почали зникати «буди» біля замку, оскільки кожен, як тільки йому був виділений наділ, поспішав на ньому поселитися. Очевидно, що їм те «панське» життя дуже набридло, а ще більше та комуна, від якої радо втікали. Кожен побудував передусім таку-сяку клуню, часто до ще непокритої переїжджав із дітьми, реманентом та худобою».

Одним із перших, хто переселився на свій наділ та поставив собі будиночок поблизу української Гульчі, був Куліх (згідно з Йозефом Бечваржом).

Ян Мартінек Старший: «Жнива. Ще до сходу сонця чех уже на полі, на яке їде, можливо, півтори години, несе або везе з собою воду для пиття та їжу, оскільки з якоїсь калюжі чи джерельця пити боялися, хоч знали, що селянин, де натрапить воду, яка б вона не була, ляже біля неї і п'є, не боячись хвороб.

Ще до зими більшість чехів збила собі сяке-таке житло й переселилася. Інші, яким було ближче до свого поля, перезимували ще в старих панських будинках. Третю вже зиму.

Того року, здається 1873¹⁸, завітав до нас пан Кашпар, колишній католицький капелан із Голіч, родом із Бороградка, на здивування, маючи намір переселитися в Росію. На той час на Волині чеських сіл було досить багато; духовні потреби виконували в чехів два утримувані державою священики, перший – пан Грдлічка, колишній законовчитель із Кутної Гори, а другий – пан Саска, капелан десь із-під Сланого, обидва одружені. Віру, яку сповідували, спочатку називали гуситською.

На території нашого маєтку був досить гарний просторий католицький костел, раніше уніатський, який ми купили разом із маєтком; зрозуміло, узявши на себе зобов'язання, що впливали з угоди між сторонами продавця і католицькою консисторією про утримання при костелі священика. Ті зобов'язання були забезпечені боргом на маєтку, іпотекою 4 000 рублів. Хотілося мати свого священика та заодно й вчителя на першу пору, а пан Кашпар дуже нам сподобався своєю відкритістю та народною чеською чутливістю, ми з ним уклали угоду на вчителювання і проведення богослужінь із оплатою триста рублів, поки не буде отримувати платню від держави, так само як перші два священики Грдлічка та Саска. Пан Кашпар із цією угодою від'їхав і незабаром, одного гарного дня, повернувся до нас зі своєю дружиною пані Терезою, народженою Голчовою, дочкою аптекаря з Голіч. Вінчав їх священик пан Саска в Глинську. Із приходом пана Кашпара його стараннями настав для гульчанських чехів час всестороннього прогресу, про що йтиметься далі.

Так, нарешті, чехи після досить тривалого часу невизначеності знайшли властиву арену для своєї праці й прагнень, хоч найгірше ще було попереду. Урожай, який зібрали, не був великий, середнім господарствам вистачило для дому та худоби, продати було нічого. Більші господарства могли частину зерна продати, але не мали чим його обмолотити

¹⁸ Цим Ян Мартінек Старший признає раніший час переселення, ніж той, про який згадував вище.

та де скласти. Наймати робітників було дорого і важко було їх знайти, а господар сам зробити все не міг. Грошей закордонних вже не було, проїли й ті, які кожен залишав на будівництво.»

Не маючи достатньо засобів на закупівлю господарських машин, колоністи допомагали собі різними пристроями власної конструкції. Ян Мартінек описує такий пристрій для обмолоту збіжжя:

«Із товстого дуба вирізали колоду довжиною два з половиною лікті й товщиною півтора ліктя, прибивали до неї по обводу тридюймові паси, кожен трьома міцними цвяхами по чотири дюйми один від одного. На обидва торці колоди посередині закріплювали по одному залізному ланцюгу, на це одягали раму, як у валка. Розстеляли на дворі чотири снопи, запрягали коней і починали їздити по розстеленому збіжжі. За сонячної погоди або під час морозу досить багато вимолочували й при цьому була та велика вигода, що цю роботу могли виконувати діти або жінки, що за браком робочих рук мало велике значення. На початку виконував цей пристрій велику роботу і тому його зразу ж кожен виготовив. Так ми знайшли тільки спосіб, як обмолотити збіжжя, було ж його недостатньо, і постійно не вистачало грошей. Збіжжя почало значно підніматися в ціні, бо добудувалася південно-західна залізниця і його вивозили до Прусії. Із такого повороту справ (подорожчання зерна) чехи раділи, знаючи, що колись¹⁹ у них буде збіжжя багато, а тому і досить грошей. Через те на вологих полях і луках рили канами, на вищі місця купляли у селян гній, який у них не мав жодної ціни, як у нас паливна деревина, тому обмін йшов охоче. Чех давав селянину хуру дров, а він йому хуру гною. Один і другий були задоволені. Обидва думали, що зробили добрий обмін, перший старався набрати велику хуру гною, другий йому це відплатив, набравши велику хуру грабових дров» (Ян Мартінек Старший).

Гній усюди в Росії був небажаним побічним продуктом сільсько-господарського виробництва. Поля не угноювалися. Селяни прибирали гній, вивозячи його в яри, урвища, а восени – під час дощів – зміцнювали ним дороги, які в той час перетворювалися в непроїзне багно. Мощених доріг у сімдесятих роках минулого століття на Волині не було, навіть міста не мали брукованих вулиць. Не було ніякою дивною, коли після більших дощів порожній віз загрузав посеред міста в болоті так, що його коні не могли витягнути.

Далі Ян Мартінек Старший відмічає у своїх спогадах, як тяжкі умови перших років відобразилися на деяких переселенцях: Не всі засновники спілки мали досить сили та витривалості, щоб дочекатися плодів

¹⁹ У майбутньому.

своїї важкої праці. Багато заборгували у відомих на той час лихварів з Острога Рикмана й Горнштейна і, зрозуміло, що таких високих відсотків, про які згадувалося вище, їх ще слабкі господарства витримати не могли, тому одні були вимушені продати все, інші – тільки половину новим емігрантам, що прибували з Чехії. Із залишку капіталу одні з них почали промисел корчемний, купецький або пекарський, другі орендували й будували млини, треті йшли служити на залізницю, і всі такі підприємці були досить успішними, багато з них прославили цим свої імена. Весь той перехід від натурального обміну предметів на грошовий торг уможливила південно-західна залізниця. До початку²⁰ цієї залізниці гроші на Волині були цілковитою рідкістю. За цим можна судити, як важко було тим громадянам, які вперто від свого клапця землі не відривалися.

Чехи уже навіть трохи почавши господарювати, і побудувавши так-сяк господарські споруди, не отримали досі юридичних прав на маєток, тобто не мали купівельної угоди (рос. купчей крепости).

Ця обставина дуже непокоїла чехів, бо розуміли, що без купівельної угоди тут вони лише гості, й коли стануть небажаними, то їх можуть просто вигнати. Вони ще більше налякалися, коли такий випадок стався. Уся їх надія і віра була на адміністрацію губернатора. Чим далше відходила в небуття польська революція, тим більшої сили набував закон, а адміністрація її втрачала. Це все чехи відчували. А причина була, бо вони недоплатили за маєток 18 000 рублів, які були страховою сумою неповнолітнім дітям померлої сестри Омецінської, одруженої з Єловицьким, Марії та Стефанії. Опікуном дітей був їх батько – пан Єловицький. Про оплату навіть і не думали. Тоді ще не було в чехів у кишені навіть вісімнадцяти рублів, не кажучи про вісімнадцять тисяч. Момент був ще більш критичним, бо маєток через укрупнення і чеське господарювання набув великої ціни, а також земля дорожчала. Було досить неприязних людей із польського боку до нас, котрі радили Омецінській, щоб вернула чехам гроші та розірвала угоду. Пан Єловицький був не проти частково відмовитися від відсоткового капіталу, погодившись на вісім відсотків, поки не отримає контракт та гроші з банку.

У той час (1874) у містечку Мізоч польська громада побудувала цукровий завод і мала бажання заплатити Омецінській якусь суму грошей, коли б вона розірвала угоду з чехами. Маєтки Гульча та Урвенна межували якраз із Мізочем. Навпаки, нам, чехам, таким досвідченим буряководам і старанним землеробам, та громада²¹ не хотіла дати ані

²⁰ До відкриття.

²¹ Йдеться про спілку цукровиробників.

гроша, й, використовуючи наші злидні, платила дешево за зібраний буряк та давала ледве десять рублів авансу за посіяний буряк. До честі пані Омецінської мусимо сказати, що ні на які такі комбінації не погодилася й справді старалася дати чехам контракт без доплати, оскільки сама часто терпіла нужду, а з боку чехів діставала невдячність та вислуховувала докори. Але маєток був так сильно обплутаний не відміченими в книзі заплаченими і не заплаченими боргами, що справді потрібно було довго трудитися й мати багато грошей, щоб його очистити. Омецінська зі свого боку вповноважила в справі видання нам контракту адвоката, якогось Тарановича, який умів гарно розповідати анекдоти, але у веденні справ був такої думки, що чим менше вирішить, тим більше заробить. Його не хвилювало, чи отримають чехи контракт через десять років, чи не отримають його зовсім. Він був достатньо старий, щоб розуміти, що поки справа не закінчена, може тягнути з одного й іншого боку на свої поточні витрати. Тоді, як аж дотепер у нас у Росії, зацікавлена сторона повинна сама розуміти суть судових правил. Адвокат є лише фірма. Адвокат працює, якщо ви зацікавлені й добре платите. Платите справно і достатньо, процес триває довго, але може бути виграний. Заплатите добре і відразу, зрозуміло, що процес буде занедбаний і часто програний. Коли ж платите спочатку скромно й обіцяєте або зауважуєте, що після закінчення заплатите багато і весь час судовий процес постійно вивчаєте, адвоката спонукаєте і не допускаєте ніякого недогляду, тоді результат є найкращий, але такий адвокат коштує дорожче. Суд, як і всюди у світі, судить тільки факти, які йому подадуть на засіданні. Тоді ще не було ні присяжних, ні нинішнього «окружного суда» для цивільних справ, а була тільки «гражданская палата», де справи могли тягнутися до нескінченності. Мовою урядування вже тоді – в сімдесятих роках – як у нижчих, так і у вищих органах влади була російська».

Слід відзначити, як уже було раніше сказано, що польська мова панувала в сімдесятих роках у вищих верствах повсюдно. Після польського повстання починають поволі посилюватися русифікаційні зусилля. Як це проявилось в господарській галузі, було вже висвітлено у зв'язку з розпродажем господарств польської шляхти. В адміністративній галузі російська мова також поступово вводилася в урядування. Це не сталося одразу; ще декілька років після повстання існували нижні повітові (рос. уездные) суди з польською мовою урядування, поступово, проте, зникали й були переведені на російську. Тому аж до кінця влади Олександра II русифікація не досягла якихось особливих успіхів. Поворот відбувся лише під час влади Олександра III (1881–1894). Причини ще будуть висвітлені. Однак знання всіх мов – польської, російської та української – було для чехів нездійсненним.

Ян Мартінек Старший: «Чеське вухо повинне було відразу розуміти три близькі між собою мови, а за потреби досить роздільно вміти їх розпізнати, коли виникає необхідність говорити польською, українською або російською. То було для наших краян, звиклих управлятися з плугом чи ремеслом, завданням досить складним. Поляка чи українця дещо розуміли, трохи здогадувалися, але російською не розуміли жодного слова. Коли була потреба щось розповісти, чех допомагав собі всіма мовами, часом кидав лайливі слова і з того виходила мішанина, якийсь суржик, так що новоприбулі чехи, чуючи таку мову, дивувалися, як його краян вивчив швидко російську, оскільки ні сам, ні той, кому розповідали, не розуміли жодного слова. Які курйозні непорозуміння виникали з того, що чехи не знали російської мови, видно з такого прикладу.

«Якийсь уповноважений житель села, якого односельчани послали від свого села до Житомира для оформлення «купчої крепості», зустрів одного дня на вулиці уповноваженого від сторони продавців, який повідомив радісну звістку про те, що його «купча»²² вже готова і її можна сьогодні отримати в судовій палаті, вона вже в реєстратора, тобто в останнього чиновника, який її запише як відданий і відісланий з суда документ. При цьому нагадав йому, що той чиновник може на декілька днів затягнути видачу, то щоб йому щось дав, що це є – як тоді казали – «хабарщик» (рос. хабарщик, укр. хабарник – від слова хабар: неофіційна оплата). Чех із радістю побіг до приймальні суду, сів на лавку і почав чекати. Чекав довго, бо суд та його позивачі розходилися зазвичай аж після третьої години після обіду. Лавки порожніли, громадяни розходилися, чех сидів, чекав, поки не залишився сам. Чекав «пана Хабарщика». Суддя помітив ще одного відвідувача, послав пристава спитатися, що він хоче. Той відповів, що чекає «господіна Хабарщика». Пристав тихо передав суду вимогу чеха. Зрозуміло, що судді не могли стриматися від сміху, але послали пристава з'ясувати подробиці. Тут нарешті чех пояснює, що десь там у «пана Хабарщика» є готовий «купчик» і радий би його забрати. Коли суд дізнався, звідки є чех і який «купчик» є приготовлений, то покликав реєстратора і наказав йому видати документ невідкладно. Так чеське терпіння перемогло. Ця історія наробила в околиці багато сміху».

Ян Мартінек Старший також згадує про свої мовні знання: «Я, той, хто пише ці рядки, старанно вивчав російську, але по книгах (польську я знав добре), читав книги і розумів їх, але на практиці, коли мені нагода трапилася, що міг розмовляти з росіянином, не розумів жодного слова і він мене дуже мало.

²² Купівельна угода.

З таким озброєнням знаннями в чужому краю ми повинні були вирішувати судові справи. Спілка знову і знову посилала до Житомира уповноважених, змінювала їх, але результат був той самий. «Купчик» був ніби зачарований, не давався в руки. Пан Таранович, коли йому уповноважені представлялися, рекомендував їм корчму, казав, де найкраща ковбаса та пиво, розповідав якийсь анекдот, нагадував, щоб не зловживали міськими радощами, й аудієнція закінчувалася. Сміливіші йшли також до губернатора, до радника Омелянського, який займався чеським переселенням, відвідували судову палату, потім чекали, поки не вилетить звідкись їхній «купчик». Чекали так місяці й роки. На той час багато чеських поселень домаглося в Житомирі «купчую крепость» і завжди з великою цікавістю розповідали, як те чи інше поселення вже «купчика» добилось. Уже тоді, у перших роках існування нових поселень, з'явилося декілька краян, які розумілися в судових справах, писали і розмовляли російською. Серед них появилися фахівці, інтелігенти, знавці права та звичаїв. Розмовляв і писав російською пан Йозеф Оліч із Глинська. Наймудрішим було тоді довірити цю справу пану Олічу, навіть тому, що він у Житомирі постійно перебував, представляючи інші поселення в суді. Але поселенцям здавалося, що пан Оліч є перевантажений працею і тому їх проблема не буде швидко вирішена. Посиляли одного уповноваженого за іншим, і чим частіше їх посиляли, тим менше правди знали. Літа йшли, село збільшувалося і розквітало. Поля почали родити, ціна на збіжжя була добра, з'являлися благоустрій та заможність. Єловицький ставав нетерплячим, хотів грошей. Їх не було, а коли б навіть і були, усе ж не було «купчі», проте це не була єдина перешкода. Нарешті, аж у березні 1877 року гульчанське поселення одностайно вибрало між собою молодого громадянина, якому передало повноваження для отримання «купчі» та грошей із банку, щоб заплатити Єловицькому».

Виборами уповноваженого в 1877 році закінчуються записи Яна Мартінека Старшого. Зі слів його сина Яна Мартінека Молодшого тим уповноваженим був його батько, автор цитованих тут спогадів, Ян Мартінек Старший.

Як відбувалися перемовини щодо купівельної угоди, не знаємо, за записом на ній, однак, з'ясовуємо, що була оформлена 30 листопада 1877 року (згідно з нашим календарем 13 грудня) між Корнелією Кур'єровою, по першому чоловікові Омецінською, з одного боку та п'ятдесятьма сімома чехами з іншого боку. На основі цієї угоди чехи купили від цієї власниці маєтки Гульча та Урвенна загальною площею 2 489 моргів, тобто 1 369 десятин за 59 736 рублів. Крім того поступилася Корнелія Омецінська-Кур'єрова чехам безкоштовно ділянкою для школи (напевно, в Гайку) площею одна десятина і 1 551 російських сажнів та ділянкою

з костелом та прилеглим кладовищем площею 2 170 російських сажнів. У наведених повних вимірах було враховано поле, луки, ліси та неугіддя²³. Ціна одного моргу становила 24 рублі. Із загальної суми чехи зразу заплатили готівкою 41 736 рублів, заборгувавши 18 000 рублів. Маєток записали спільно на всіх п'ятдесят сім покупців. Власний розподіл маєтку провели чехи між собою згідно з грошовим внеском, який кожен зокрема вніс у загальний фонд.

Маєток закупили спільно без нотаріального розподілу для кожного зокрема, тому справжній стан розмірів та розташування ділянок було записано у книгу села. Була це товста прошнурована книга з пронумерованими сторінками, їх кількість на останній сторінці підтверджувалася протоколом та печаткою. У тій книжці був записаний стан на момент купівлі й далі там здійснювалися записи в такий самий спосіб (із підписами свідків, старости та з печаткою) усіх змін, які від того часу відбувалися з власністю в межах села (обмін, продаж, купівля).

Розповідь про укрупнення ділянок, яку написав Ян Мартінек Старший, потрібно доповнити ще одним випадком.

Після проведення укрупнення залишився в Гайку один шматок поля поза чеськими ділянками, між українськими полями. Місцеві його використовували, на тих полях пасучи худобу, що завдавало чехам великої шкоди. Коли нарешті в чехів увірвався терпець, напали однієї ночі чеські молодики на пастухів і побили їх. Тільки тоді дійшла справа до домовленості й поле обміняли, так що і в Гайку від цього часу були всі ділянки в одному шматку (Йозеф Говорка).

Гульча як новозакладене село не мала свого окремого кладовища, тому спочатку хоронили біля костела. Там було поховано приблизно одинадцять людей. Тільки пізніше було облаштоване кладовище на протяжному пагорбі на південь від Шляху біля дороги, що з'єднує Гайок зі Шляхом.

Перше десятиліття аж до вступу Олександра III на трон у 1881 році можна вважати всесторонньо успішним для розвитку економіки і культури. Коли після 1874 року внаслідок відміни привілеїв для новоприбулих колоністів, приплив поселенців припинився, на розвиток існуючих поселень це не мало жодного негативного впливу. Ті, що переїхали пізніше, уже не мали російського підданства. Проживали в Росії з емігрантськими паспортами, їм жилося теж добре і ні в чому не були обмежені (Йозеф Говорка).

Після першого десятиліття сповільнюється будівництво села (відмічено в спогадах Яна Мартінека Старшого). Із перших будівель того

²³ Каміння, скелі, болота тощо.

часу збереглося до тридцятих років 20-го століття приблизно чотири будівлі. Мали їх Йозеф Рубек, Ян Тоушек, Вацлав Ванек та Вацлав Плу-гарж. Перші будинки і хліви будували з дерева, матеріалу в ті часи най-дешевшого та найдоступнішого. Були зрубової конструкції та покрива-лися гонтом. Житлові будинки були малі й прості. Зазвичай мали одну житлову кімнату, сіни і комору. Дах завжди мав великий окарп, аж три чверті метра. До житлового будинку часто прибудовували хлів, клуня стояла окремо.

Будівельної деревини в гульчанських лісах не було, їздили по неї най-частіше взимку, коли було достатньо снігу, за двадцять кілометрів у пан-ські соснові ліси в селах Гурби та Мости. Зазвичай їхало декілька людей разом, щоб допомогти один одному. Кожен міг зрубати собі будь-яке де-рево – сосну чи дуба. Ніякого контролю не було. Аж на краю лісу збирав гроші чиновник, переважно єврей. За одну хуру платили тридцять копій-йок, так що за три рублі можна було оплатити матеріал на цілу клуню.

ПОЛІТИЧНІ ТА СІЛЬСЬКІ СПРАВИ

Через усі зміни, які відбулися за час від переселення чехів аж до Першої світової війни, Гульча утримала своє сільське самоуправління, уособленням якого був виборний староста. Спочатку, у перші роки піс-ля переїзду, для чеських поселень були утворені три самостійні адмі-ністративні округи, які називалися волостями: найстаріша Глинська, пізніше Дубенська і Луцька. У 1872 році утворилася четверта волость – Купичівська. Волості були найнижчими адміністративними одиниця-ми, що об'єднували декілька сіл. За такого впорядкування чеські посе-лення не підлягали нижчим місцевим російським органам влади. Гульча належала до чеської волості в Глинську, віддаленому від Гульчі прибли-зно на п'ятнадцять кілометрів, де був старшиною Фрідріх Свобода. Таке впорядкування мало свої незручності з погляду на розлогість Волині й розпорошеність чеських поселень. Правдоподібно, що з цих міркувань та йдучи назустріч побажанням нових поселенців, Гульча десь через сім років була перекинута до Здовбицької волості (яка не була чеською), віддаленої від Гульчі приблизно на сім кілометрів. Головою волості був старшина, що обирався представниками підлеглих сіл.

Вищою адміністративною одиницею був уїзд (повіт, район). Гуль-ча належала до Острозького уїзду, який мав двадцять волостей. Весь чиновницький персонал уїзду складався з одного чиновника та двох поліцейських. Такий адміністративний поділ, із невеликими змінами, протримався до Першої світової війни, тільки при Польщі було змінено

приналежність села до Острозького повіту (пол. powiat), а у 1926 році перенесено до Здолбунівського повіту. Волость, перейменована на гміну, залишилася в Здовбиці.

Адміністрування за царської Росії було дуже просте. Так, наприклад, у Здовбицькій волості старшиною був якийсь Бондар. Не вмів ні писати, ні читати, умів лише підписатися. За халявою носив нагайку. Коли до нього приходила баба з села і скаржилася, що її ображає син, кликав його до себе, давав йому кілька ударів нагайкою і питання вважалося вирішеним (Йозеф Говорка).

Старосту, згідно з Антоніном Ванеком, село за царської Росії вибирало терміном на три роки. Міг обиратися двічі та більше разів підряд, що також часто траплялося, тому часи керування перших старост досить довгі. Як довго керував перший староста Франтішек Рааб не знаємо. Не знаємо також, кого обрали після нього і скільки змінилося старост упродовж перших тридцяти років. Спосіб обирання, очевидно, не відрізнявся від практики на початку 20-го століття, коли старосту обирали на зборах усіх дорослих чоловіків села.

У старости була металева печатка завбільшки з поштову марку з заокругленими краями і вигравіруваним написом російською мовою: «Печать Урвенского Старосты Чехов». Оскільки тут ще нема згадки про Гульчу, то можна вважати, що то була перша печатка, виготовлена після обрання першого старости Франтішека Рааба, коли ще всі переселенці мешкали в Урвенському замку й Гульча Чеська ще не існувала. Та печатка як пам'ятка існувала аж до Другої світової війни. Від того часу зникла, і ніхто зі старожилів не знає про її подальшу долю (з'ясовано на з'їзді земляків у 1989 році).

Крім старости спочатку обирався також заступник, збирач податей та сільський посол (*депутат* – прим. *перекладача*). Із часом сталися деякі зміни з цими виборними посадами. Кількість осіб, що обиралися, зростала, і в пізніші часи обирався вже сільський комітет (*рада* – прим. *перекладача*) з декількох осіб, який разом зі старостою займався проблемами села. Така практика потім залишалася незмінною. Зміна полягала лише в тому, що між обраними членами комітету з'явилася функція писаря, тобто секретаря. Функція виборного секретаря існувала до 1917 року.

ТОРГІВЛЯ І РЕМЕСЛА

Незабаром після переселення чехів виникла перша крамниця змішаних товарів у Гайку. Заснував її Вацлав Заїц, столяр за фахом. Ремеслом, проте, не заробляв, лише частково, але для себе виготовив досить

добротні меблі. Був вельми добрим ремісником і вмів лагодити музичні інструменти, наприклад, скрипку. Основний час, однак, приділяв крамниці і з необхідності займався землеробством, бо мав поле. Був відомий тим, що постійно палив довгу люльку, а на голові носив круглу вишиту шапку. Крамницю пізніше отримали у спадок і торгували у ній син Антонін, зять Ян Кржівка і внук Федір.

Перші переселенці були в основному люди бідніші, тому серед них виявилось багато ремісників. Анна Гончарова називала: ковалі, столяри, теслі, ткачі, шевці, кравці, швачки та сидельники. Багато було, наприклад, ткачів. Більшість з них привезли з собою на Волинь свої верстати і займалися ремеслом. Найбільше замовників було серед українського населення. Пізніше, після побудови залізниці, коли піднялися ціни на збіжжя і з'явилася фабрична продукція, це ремесло стало не вигідним. Зі смертю перших ремісників ткацтво в Гульчі повністю занепало (після Першої світової війни). Між ткачами була чесько-німецька родина Вацлава Урбана, його дружина Анна, народжена Блассел, по-чеськи не розмовляла і не розуміла. Їх потомки, проте, у чеському середовищі повністю асимілювалися, так що вже внуки цих переселенців німецьку навіть не розуміли. Свою садибу мав Вацлав Урбан посеред Шляху. Син Вацлав був шевцем, внук Йозеф – слюсарем.

Про ремісників та ремісничі майстерні не маємо з перших часів багато інформації, не знаємо точно, коли виникли або занепали і хто чим займався. Тільки про декого залишилися поодинокі точніші дані та імена деяких ремісників. Тому наведений нижче перелік є дуже неповний.

Напевно, найстарішою ремісничою майстернею була колісно-столярна майстерня, поєднана з виробництвом возів. Заклав її Маршік «Біля Церкви» (тобто у Гайку). На її місці пізніше заклали ливарню (див. нижче). Наступною найстарішою колісною майстернею було «Калоуськове колісництво» в Гайку.

Ковалі:	Ганзлік, Боучек, Йонаш, Марек
Кравці:	Вінцент Чіжик, Ян Говорка
Шевці:	Ян Семерад, Франтішек Рааб
Різник:	Гнізділ
Сидельники:	Ян Лготські, Земан
Теслі:	Ноуза, Йозеф Воленец, Ян Віглідал
Ткачі:	Ян Кутілек, Одстрчіл, Тополанек, Вацлав Урбан
Столярі:	Франтішек Колда, Фелікс Старек, Вацлав Старек Старший, Вацлав Заїц
Муляр:	Йозеф Кутілек

Ще до приїзду чехів існувала на Шляху біля роздоріжжя до Урвенни придорожня корчма. Такі корчми були через кожні п'ятдесят кілометрів для зміни коней. У часи розквіту перевізники служили для перевезення подорожніх по Шляху. Після прокладення залізниці гужові перевезення занепали й у корчмі тільки шинкували. Змінилося там багато наймачів різних національностей – і євреїв, і чехів, аж нарешті корчма була продана. Наймачами, до речі, були: Вале́к, Гибрант, Когль, Мацейовський. Власником корчми потім став Шкалоуд, а від нього її купив Кучера.

Будівля корчми була мала, але мурована, із товстими стінами та малими вікнами й великим заїздом (навісом для коней та возів).

На той час припадає також будівництво першої чеської корчми «Під Зіркою» в Гайку. Була побудована в 1875–78 роках глиньською броварнею, власником якої був Шмолік. Першим наймачем корчми був Новак, його змінив Вінцент Чижик, який народився в Чехії і навчився кравецькому ремеслу, після навчання був на заробітках у Відні, що тоді було звично. Коли мав йти до війська, виїхав у Росію. У Гульчі також займався кравецтвом і шив пізніше гульчанським вогнеборцям уніформу.

Корчма «Під Зіркою» була побудована з цегли і належала до перших цегляних будівель у Гульчі. Будинок був одноповерховий у вигляді латинської букви «L», мав двосхилий дах, орієнтований вздовж дороги в напрямку північ-південь. На північно-західному боці була зала з трьома вікнами на північний бік і двома вікнами на захід. На східному боці в напрямку до дороги по сусідству з залом були ще два приміщення, із них кутове мало двері до дороги. У залі була зроблена сцена – довгий підвищений подіум біля північної стіни. У південному крилі будови була квартира наймача і шинок із входом від вулиці, разом шість приміщень. Між крилами будови з південно-східного боку був двір, із якого вів ще один вхід до будинку. На південному торці будови був знак: на червоному полі синій круг, із якого виходили шість синіх листків – променів. Біля нього по-чеськи та по-російськи напис, що в пізніші часи вже було важко прочитати: Корчма «Під Зіркою». Із західного боку двір закінчувався на краю спуску, у якому були вимуровані два льохи, про них була згадка раніше. У залі тієї корчми на перших порах відбувалися танці, відмічали свята, грали перші театральні вистави.

КУЛЬТУРА, ШКОЛА, РЕЛІГІЯ

Завдяки толерантності за влади Олександра II слід відмітити повсюдні успіхи в галузі культури, релігії та освіти, так як і в області господарства.

Гульча Чеська стала десь 1873 чи 74 року третьою чеською церковною громадою на Волині (Гульча з Урвенною, Залісся і Завидів) завдяки тому, що там оселився священик Франтішек Кашпар. Його діяльність була для Гульчі добою всестороннього та виняткового прогресу, тому розпочнемо опис його життя і діяльності так, як це висвітлила його дочка Анна Гончарова.

Франтішек Кашпар народився в Бороградку 12 березня 1844. За бажанням своєї матері та бабусі навчався в католицькій семінарії в Градці Краловому і потім став капеланом в Голіцах у Чехії. Через суперечки з римсько-католицькою церквою виїхав у Росію та ознайомився тут із діяльністю чеських священнослужителів Грдічки та Саски, які намагалися утворити гуситський осередок або чесько-гуситську церкву, як її початково називали. Відвідав також Гульчу, де уклав угоду з громадою про роботу вчителем та священиком і куди у році 1873 чи 1874 приїхав уже одружений.

Після свого приїзду, поки ремонтували майбутній будинок священика, Франтішек Кашпар проживав у замку в Урвенні в одній кімнаті, що належала Ковандам. Для школи та будинку священика село виділило великий дерев'яний будинок у Гайку, який колись належав до панського двору. Будинок був одноповерховий, покритий гонтом. У західному крилі було помешкання, а в східному – школа. Із південного боку був двір, на протилежному боці двору наступні дерев'яні будівлі покриті гонтом – використовувалися як хлів та конюшня. Із північного боку будинку в напрямку до дороги був невеликий парк або садочок. Із західного боку за польовою дорогою, що вела на луки, була Заїцева садиба. Навпроти неї, за дорогою, на невеликому підвищенні стояла оточена липами дерев'яна церква.

Франтішек Кашпар приєднався до діяльності священиків Гдрлічки та Саски, які не визнавали папу як голову християнської церкви за прикладом чесько-братської церкви, яка з 16-го століття завела під час богослужіння чеську мову, відкрите сповідання і в обрядах опиралася на чесько-братську спадщину²⁴. У якій мірі заведена ним богослужба відрізнялася від католицького ритуалу, не можна зараз з'ясувати, очевидно, відмінності не були дуже великими.

²⁴ Чесько-братська спільнота заснована в 1457 році в Кунвальді на основі вчення Петра Хельницького. (Ілюстрований енциклопедичний словник – чес. Ilustrovaný encyklopedický slovník).

Франтішек Кашпар мав великий вплив на свою паству, проголошений ним напрям чесько-гуситського віросповідування приймався переважною більшістю мешканців Гульчі без заперечень. Також, окрім Гульчі, мав численних парафіян і в досить віддалених селах (50 і навіть 80 кілометрів від Гульчі). Своїх вірних мусив, зрозуміло, відвідувати. Найгірше було восени, коли дороги після дощів ставали просто непроїзними, та взимку, коли велику небезпеку становили зграї голодних вовків, що бродили краєм. Коли Франтішек Кашпар вибирався взимку зі своїм кучером Дем'яном у дорогу, брали з собою револьвер, солому і гас для оборони. Снопи соломи, політі гасом і підпалені, були дієвою охороною проти нападу вовчої зграї. На випадок, якби загрузли в полі в снігових заметах, мали з собою як аварійний харч запас цукру.

Після свого переселення, відразу, як тільки дозволили умови, він розвернув, крім своєї церковної чинності, просвітницьку учительську працю. Заснував і вів хор «Глагол» (за Анною Гончаровою) чи, може, «Лумір» – чes. *Lumír* (за Йозефом Говоркою). Заснував також любительський драматичний гурток, а пізніше – дитячий театр. Хор мав близько двадцяти п'яти членів і свій прапор. Згідно з Анною Гончаровою в хорі голоси були представлені так: тенор – Франтішек Колда, бас – Вацлав Баллада, баритон – Ян Говорка, альти – Кашпарова, Регентікова, Мартінкова, сопрано – М. Балладова, А. Плугаржова, А. Заїцева, Куліхова.

Із театральних вистав Анна Гончарова називала «Амазонки» (*Amazonky*) в головній ролі з Анною Голчовою та «Бідного співака» (*Chudého písničkáře*) в головній ролі з Франтішеком Колдою.

Школярі грали музичну п'єсу «Віфлеєм» (*Betlém*). Напевно, як частина, гралася вистава про бродячого лудильника, де головну роль грав дев'ятирічний син Франтішека Кашпара Отакар. Згадують, що тоді він співав:

З дорогого рідного дому я вийшов,
Не знаю, куди прямувати.
Вмію паяти, лудити.
Дайте щось заробити.

За відсутності Франтішека Кашпара на репетиціях зі співу та вистав його замінював учитель Йозеф Рихна. Для закінчення опису діяльності Франтішека Кашпара в контексті того часу слід відмітити, що навчив читати і писати також одного українця Василя з Урвенни. Не знаємо, однак, чи сталося це зразу в перший період діяльності Франтішека Кашпара в Гульчі, чи аж після його повернення з Києва.

Опис життя громади був би неповний, коли б не відмітити, що вже в перші роки після переселення існував в Гульчі духовий оркестр.

Ян Мартінек Старший згадує про те, що під час святкування поділу закуплених ділянок грав оркестр і співали народні пісні. Це був перший гульчанський оркестр, що складався з музикантів-переселенців. Не знаємо точно, хто був організатором оркестру і зі скількох членів він складався. Збереглися тільки імена деяких музикантів: Йозеф Сагулка – флейта, Ян Сагулка – корнет, Густав Вілімек – скрипка, Ян Воленец – корнет і грали ще Міхал Брда, Кутілек, Тополанек. Прапороносцем музикантів був Ян Крейчі (за Йозефом Говоркою і Йозефом Бечваржем). За словами Анни Кржівкової, народженої Заїцевою, першим капельмейстером був Антонін Дворжак. Збережені світлини доводять, що в 1883 році грав оркестр під назвою «Музичний гурт Далібор» і мав свій прапор.

Успішно також в початковий період розвивалася освіта, хоч умови, за яких чехи могли утримувати свої школи, не були простими. У Росії шкільна освіта не була обов'язковою, не було відповідних шкіл та достатньої кількості вчителів. Учителів, які б знали чеську мову, не було взагалі. Із початкових шкіл існували лише так звані «церковно-парафіальні». Ці найвище трирічні школи утримувалися церквою і відкривалися лише в селах, де була церква. Учителями були неодружені випускники духовних училищ чи семінарій і вчили лише доти, поки не одружувалися і не отримували парафію (рос. приход). Тому час учителювання тривав зазвичай тільки декілька років і школи існували не постійно. Навчали читати і писати російською, рахувати та Закону Божому, але тільки в зимові місяці, коли не було польових робіт. Шкільна будівля була лише більшою сільською хатиною з однією кімнатою площею двадцять чи тридцять квадратних метрів для всіх трьох класів. Учитель отримував від церкви щомісячно десять чи дванадцять рублів. Рівень навчання був у таких школах вельми низький (Ян Мартінек Молодший).

Такий стан не влаштовував чехів. Вони бажали дати своїм дітям кращу освіту, а до того ж рідною мовою. Щоб цього досягти, мусили покладатися лише на власні сили. Для виконання їх бажань толерантна доба влади Олександра II була сприятливою. Як і в багатьох інших селах на Волині, так само в Гульчі виникла швидко після переселення власна чеська школа, що утримувалася селом. Мовою навчання була чеська. Доктор Фольпрехт подає між першими п'ятнадцятьма чеськими школами на Волині у своїй книзі «Чехословаки польські» також Гульчу.

Про вчителів Гульча добре подбала від самого початку. Між першими переселенцями були молоді вчителі Йозеф Рихна та Антонін Шедіви (згідно з Анною Гончаровою та Коловратником із Залісся), а в 1873 чи 74 році переселився священик Франтішек Кашпар.

Не знаємо точно, але здається, зразу в перші три чи чотири роки діти навчалися, коли ще не була готова шкільна будівля, й колоністи

не мали власних будинків, а мешкали всі разом у замку, але вже десь через рік після приїзду Франтішека Кашпара, як тільки був відремонтований будинок священика, а з ним і шкільна будівля в Гайку, Франтішек Кашпар і вчитель Рихна переселилися туди й почалося навчання. Учителями були Йозеф Рихна і Франтішек Кашпар. Антонін Шедіви переселився в Залісся. Не обійшлося без суперечки між Рихною та Шедівим. Ті громадяни, які змушені були переселитися в Залісся, були ображеними (заселення Залісся відбувалося за жеребом).

Спочатку жодних посібників чи книжок не було, тому вчителі самі творили основи навчання. Оскільки контакти зі старою батьківщиною ніколи не припинялися, за короткий проміжок часу були звідти прислані підручники та книги. Дружини вчителя Йозефа Рихни та духовного Франтішека Кашпара навчали дівчат ручної праці безкоштовно.

Той період був для чеської освіти на Волині найуспішнішим, але це не тривало довго. За влади Олександра III настав повний розворот, який доторкнувся чеських шкіл та культурного і громадського життя. Про ці події буде розказано нижче.

Від початку влади Олександра III до початку Першої світової війни

ПОЛІТИЧНІ, РЕЛІГІЙНІ ТА СОЦІАЛЬНІ УМОВИ

Після сходження на трон Олександра III в 1881 році почалося багато змін у галузі економіки та культури. З одного боку, відчутний розвиток економіки та зростання благополуччя, а з іншого боку, обмеження культурних, релігійних та національних свобод, що суперечило обіцянкам, які були дані першим переселенцям. Тверда рука російського самодержав'я придушила особливо чутливе на громадські справи населення Волинської губернії, яке надалі залишалося в підпорядкуванні генерал-губернатора. Російська влада тут почувала себе не зовсім упевнено, непевність підвищувалася сусідством із Австрією, і тому здійснювала певні заходи для більш надійного прилучення губернії до Росії. Це робилося різними способами:

- 1) дозволялися лише російські школи, інші закривалися;
- 2) навіть до найнижчих органів влади, де до того панувала польська мова, призначалися російські чиновники й запроваджувалася російська мова;
- 3) у південно-західних губерніях розташовувалися сильні гарнізони з глибини Росії; Ян Мартінек Старший про це пише: «Могутність Росії пригнала до нас десь 200 000 військових, побудувала першокласну фортецю в Дубно та укріпила Рівне»;
- 4) важлива роль відводилася православній церкві, її найвища ієрархія була російською і значною мірою залежала від державної

могутності; належність до православної церкви почала ототожнюватися з вірністю російській державі, про що свідчать слова чеського православного священника Мануїла Немечека, сказані в 1896 році з нагоди освячення православного храму в чеському селі Квасилів: «Хто є проти православ'я, той є проти Росії».

Більша частина православного духовенства на Волині свідомо чи несвідомо служила цій ідеї, і це мало передусім значний вплив на місце православне населення. У зв'язку з цим мусимо зазначити, що до тридцятих років 19-го століття основною релігією, що визнавалася на Волині й у південній частині східної Польщі, де переважало українське населення (напр., східна Галичина, Закарпаття), було уніатство (греко-католицька церква).

Поширилося воно в тих землях при владі польських королів під впливом католицької церкви в кінці 16-го століття і було домінуючою релігією довше ніж два століття. Російська влада ніколи цю релігію не визнавала, і тому, як тільки після розділу Польщі отримала Волинь, діяльність уніатської церкви заборонила. Українському населенню не залишалося нічого іншого, як повернутися до православ'я.

Наслідки всіх цих заходів проявилися швидко. Ян Мартінек Старший про це написав: «Наш край, Волинська губернія, здавався ополеченим, але за коротких двадцять чи двадцять п'ять років повністю обрусів».

Як міг статися такий поворот? Не було в тому нічого дивного. Український люд, який становив на Волині 70% населення, а в інших губерніях, напевно, ще вищий відсоток, був у ті часи національно несвідомий, у переважній більшості неграмотний та бідний. Не мав, за винятком одиниць, своєї інтелігенції, ніякої верстви торгівців чи ремісників. Це був люд сільський, землеробський. У містах був у меншості та становив там найменшу та найбіднішу верству (поденщики, слуги, робітники). Міста утворювали, дослівно, іногородні анклави. Найчисельнішою групою міського населення були євреї, які зосереджували у своїх руках ремесло і торгівлю. Нечисленне чиновництво та інтелігенцію становили поляки, а пізніше – росіяни.

«Міста не були середовищем народного, культурного і громадського життя, як у Чехії, але тільки зосередженням військової та цивільної адміністрації і осередком торгівлі, яка була в руках євреїв» (*Крамарж К. Російська криза – чес. Kramář K. Ruská krize*).

Український люд не мав навіть свого національно свідомого дворянства. Православна віра, така сама, як і в росіян, при використанні однакової церковно-слов'янської мови і при залежності православних ієрархів від режиму полегшувала наміри російської влади.

Свою роль відіграли також школи. Хоч їх було небагато і шкільна освіта не була обов'язковою, школи були виключно російські. Чи були то «церковно-парафіяльні» (рос. церковно-приходские), чи «міністерські» (тобто підпорядковані Министерству Народного Просвещения – МНП), чи від 1907–1910 років – земські школи, що мали рівень наших сільських шкіл. Жодні школи для меншин із іншою, ніж російська мова навчання, не були дозволені. (Ян Мартінек Молодший). Успіх русифікаційних зусиль царської влади був на Волині наперед передбачуваний.

Куди прямує розвиток, найкраще зрозуміли євреї. Ян Мартінек Старший: «Євреї зразу втямили, що при владі нова сила, учили старанно російську мову і тепер (написано в 1908 році), окрім ще декількох старших, вже жоден із них не знає польську».

Після того, як Олександр III сів на троні, на Волині значно змінилося ставлення владних осіб до діяльності чесько-братських священиків. В адміністрації та православній ієрархії стали переважати погляди, які їх діяльність оцінювали негативно, і виникли намагання прилучити чеських колоністів до лона православної церкви. Ці намагання вдалося легко обґрунтувати – чеські священики самі дали для цього привід. Уже тривалий час вони сперечалися щодо релігійних питань. Про їх суть мало що відомо, очевидно, це стосувалося релігійних обрядів, тобто другорядних формальних проблем. Не виключено, що першопричиною протиріч було релігійна неоднорідність емігрантів. Їх можна було розділити на три чіткі групи:

- 1) ортодоксальні католики;
- 2) стримані й критичні католики, що наближалися до євангелістів; їх було найбільше;
- 3) ортодоксальні євангелісти різних напрямків; між ними утворювали окрему групу баптисти – потомки побелогорських чеських емігрантів, які переселилися з середньої Польщі, зокрема із Зелова.

Наступним важливим фактором було те, що хоч чехам дозволили релігійну свободу, самостійна чесько-братська церква ніколи не була офіційно визнана; у всякому випадку ми не маємо на це жодного переконливого доказу. Чеські священики, очевидно, такого визнання не добивалися, сподіваючись на обіцяну релігійну свободу. Відбулося декілька церковних зборів, і на останньому в 1881 році у Квасилові було вирішено, що потрібно виходити з уставу чесько-братської церкви від 1535 року, запровадити, однак, це не вдалося через триваючі суперечки між священиками. Зокрема, частина чехів під керівництвом Саски цьому не підкорилася (*Д-р Фольпрехт. Чехословаки польські – чес. Dr. Folprecht J. Čechoslováci polští*). Чвари поширювалися і між віруючими

та набували незвично гострих форм. У багатьох селах чеське населення розділилося на групи, що ворогували між собою, разом не зустрічалися, і навіть шлюби між представниками різних груп були неможливими. У Гульчі чехи залишилися єдиними вірними давній традиції, авторитет Франтішека Кашпара був так сильним, що жоден інший рух там не міг укорінитися.

Релігійне розділення чехів набувало все більшого розмаху. У новій важкій ситуації могла, напевно, утриматися тільки добре організована і дружна церква. Суперечки між чеськими священиками свідчать про те, що вони не зрозуміли важливості ситуації. Російська влада зробила висновок, що домовленість між чехами неможлива, і заборонила діяльність чеських священиків у 1888 році. Чехам наказали перейти в православ'я. Могли вибрати й інші дозволені в Росії релігії. Ті, що не хотіли залишити чесько-братську віру, повинні були переселитися до внутрішніх областей Росії, їм заборонили купувати землю і не давали дозволу на шлюб (Ян Мартінек Молодший).

Для культурного і релігійного розвитку волинських чехів та для їх освіти часи правління Олександра III і Миколи II були особливо несприятливими, напевно, найгіршими взагалі. Було видано ряд законів, направлених проти всіх неросійських народностей та інших ніж православ'я віросповідань. Наприклад, у 1888 році була заборонена діяльність чеських священиків на Волині – Саски, Грдлічки та Кашпара. У 1891 році були зліквідовані чеські волості. Закриті чеські школи і громадські бібліотеки. У 1892 році було заборонено іноземцям та громадянам неправославного віросповідання купувати земельні ділянки і закладати садиби.

У ті похмурі часи не було недостатку ні в стихійних погромах, ні в епідеміях, ні в пожежах. Два випадки ніби передвіщували початок злих часів. Це була епідемія чорної віспи в 1886 році, яка охопила всю Волинь і в Гульчі забрала багато життів, та пожежа будинку священика і школи в 1887 році.

ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

Епідемія чорної віспи

У 1886 році Гульча, як і весь край, зазнала широкого та важкого погрому – епідемії чорної віспи. Цю подію описала Анна Гончарова.

Лікарів у ті часи було мало, траплялися тільки поодинокі в більших містах. Рівень медицини був низький, лікувальні методи примітивні, так

що перед якимось важчим захворюванням лікарі були безпомічними. Між людьми не було ніякої довіри до їх здатності виліковувати і не було також звички відвідувати й лікуватися в них. Найбільше надіялися на молитву і Божу поміч. Вірили також у силу ворожок або баб, що лікували травами. Слід констатувати, що їх лікувальні методи були часто дійовішими за методи дипломованих лікарів. Проте, в цьому випадку і травники були безсилими. Коли вибухнула епідемія, люди найчастіше зверталися за допомогою до знаного їм фельдшера з сусіднього села. Той мав два лікувальні методи. Або приписував якусь мазь, якою потрібно було змащувати струпи, або робив хворому компреси з сирого листа капусти.

Не було тоді в Гульчі хати, де не було б хворих, і невдовзі не стало такого дня, щоб духовний Франтішек Кашпар не мусив когось хоронити. Упродовж сімнадцяти днів похоронив також трьох своїх власних дітей – дев'ятирічного Отакара, який ще недавно грав у дитячому театрі, семирічного Олдржіха та п'ятирічну Анну. Наступні двоє дітей лежали хворими: одне – вдома, а десятилітній Владімир – у Баллади, куди його взяли, щоб не заразився. Оскільки всі досі вживані засоби були недієвими, то люди не здавалися й випробовували інші способи. Поширилося загортання хворих у вологі простирадла, і згідно зі збереженими згадками це дало найкращий результат. Можливо, епідемія вже йшла на спад. Цей метод, вірогідно, першою випробувала дружина Франтішека Кашпара Тереза на своїх двох хворих дітях. Точна кількість хворих і померлих невідома. Щеплення, відоме з 1796 року, ще масово не робилося. Його почали вводити тільки після цієї епідемії.

У зв'язку з епідемією чорної віспи збереглася згадка про одну подію. Під час похоронної процесії хрест ніс дванадцяти- чи чотирнадцятилітній хлопець Томеш Брда, який при цьому впав і хрест зламався. Від того часу вже ніхто не помер від чорної віспи і навіть не захворів. Сам Томеш не заразився, хоч у родині Брдових хворі також були.

Варто ще згадати, що майже через сто років по тому з'явилося повідомлення про те, що у двох останніх відомих місцях випадків цього захворювання в Габоні та Сенегалі віспа нарешті була викорінена повністю.

Пожежа будинку священика та школи

Наступною подією, яка запам'яталася з історії села, була пожежа будинку священика та школи в Гайку в 1887 році. Мешкали там родини священика Франтішека Кашпара та вчителя Йозефа Рихни. Сталося це під час жнив, коли значна частина врожаю була звезена в клуні. Тривалий час не було дощу, усе вигоріло на сонці. Того дня була велика спека

і дув сильний західний вітер. Люди були на полях, село порожнє. Збіжжя священика було звезене до Баллади на Шляху й обмолочувалося, допомагали при цьому син Франтішека Кашпара Владімир та служниця. Духівник Кашпар також поїхав після обіду до Баллади, щоб наглянути та допомогти під час молотьби. Коли вже спускався польовою дорогою з вершини горбка й наближався до Шляху, побачив, що навпроти нього біжить натовп людей, які махають йому руками. Озирнувся і побачив хмару диму, що виступала із-за пагорбу в Гайку. Пожежа виникла в клуні сусіда Заїця, яка вже була повна збіжжя. Вітер дув від неї у напрямку на будинок священика. Спочатку зайнялися хлів та конюшня, а потім хата. Дружина священика в той час була вдома і збивала масло, коли раптом побачила, що за вікном потемніло і двором валить дим. Вибігла на двір і встигла лише відв'язати та випустити з хліва худобу, вигнати на вулицю птицю, як хлів та конюшня зайнялися. Потім ще врятувала свою малу дочку, віднесла її до церкви й поклала під липою. Тоді вже почав горіти будинок. Із Колдою, що приспів на допомогу, винесли ще через вікно шафку з метриками і поклали її в кущах у садку. Зразу після цього палаючий дах упав і нічого більше врятувати не вдалося. Навіть винесена шафка з метриками не збереглася: зайнялася від жару. Вітер переніс вогонь далі, і за дві години горіла вже половина української Гульчі. Залишок села врятувався лише тому, що село не було в одному напрямку з вітром. Про силу вогню та вітру свідчать, зокрема, обгорілі дошки, які знайшли аж за чотири чи п'ять кілометрів від місця пожежі. Усе свідчило про те, що пожежа виникла не випадково.

Родина вчителя Рихни також втратила все, залишилося лише те, що мали на собі.

Після пожежі будинку священикові Франтішеку Кашпару надали помешкання в Балладів, а Рихна з сім'єю переселився до свого тестя і згодом переїхав у Здолбунів.

Пожежа будинку священика і школи була подією символічною для розвитку села. Зникла самостійна чеська школа в Гульчі й не була такою вже ніколи, відновлена тільки на короткий час за Польщі²⁵. Після пожежі в 1892 році в Гульчі зовсім не навчалися – школи не було, шкільний учитель виїхав, і священик Франтішек Кашпар незабаром покинув Гульчу. Але чехи відчували велику потребу в школі, їм вдалося добитися від урядовців дозволу на будівництво нової. Школа була побудована в центрі села біля Шляху на земельній ділянці, яку подарував Йозеф Кованда, і відкрита в 1892 році. Виникла вже при змінених політичних умовах під час найбільшого національного та релігійного утиску. Була

²⁵ Гульча відійшла до Польщі в 1921 році.

то вже школа російська – міністерська (МНП), і чеську мову там не вивчали.

На місці згорілого будинку священика мешканці Гульчі побудували незабаром інший будинок трохи далі від дороги в місці, де раніше був хлів. Усі свідки (Індржіх Брда, Ростіслав Крейчі, Йозеф Говорка, Антонін Ванек Старший) твердять, що будинок був значно менший і був призначений тільки для священика і зовсім не для школи, але тому був досить гарний і просторий – один із найкращих будинків у Гульчі. Найточніше його описав Антонін Ванек: був одноповерховий, частково мурований, а частково дерев'яний, покритий гонтом. Цей другий будинок священика служив за призначенням аж до 1915 року, але також згорів. Новий будинок не був призначений для чесько-братського священика. На його місце прибув православний священик Гервасій.

Наступні переселення

Вище описані утиски самодержав'я умертвили на тривалий час будь-які прояви вільного мислення, але не усунули причини неспокою людей, із чого впливає неспокій селян як наслідок несправедливого розподілу земель у 1861 році. Напівфеодальна система влади була перешкодою для капіталістичного способу господарювання. Це вело до поглиблення соціального протистояння. Інтелігенція була незадоволена насильницькими методами влади та прогнилістю і хабарництвом російської бюрократії. Неросійські народи були насильно русифіковані та змушені прийняти православне віросповідання.

Нездатність режиму проявилася наочно на результатах російсько-японської війни в 1904 році, у якій Росія була переможена. Нагромаджений неспокій вибухнув із такою силою, що до основ струсонув владну систему. Політичний тиск послабшав, але режим утримався.

У боях із японцями брало участь декілька мешканців Гульчі – Ян Буреш, званий Сотським, Антонін Тоушек із Гайка та Ян Бартік. Ян Буреш із задоволенням розповідав про свою участь у війні, як тільки розмова стосувалася цієї теми, міг годинами розповідати, але сьогодні вже ніхто не може те переповісти. Ян Бартік служив перед російсько-японською війною у важкій фортифікаційній артилерії в Порт-Артурі (тепер Люйшунь). Розповідав, що після кожного пострілу потрібно було охолоджувати стволи гармат. Для цього біля кожної гармати був приготований великий цебер води і ганчірки, які намочували у воді й ними охолоджували стволи. Після початку війни Яна Бартіка знову призвали до того самого підрозділу. Говорив, що дуже боявся смерті.

У ті часи дехто з гульчанських чехів виїхав за кордон – в основному до США, наприклад, Владімир та Отто Регентікови – у 1906, Ольга та Мілада Регентікови, Анна Брдова – у 1911, Вацлав Урбан – у 1913 році. У цілому, у різні часи виїхали до США, Австралії, Аргентини та Канади тридцять одна особа (вище названі входять у це число).

СІЛЬСЬКІ СПРАВИ – див. розділ «Перше десятиліття».

ЗЕМЛЕРОБСТВО ТА БУДІВНИЦТВО

Труднощі й нещастя, які випали на чеські школи на Волині, на чесько-братську церкву та все культурне життя, не вплинули та не загальмували матеріальний розвиток чеських поселень. Господарський розвиток не зупинився навіть у відсталій Росії. Чехи, озброєні власними знаннями, досвідом та наполегливістю, були добре підготовлені до виживання в умовах змін, що відбувалися в економіці, і успішно працювали. Найбільше сприяло господарському розвитку будівництво залізниці, розпочате ще в сімдесятих роках, яка визначила важливі шляхи, що перетиналися в Рівному та Здолбунові:

- Київ, Здолбунів, Рівне, Варшава;
- Вільно, Рівне, Здолбунів, Дубно, Радивилів і далі через австрійську залізничну станцію Броди на Львів.

З'єднання з австрійською та пруськими залізничними дорогами спрощувало купівлю та продаж за кордон сільськогосподарських продуктів, передусім збіжжя, ціни на яке значно зросли. Сільськогосподарське виробництво орієнтувалося на вирощування зернових, зокрема пшениці, пізніше також конюшини, для якої теж були добрі умови. Конюшину вирощували для корму. Висівали однорічну (шведську) та дворічну (червону). Чехи часто укладали угоду з землевласниками і сіяли конюшину на їхніх полях разом із зерновими (напр., вівсом).

Поле, що кілька років добре оброблялося і угноювалося, давало добрий урожай. Намагання збільшити врожай сприяло швидкому перегноюванню полів. Значно було поширене угноювання полів під пшеницю, що було неекономічно. Угноювали хлівним гноєм, штучні добрива (суперфосфат) до Першої світової війни використовувалися дуже мало.

Сільськогосподарські знаряддя в землеробських господарствах значно поліпшилися. Реманент найчастіше купували в Чехії, за винят-

ком плугів. Плуги використовувалися власного виробництва; були легшими і краще підходили для волинських ґрунтів. У кінці 19-го століття в Гульчі поширилося повсюдне використання таких машин, як молотарки з кінним приводом, жатки-згрібачки, сівалки та косарки для трави з кінною тягою.

У кінці 19-го і на початку 20-го століття починають вирощувати хміль. У 1907 році на Волині виникла хмелярська спілка, членами якої були виключно чехи. Із ухваленням статуту були певні зволікання, тому тільки третій з'їзд став установчим і відбувся 3 січня 1908 року. На ньому були присутні два чи три делегати від Гульчі. Згідно з журналом «Русский чех» від 1907 року це були Антонін Баллада, Йозеф Кованда, Антонін Заїчек. Повідомлення було неточним – очевидно, це був Антонін Заїц.

Першу хмілярню в Гульчі заклав Йозеф Ванек. Перші хмілярні були тичковими.

Стосовно цін на сільськогосподарську продукцію в ті часи знаємо, що один пуд (16 кг) пшениці продавався від 80 копійок аж до одного рубля.

Покращення господарських умов проявилось передусім на будівництві будинків. Дерев'яні житлові будинки та господарські будівлі, які виникли в першому десятилітті, поступово замінювалися просторішими і привабливішими мурованими. По цеглу гульчани не мусили далеко їздити та купувати її, тому що сировину мали прямо на місці. Цеглу мешканці села виготовляли самі або наймали фахівців – ремісників, якими переважно були євреї.

«Робили так, що в місці будівництва викопували дві ями таких розмірів, щоб викопаної глини вистачило на виготовлення необхідної для будівництва цегли. У меншій ямі глину розмочували водою і перемішували ногами, поки вона не набирала потрібної консистенції. Підготовлявся таким чином запас на один день роботи. Перемішену глину залишали до другого дня, і лише тоді виробляли цеглу. Для цього ремісник мав стіл, що стояв поруч із ямою. Глиною наповнювали дерев'яну форму, зазвичай подвійну, а інколи потрійну. Із форми витрушували готовий напівтовар на попередньо підготовлене місце, де залишали цеглу просохнути, що за сприятливої погоди тривало один день. Потім цеглу складали під окап або під навісом, де не було стін, а лише дашок. Цеглу розміщували рівними рядами, залишаючи між цеглинами проміжки для вентиляції. Тут вона досушувалася, поки не була виготовлена вся потрібна цегла. За один день ремісник із двома помічниками міг виготовити до 1 500 цеглин. Коли використали всю глину з першої ями, викопували поруч другу більшу яму, із якої брали сировину для наступної партії цегли. Обидві ями були віддалені одна від одної на п'ятдесят чи шістдесят

сантиметрів. У другій ямі глину не перемішували, а використовували її для випалювання. Висушену цеглу потім складали в більшу яму у формі стосу з прямокутною основою. Цегла складалася вертикально, і між нею залишали продухи. У середині стосу залишалася пустота, так що утворювалася піч. Вужчим боком стос щільно прилягав до перегородки. Потім його навкруги і вгорі замурували, щілини замазували глиною, тільки вгорі залишали декілька продух шириною з половину цеглини для виходу диму. Якщо цегли було багато, то в тій самій ямі ставили декілька стосів поруч. Над поверхнею ями вони виступали на один чи півтора метра. Після цього прокопували в глиняній перегородці, що відділяла обидві ями, достатньо великий отвір для підкладання дров. Топили деревом в порожнині стосу неперервно і вдень, і вночі, але спочатку помірно, щоб цегла висохла й не потріскалася. Коли ж була, на думку ремісника, достатньо сухою, топили на повну. Стан випалювання контролювали прикладанням сухої соломи до одного з верхніх продухів. Коли солома займалася, то продух закривали цеглою. Нарешті, коли всі продухи позакривалися, то припиняли топити, отвори в перегородці для підкладання замурували, продухи замазували глиною і ту купу залишали десь на тиждень спокійно охолоджуватися. Потім печі розбирали і цегла була готовою. Була вона досить доброї якості.

Першу муровану будівлю – житловий будинок – побудував Ефемберг. До перших цегляних будівель належить також згадувана корчма «Під Зіркою». Муровані будинки мали окрему кухню та одну, дві чи три кімнати. Господарські будівлі будували переважно окремо. Камінь для фундаменту ламали біля «Кравчука» (випалювали з нього також вапно)» (Йозеф Говорка).

ТОРГІВЛЯ І РЕМЕСЛА

До існуючої крамниці Заїця додалися наступні – на іншому кінці Гульчі поблизу роздоріжжя в Урвенну – крамниця змішаних товарів Емануїла Червенки. Він переселився в Гульчу в 1911 році з чеського села Глинськ на Волині й у Гульчі купив собі садибу в Ягоди. Крамниця існувала аж до Другої світової війни. Про крамницю Рихни – див. далі в розділі «Школи».

Ремісники

Колісники:	Грабань, Калоусек
Ковалі:	Боучекову кузню, яка стояла навпроти придорожньої корчми на роздоріжжі з Гульчі до Урвенни, купив Прохазка. Наступні кузні заклали – Тоушек (також поблизу роздоріжжя до Урвенни, неподалік висілка Адамів), Главач та Вашата на протилежному кінці Гульчі
Кравці:	Емануїл Червенка, Вацлав Данда, Грабань, Владімир Кутілек, Матятко, Віктор Одстрчіл, Франтішек Воленец
Шевці:	Йозеф Брда в Гайку, Буреш, Гамачек, Антонін Ноуза, Роллер, Вацлав Урбан (син переселенця Вацлава Урбана, виїхав у 1913 році до США)
Різники:	Ян Плугарж, Антонін Прушек
Теслі:	Очевидно, як і на перших порах до 1881 року
Ткачі:	Як і на перших порах до 1881 року
Столяри:	Дітріх – батько і син
Корчмарі:	Окрім придорожньої корчми «Під Зіркою» в Гайку, був у будинку Чіжика державний продаж спиртного, званий «шкажня». Наступна корчма стояла на східному кінці Гульчі на Шляху й належала Возакові. Коли була закладена, не знаємо. Близько 1910 року купив цей дерев'яний шинок Богуміл Немец із Залісся і при цьому закупив поле та садибу Погорелих, що належали до кадастру Гульчі Української. Поки не перевезли будинок та господарські будівлі, мешкали Немецові в шинку, де також куховарили для будівельників. Нарешті Богуміл Немец продав шинок із частиною ділянки єврею Хаскелю, а той там відкрив олійню. Робив там також січку з соломи, пшоно з проса та крупу з гречки та ячменю. Придорожню корчму Вацлава Кучери пізніше отримав його зять Теодор Карро

Промислові підприємства

До найстаріших зараховано ливарню та вітряний млин для виробництва пшона, обидва підприємства знаходилися в Гайку.

Вітряний млин побудував Леонард Регентік, мельник за фахом. Переселився в Гульчу неодруженим в 1876 році й одружився з Франтішкою Цілцевою, яка тут отримала двадцять моргів поля. Побудований вітряк мав недоліки, бо його робота залежала від постійного спри-

ятливого вітру, який на Волині дув не завжди. Тому Леонард Регентік швидко його продав та побудував на Шляху «пшонницю» з кінним приводом. Крім пшона там робили крупи з гречки та ячменю. Хоч Регентік мав дев'ять дітей (чотири сини та п'ять дочок), ніхто з них ремесло не перейняв, і тому після смерті засновника 14 вересня 1908 року все занепало. Вітряк у Гайку також незабаром після продажу занепав.

Значно довше життя мала ливарня. Після смерті засновника Маршіка його вдова одружилася з Йозефом Еліашем і той замість колісної майстерні заснував ливарню. Наймав як керівника Міхала Брду, і наступними працівниками були його сини – Франц і Томеш Брдові. Ливарня не була прибутковою, і тому Еліаш продав її Вацлаву Старекові Старшому. Після смерті Вацлава Старека вдова Антонія здала підприємство в оренду на сім чи вісім років Гинкові Бечваржові. Угоду уклали в 1900 році на св. Вацлава. Перший рік стагнація продовжувалася, наймач мав намір припинити роботу і відійти. Власниця зрозуміла його важку ситуацію і здешевила йому вартість оренди. Потім виробництво пішло краще. Коли угода завершилася, ливарню успадкував старший син Вацлава та Антоніни Старекових – Йозеф. Десять у 1910 році він купив нафтовий двигун (*тобто дизельний – прим. перекладача*), який крутив трансмісію, а звідти зусилля передавалося плоскими пасами до всіх механізмів. У ливарні поставили вентилятор біля печі для плавлення чавуну. У столярню закупили стрічкову пилку, а надворі поставили пилку циркульну. У монтажному відділенні помістили точило для проточування великих зубчастих коліс та хрестовин до кінного приводу й один свердильний верстат.

У часи найбільшого розвитку в майстерні працювало тридцять робітників, а в інші часи – десять чи п'ятнадцять. Офіційною російською назвою майстерні було: «Чугунно-литейный механический завод земледельческих орудий Йосифа Старека». Ливарня і майстерня були побудовані з цегли, ливарня була покрита тесом, а майстерня – чорною бляхою, пофарбованою асфальтом. У ливарні відливали різні деталі, а в майстерні ремонтували сільськогосподарські машини, наприклад, менші кінні молотарки, пристрої для обмолоту конюшини, ручні та кінні січкарні, ручні корморізки для буряка, ручні віялки, кінну тягу та шестерні різних типів, трансмісії до млина та олійні.

КУЛЬТУРА, ШКОЛА, РЕЛІГІЯ, ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Заборона діяльності чесько-братських священників і перехід до православ'я

Франтішека Кашпара викликали до Здолбунівської волості, де його ознайомили з розпорядженням влади про заборону чесько-братської церкви та про припинення його священницької платні. Повернувшись додому, вирішив перейти до православ'я і зі своїм рішенням ознайомив парафіян. Переважна більшість, хоч і з неохотою, його підтримала, тільки, здається, три родини перейшли до католицизму. Тих, хто не хотів підкорятися, переслідували. За опір переходу були на декілька днів ув'язнені Йозеф Говорка Старший, Йозеф Плаєр та Антонін Заїц. Інші противники переходу – Метелка, Ганзлік та Юрен – змушені були переселитися в Київ і не мали права упродовж чотирьох місяців повернутися додому. Щоб вижити, працювали перевізниками. Найбільше постраждала родина Дітріхів – примусово була виселена в Сибір. У Гульчу вони повернулися аж після Першої світової війни десь у 1925 році. Деякі родини залишилися в католицизмі, наприклад, родина Йогана Тоушека, яка переселилася в 1879 році, та ряд інших родин, що переселилися пізніше – у кінці 19-го та на початку 20-го століття – Говоркові з млина, мати Владімира Кучери.

Як відбувався перехід до православ'я, не знаємо. Відомо тільки, що він був великий і відбувся в Здовбиці в церкві св. Володимира. Франтішек Кашпар прийняв під час переходу ім'я Владімир, а його дружина Тереза – ім'я Ольга.

Після заборони діяльності чеських священників більшість чехів перейшла до православ'я, а значна частина вернулася до католицької церкви або перейшла до євангелістів.

Із закриттям чесько-братської церкви Франтішек Кашпар утратив службу в Гульчі. Звернувся, напевно, через посередництво Саски до керівника 5-ої гімназії в Києві, чеського земляка Петра, і через його посередництво влаштувався там вчителем. Викладав латинську мову, креслення та каліграфію. Переселенням Кашпарової родини до Києва в 1888 чи 1889 році завершується перший період його перебування в Гульчі.

Першим православним священником у Гульчі був, за Анною Гончаровою, отець Гервасій. Після короткого служіння його підвищили й перевели в Гульчу Українську. На його місце прийшов Григорій Стефанович і служив тут дев'ятнадцять років (до 1907 року), коли його замінив чеський православний отець Алексій Ванек. Йозеф Говорка думав,

що першим священиком був Григорій Стефанович. «Він відзначався в релігійних справах великою толерантністю. Під час богослужіння парафіяни могли і надалі використовувати чеські й навіть католицькі співи та далі притримувалися багатьох релігійних звичаїв, принесених переселенцями ще з батьківщини. Тому Стефановича чехи дуже любили і, коли переходив на нове місце служби в Гульчу Українську, випроводили його з музикою в неділю після богослужіння аж на нове місце» (Йозеф Говорка).

На початку цього періоду з Гульчі виїхали два найвизначніші культурні працівники – Франтішек Кашпар та Йозеф Рихна, як уже згадувалося вище. Йозеф Рихна в 1892 році повернувся в Гульчу і навчав у сім'ях, але не наважувався організувати жодної культурної діяльності. Життя Франтішека Кашпара не було простим – на п'ятому чи шостому році праці в Києві занедужав на хворобу очей – очевидно, катаракту – і змушений був оперуватися. Оперував його професор М. (Анна Гончарова точніші відомості не подала), який не викликав у Франтішека Кашпара довіри, тому той дозволив прооперувати собі лише одне око. Разом із ним там прооперували Франтішека Кованду з Гульчі на двоє очей. Обидві операції були невдалими. Франтішек Кованда вже нічого не бачив, розрізняв лише світло і темряву, Франтішек Кашпар був у цьому трішки кращий, бо мав скалічене тільки одне око. Тому змушений був покинути викладацьку діяльність і піти на пенсію, яка через невелику кількість відпрацьованих років була малою (200 рублів на рік).

Численна родина опинилася у важкій життєвій ситуації. Переселилися на Шулявку (район Києва), де близько була ливарня «Бельгійсько-чеський завод Гретер і Кржіванек» і де працював креслярем, повернувшись після навчання з Чехії, їх найстарший син Віктор. Дружина Франтішека Кашпара відкрила приватну їдальню, де обідали, переважно, співробітники фірми «Гретер і Кржіванек», але це не тривало довго, бо через ревматизм ніг Тереза Кашпарова їдальню закрила. За такої ситуації запропонував Кашпаровим помешкання Ян Мартінек Старший в Урвенні. У той час ішла підготовка до весілля Віктора Кашпара з дочкою Яна Мартінека Старшого. Так після дев'ятилітнього перебування в Києві Кашпарові знову переселилися в Гульчу (1897 чи 1898 року) та мешкали в офіцині на другому поверсі. Франтішек Кашпар перестав бачити і на друге око й тому за порадою товаришів вирішив прооперуватися у професора Шелби в Празі. Поїхав потягом сам, знайшлися всюди доброзичливі люди, які допомогли йому добратись аж на місце. Операція вдалася, і Франтішек Кашпар знову бачив, хоч тільки на одне око, а в окулярах міг читати і писати. Знайшлася наступна хвороба – схоже, нирок. Цього разу його лікував професор Яновський, напевно, поляк із Києва. Весь цей час, зрозуміло, Кашпар не брав участі в громадському житті. Єдиним проявом громадського життя були періодичні

танцювальні бали, що відбувалися в корчмі «Під Зіркою». Зміни відбулися аж у 1905 році, коли трохи послабився політичний утиск. На той час Кашпарове здоров'я покращилося і він знову взявся за організацію громадського і культурного життя. Бачив, що настав сприятливий час для просвітницької праці й, не бажаючи байдуже дивитися, як дримає культурне і громадське життя, почав закликати своїх односельців до дії. Із тими, що мали добрі голоси, почав репетирувати народні та інші пісні й відродив хор, під його керівництвом почала оживати театральна діяльність. Єдиний придатний зал був у корчмі «Під Зіркою». Спочатку там відбувся благодійний концерт (десь у 1907 році). Концерт старанно підготував зі своїм оркестром Антонін Заїц, син першого гульчанського крамаря Вацлава Заїця. Антонін Заїц склав виступ так, що спочатку виступав один член духового оркестру і грав соло. До нього приєднувався другий і далі наступні, зрештою, заграв весь оркестр. Концерт мав великий успіх, зал був повний, і з доброго фінансового прибутку був виконаний деякий нагальний ремонт: наново пофарбували церкву, обгородили кладовище тощо.

Початок був вельми обнадійливий, але зала «Під Зіркою» для подібних виступів не була призначена, сцену утворював тільки дерев'яний подіум, приставлений до однієї зі стін зали. Подумували про будівництво нової зали. Оскільки власником придорожньої корчми на другому кінці Гульчі в той час був Вацлав Кучера, то за ініціативою Франтішека Кашпара вибралася до нього делегація гульчан і домовилася з ним про прибудову до корчми залу. Будівництво розпочалося в 1907 році й восени було закінчене. В ньому була зроблена також гарна сцена. Ще тієї ж осені в залі відбувся громадський бал. Виручка з балу була призначена для поліпшення залу та театру, бо не вистачало декорацій. У той час в Луцьку перебували брати Паролкови з Моравії. Старший Клемент був академічним художником, а молодший Франтішек Станіслав ще вчився в академії. Франтішек Кашпар написав їм листа і запропонував намалювати декорації. Була укладена угода, і протягом декількох літніх сезонів брати Паролкови намалювали завісу, портали з зображеннями Забоя та Луміра і багато куліс. Із них Анна Гончарова пам'ятала парк, ліс, печери Морани, лицарську залу в Звіковському замку, празьку площу з панорамою Градчан на задньому плані. Театральний гурток усе для себе оплачував сам, але пізніше Вацлав Кучера повернув гурткові всю суму виданих грошей. Брати Паролкови намалювали для церкви образи св. Вацлава та Людмили. Ці ікони після Другої світової війни були перевезені в Чехію і поміщені в православній церкві²⁶ в Горжовічках на Раковницьку.

²⁶ Костелі.

Першу виставу грали аж після закінчення ремонту – через два роки. Все село готувалося до святкового концерту. Франтішек Кашпар вирішив виступити зі своїм хором і вибрав пісню Бетховена для сольного виступу сопрано. Для цього викликали з Чехії Кашпарову дочку Анну, яка тоді там вчилася. Мала чудовий голос, і коли її слухав шляхтич Негребецький, наказував, щоб батько забезпечив їй музичну освіту.

Перед виставою виступив хор. Для вистави вибрали легшу п'єсу, оскільки всі артисти були початківцями. Грали «Брата-погонщика» (*Bratr honák*) (автора не вдалося встановити), у головній ролі виступив Антонін Говорка. Після вистави був танцювальний бал. Так, у 1909 році, більше ніж через двадцять років знову в Гульчі почав грати театр. У наступні роки були зіграні такі вистави: «Ян за хорта дан» (*Jan za chrta dán*) В. К. Кліцпери, «Звіковське чортеня» (*Zvíkovský rarášek*) Л. Строупежницького, «Заповіт» (*Závěť*) Й. Штолби, «Палічова дочка» (*Paličova dcera*) і «Пані Мар'янка, мати полка» (*Paní Marjánka, matka pluku*) Й. К. Тила, «Батькові юхти» (*Tatínkovy juchty*) В. Ч. Бендля та декілька інших, авторів яких не вдалося встановити. Це були: «Чорний хрест в лісі» (*Černý kříž v lese*), «На проводи» (*Na dušičky*), «Треперенди» (*Treperendy*), «Добрий селяк» (*Dobrý venkovan*), «Догори дном» (*Zmatek nad zmatek*), музичні п'єси «Марія, дочка полку» (*Marie, dcera pluku*), «Дамоклів меч» (*Damoklův meč*), «Пан барон» (*Pan baron*). Грали – Антонін Цілц, Антонін Баллада, Віктор Цілц, Анна Кашпарова, Регентікова, Ян Говорка, Анна Ковандова, Славена Ковандова, Червенка, Вацлав Кашпар, Рудольф Говорка, Марія Цілцева, Альбін Метелка, Адольф Сагулка. У виставі «Марія, дочка полку» Ян Говорка грав полковника, і це стало його прізвиськом.

Кожна театральна вистава повинна була бути схвалена цензурою в Петербурзі й передана у двох примірниках. Вистава «Чорний хрест в лісі», очевидно, не гралася, тому що прийшов лист: «Цензура виставу дозволяє, але для показу не рекомендує». Вистава «На проводи» нібито мала великий успіх, і її грали двічі. Після театральних вистав часто були танцювальні бали, грав духовий оркестр Заїця. Під час переселення Антоніну Заїцю було п'ятнадцять чи шістнадцять років. Коли став дорослим, батько передав йому землю, але без будівель та землеробських знарядь (через пожежу 1887 року). Тому Антонін Заїц віддав поле в оренду і виїхав в глибину Росії, де створив духовий оркестр, з яким заробив великі гроші. Як Антонін Заїц навчився грати, не знаємо, напевно у свого тестя – першого гульчанського капельмейстера Антоніна Дворжака. Де працював у Росії, також не знаємо, Йозеф Бечварж вважає, що в залізничному духовому оркестрі в Козятині. Після повернення додому поставив господарські будівлі, накупив потрібного знаряддя і зайнявся

господарюванням. Музика все ж таки залишилася його коником, тому створив оркестр. Точну дату його виникнення не вдалося встановити. Збереглися дві світлини – старіша десь із 1893 року, пізніша – з 1910 року. На ній є, очевидно, оркестр, про який згадує Анна Гончарова у зв'язку з її першим виступом на добродійному концерті у 1907 році в корчмі «Під Зіркою». Музиканти – переважно молоді хлопці в кількості десяти чоловік. На другій світліні видно тринадцять старших музикантів та прапороносця. На прапорі вишита ліра.

Період культурного відродження переривався різними подіями, що викликають смуток. Сталося так, що в 1911 році Франтішек Кашпар за свою діяльність був заарештований. Причиною, напевно, була театральна вистава «На проводи», яка, як уже згадувалося, мала винятковий успіх, але на сцені було видно частину кладовища, що деяким людям здавалося аморальним. Франтішека Кашпара викликали до волості в Здолбунів, допитали і звинуватили в тому, що своїми діями він псує та деморалізує молодь.

Після повернення додому Франтішека Кашпара від хвилювань розбив параліч, так що він не міг говорити. Тільки під ранок зять Кашпара привіз якогось військового лікаря, оскільки не можна було знайти жодного лікаря ні в Рівному (20–25 км), ані в Здолбунові. Лікар приписав спокій та добрий настрій. Про це старалися мешканці села, які часто його провідували і розвеселяли розповідями. На той час старостою села був Антонін Цілиць, якого теж викликали в Здовбицю стосовно дій Франтішека Кашпара. Тут він дізнався, що Франтішека Кашпара, напевно, вишлють у Сибір. Після повернення додому скликав представництво села і всі поїхали у волость, щоб поручитися за Франтішека Кашпара і тим попередити найгірше. Той тим часом одужав і ще деякий час присвятив громадській діяльності. Мав велику приватну бібліотеку і за плату позичав книги (Йозеф Говорка). Ще одну приватну бібліотеку мав Антонін Заїць – книги замовляв у Чехії, інші сам зв'язував із вирізаних романових додатків журналу «Народна політика» (Národní politika). Позичав за три або п'ять копійок.

Франтішек Кашпар вельми дбав про чистоту мови та намагався, щоб односельці не вживали чужомовні слова. Кожного штрафував на одну копіюку та давав на це розписку. Найбільше нібито платили Говорки з млина. У такий спосіб зібрані гроші складав окремо, а опісля посилав шкільній Матиці в Прагу.

Доктор Ауерган у своїй книзі «Чеські поселення на Волині» згадує, що під час відвідин Волині в 1913 році зустрічався з Франтішеком Кашпаром. Високо оцінив його громадську та просвітницьку діяльність і висловив жаль, що таких мужів не має на Волині більше. Після початку Першої світової війни (1915 року) подружжя Кашпарів виїхало

до Києва, де мешкали у своїй дочки Андели Ковандової, учительки в школі Я. А. Коменського. Через рік обоє померли – Тереза Кашпарова 25.09.1916, а Франтішек Кашпар – 26.10.1916.

Школи

Тогочасні школи найкраще охарактеризував В. Я. Петр у статті «До виборів Дрбоглава до Державної думи», пишучи: «Органи управління школами дивилися недоброзичливо як на школи, так і на бібліотеки і врешті-решт їх закривали як протидержавні інституції. Поступово відкривалися в деяких селах міністерські народні школи, але чеська мова з них була повністю вилучена». А доктор Фольпрехт в книзі «Чехословаки польські» пише: «Найскладніший час для чеських шкіл у Росії був від 1892 до 1905 року». Але і потім не щастило чеським школам, тому що мовою навчання постійно залишалася російська. Про російський характер Гульчанської школи на Шляху свідчать російські прізвища перших учителів, які навчали в школі від 1892 року, та відповідні підручники. Як першого вчителя називає Анна Гончарова Євгенія Герасимовича Канторовського. Його дружина була чешка, народжена Алтманова. Мовляв, був прекрасним педагогом і відразу збагатив порожню шкільну бібліотеку навчальними посібниками. Однак це були книги російські, наприклад, «Правила правописання Некрасова, 1–4 часть». Занедавно був через свої здібності переведений до міської школи в Рівному. Після його від'їзду прийшов учитель Ковальський, людина вже старша, порядна, але як вчитель просто нездатний. Не тільки не мав у класі жодного авторитету, але і його педагогічні методи були дивними. Про правопис та арифметику казав: «Вам, дітям із села, цього не потрібно, це потрібно дітям із міста». Зрозуміло, який був рівень знань. Ковальський навчав аж до 1911 року.

Шкільні уроки починалися молитвою «Отче наш» та молитвою закінчувалися.

Єдиним світлим елементом була діяльність учителя Йозефа Рихни, який повернувся в 1892 році. Про його життя після від'їзду з Гульчі знаємо дуже мало. Напевно, працював учителем у Здолбунові, також, напевно, був учителем музики в польській шляхетській родині князя Четвертинського в Пłosці біля Острога. Достеменно знаємо, що причиною повернення був посаг дружини – будинок із клунею та невеликою ділянкою, яку купили її батьки в центрі села на Шляху. Йозеф Рихна прикупив ще шість моргів поля від Сольницького. У будинку Рихнові відкрили крамницю зі змішаними товарами, яку називали «квелб». Продавала в ньому Рихнова дружина. Йозеф Рихна після свого повернення планував учителювати в міністерській народній школі (МНП),

але це йому не зовсім вдалося, якщо навіть, згідно з твердженням Індржіха (Ондржея) Брди, упродовж короткого часу там працював. Не знаємо достеменно, коли і за яких обставин. Не можна виключити, що це могло бути аж після 1905 року, але ймовірніше – після 1907, коли чеські вчителі на Волині ставали випускниками окремих вчительських курсів в Острозі, запроваджених російською владою. За іншою точкою зору, Рихна в школі на Шляху після 1907 року не вчителював. Йозеф Рихна займався індивідуальним навчанням у родинах, способом навчання в нових умовах єдино можливим і толерованим владою. Так, хоч би деяким дітям батьки могли дати трохи більше основ знань чеською мовою. На всіх дітей поширити це було неможливо, тому що таким способом навчання вчитель не міг і попри найкращу волю охопити всіх дітей, та й не всі батьки були зацікавлені в його праці. Ще за іншими даними, йому дозволяли навчати тільки дошкільнят та випускників шкіл. У приватній трилітній школі викладав чеське читання, правопис та арифметику, а також російський правопис та читання. За бажанням батьків навчав гри на скрипці. За школу платили один рубль на місяць. У кінці шкільного року діти отримували каліграфічно виписане свідоцтво.

Будівля школи на Шляху простояла без змін і в період діяльності вчителя Ковальського. Це був одноповерховий будинок, розділений довгим коридором навпіл. З одного боку була розташована одна велика класна кімната із великою грубою в кутку. На другій половині будинку було два помешкання, обидві кімнати яких також розділені між собою коридором. Одне помешкання призначалося для вчителя, інше – для шкільного сторожа. У 1895 році в школі було три класи, що знаходились в одному приміщенні, тільки лавки були розділені. Вивчали читання, правопис, арифметику та Закон Божий, усе по-російськи (Лібуше Брдова, Йозеф Тоушек).

В статті «Школи на Волині» в журналі «Глас православ'я» (*Hlas pravoslavi*) за 1970 рік Йозеф Фойтік написав, що в Гульчі була однокласна школа з сорока п'ятьма учнями. Безумовно, це стосується того періоду часу.

Наступну приватну школу мав Франтішек Кашпар в Урвенні в замку. Як гімназійний професор-пенсіонер мав дозвіл від керівних органів. Навчав по-чеськи писати, читати, рахувати, викладав чеську історію, географію, природознавство. Напевно, мав дозвіл викладати російську мову. Закон Божий мали право викладати лише священики (спочатку Стефанович, а пізніше Алексій Ванек). Анна Кашпарова після свого повернення з навчання в Чехії допомагала навчати своєму батькові. Мала і російську освіту і тому могла навчати російської мови та російської історії. Франтішек Кашпар використовував підручники

з Чехії, перші букварі були без малюнків, а наступні вже були ілюстровані (Йозеф Говорка).

Після приходу до Гульчі священника Алексія Ванека в 1907 році виник наступний приватний осередок навчання в Гайку. Керував ним сам Алексій Ванек (початково Вацлав, після переходу в православ'я – Алексій). Як православний священник мав для цього найвищу кваліфікацію та просто довіру урядовців. Священик Ванек походив із Чехії, народився в 1878 році в Домажліцях і був спочатку католицьким священником. Із католицькою церквою він порвав та від'їхав таємно зі своєю коханою до Росії, де з нею одружився. У який спосіб був висвячений на православного священника, не знаємо. У Гульчі перебував до 1919 року, а потім повернувся на батьківщину.

У своїй приватній школі в будинку священника він навчав по-чеськи читати, писати, рахувати, викладав Закон Божий, історію, географію, російську мову. Його дружина навчала в молодших класах. Школа була три- чи чотирилітня. Погляди на його діяльність та характер є різні, що впливає з наступного. Як священник він відзначався великою релігійною послідовністю і благовірністю, був повною протилежністю Стефановича. Вимагав точного дотримання православних обрядів та звичаїв і переслідував усі залишки католицьких звичок. Це не знайшло достатнього розуміння у його парафіян. Чехи не мали вдосталь глибокого розуміння суворих православних постів, довгих богослужінь, складних ритуалів та інших православних звичок та обрядів. Зовнішній обрядовій стороні не надавали навіть близько такого значення, яке в цьому бачило православне духовенство та місцеве українське населення. Через таке ставлення чехів та поставу священника Ванека виникали суперечки та непогодження. З іншого боку, його великою заслугою було введення чеської мови до богослужінь. Перед тим вживалася церковно-слов'янська мова. Ванек із неї переклав чеською мовою богослужбні тексти та пісні. Напевно, був першим священником, який ці переклади зробив.

Строгістю та великою снагою виховувати та просвіщати відзначалося його ставлення до дітей, що слідує з таких прикладів. Дітям розповідав казки, читав їм популярну книгу чеського священника Яна Карафіата «Світлячки» (*Broučci*) (на українську мову не перекладена – прим. перекладача), розучував із ними пісні. Заснував хор, який мав високий рівень. Виступав із ним в інших селах і всюди мав великий успіх (Лібуше Балладова). Був неабияким народником і слов'янофілом, до німців відчував велику неприязнь.

Одного разу Ян Новак організував дитячий бал. Грали там два, а може три музиканти, один із них – на гармошці, а другий – на скрипці. Головним атракціоном був розподіл цукерок, які роздавав Ян Новак.

Священик не був від того в захваті. На наступний день діти вислухали від нього суворе повчання, а ті, хто був на балу, діставали різкою тричі по задку, але каральна акція закінчилася на другому чи третьому винуватці, бо різка поламалася.

Після виходу на пенсію вчителя Ковальського в 1911 році замінив його в міністерській школі (МНП) вчитель Колос. Був то доволі добрий учитель, встановив дисципліну та підвищив рівень навчання. Чеська мова при ньому не вивчалася. Колос розширив школу ще на один клас (рік), але всі перебували постійно в одному приміщенні. Працював у школі до Першої світової війни, коли його мобілізували, а замінив його Ушаков.

Здається дивним, що в досить невеликому селі діяли аж чотири шкільні заклади. Причина проста – у міністерській школі (МНП) був низький рівень навчання, дехто з батьків намагався дати дітям основні знання чеською мовою, що було неможливим у державній школі, при значній розлогості села було вигідно, щоб школа була близько, і, нарешті, тому, що тоді в Росії шкільна освіта не була обов'язкова, і не залежала від способу, яким дитина набувала основи знань, тому приватне навчання було досить поширеним.

Жодна з названих шкіл не пережила Першої світової війни. Найперше зникла Кашпарова школа після його від'їзду до Києва, трохи довше навчав Рихна, Ванекова школа існувала аж до його від'їзду до ЧСР. Державна міністерська школа (МНП) перестала існувати під час революції, коли зникло міністерство, яке її утримувало.

На початку 20-го століття з'явилося в жителів Гульчі бажання дати дітям кращу освіту, ніж це могла забезпечити трикласна школа. Батьки, ймовірно, не намагалися дати своїм дітям повною мірою якісну освіту, швидше, йшлося про те, щоб вони отримали ширший світогляд та краще знання російської мови. Знаємо, що гімназію в Острозі відвідували: Блажей Говорка, Йозеф Кучера (сім класів, а потім вступив до Чеського легіону), Вацлав Кашпар; духовне училище – Владімир Крейчі, Антонін Одстрчіл, Мікулаш Лоскот, Антонін Рубек, Леонід Бондарчук (мешканець Гульчі Чеської, української національності). Названі юнаки навчалися за рекомендацією священика Ванека. «Высшую начальную школу» в Острозі відвідували Вацлав Кучера та Юза Кованда. Владімир Павлічек був три роки в гімназії в Києві та рік у залізничній гімназії в Здолбуніві. Дівчачу школу, організовану дворянкою Блудовою (функціювала до 1917 року), відвідували дівчата – Зофія Крейчева, народжена Рубкова, Зофія Говоркова, народжена Лоскотова, Ольга Говоркова, народжена Говоркова з Шляху.

Пожежники

У 1908 році виникла в Гульчі «Добровільна пожежна команда». Про її створення говорили вже довго. Безпосередньою причиною була велика пожежа в українському селі Глупанин, віддаленому від Гульчі десь на п'ять кілометрів, під час якої велика частина села перетворилася на попіл. Українці ніякої пожежної команди не мали, про гасіння не мали уявлення. Пожежі «заговорювали» молитвами та іконами. Як виникне десь пожежа, то поширюється нестримно від однієї будівлі до іншої, а за несприятливого вітру часто вигорало все село, тому що всі будівлі були дерев'яні, покриті соломою і стояли густо одна біля одної.

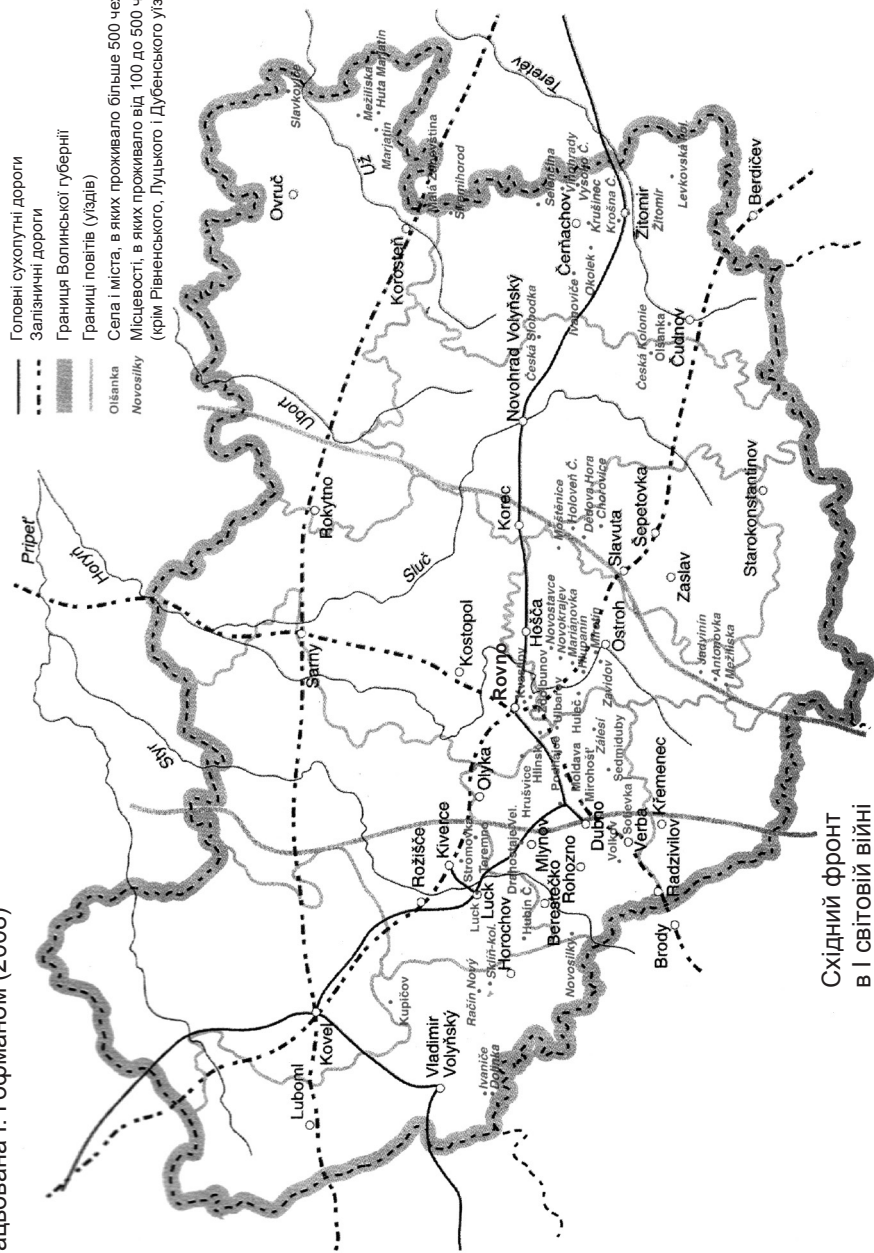
Керівником пожежної команди обрали Антоніна Балладу (інші сучасники називають Яна Говорку або Густава Вілімека). Прапороносцем – Йозефа Паржеза. Прапор був із сукна, вишитий із обох боків шовком. На одному боці був напис на червоному полі: «Добровільна пожежна бригада в Гульчі 1908» (*Sbor dobrovolnych hasičů v Hulči 1908*), на другому боці на білому полі між липовими гілками – шолом, драбина, гак і сокира. По всьому периметру на обох боках були вишиті палаючі промені. Усе вишила дочка Франтішека Кашпара Андела, у шлюбі – Ковандова. Для древка прапора використали колишнє древко прапора хору. Хресними матерями пожежної команди були: Славена Ольга Ковандова, народжена Мацкова, дружина Йозефа Кованди, званого «Костоправа», сина Франтішека Кованди та Анна Говоркова від католиків. Для потреб бригади поставили на межі шкільної ділянки на захід від школи дерев'яне пожежне депо. На ньому був російський напис «Пожарный обоз», а під ним чеський напис «Пожежні знаряддя» (*Hasičské náčiní*). На початку команда була озброєна ручною помпою, двома великими бочками для води на колесах, шлангами, гаками, драбинами та відрами. Кожен вогнеборець мав власну сокиру, яку носив на паску. Десятники мали труби, начальник – двотонову дудку, а простий пожежник – двотоновий свисток. Вінцент Чіжик пошив робочі однострої з білого полотна з червоними стоячими комірами, на яких було відмічено належність до одного з загонів. Були загони поливальників, гакарів, лазильників і бочкарів.

Першими інструкторами були Ледвіна та Дус із чеського села Волкова (*тепер Вовковий* – прим. перекладача) на Волині, де пожежна команда була заснована раніше. Це дерев'яне депо служило аж до 1925 року.

Нарешті згадаємо про одного мешканця Гульчі, який не проявив себе ані як культурний працівник, ані як підприємець чи винятково успішний землероб, був, однак, широко і далеко знаний своїми незвичайними здібностями, умінням направляти переломи людських кісток. Був то Йозеф Кованда, і українці його називали «Костоправ». Не був лікарем, а сам навчився і поступово надзвичайно вдосконалювався. У кінці 19-го століття ще не використовували рентгенівські апарати, про характер перелому не могли знати навіть лікарі й мусили надіятися на своє чуття, а воно не в кожного було. Тому їх втручання не завжди було успішним. Один приклад для ілюстрації. Одного разу якийсь українець привіз свою дочку на возі з села, віддаленого десь на дев'яносто кілометрів. Мала переломану ногу між коліном та щиколоткою, і в лікарні їй склали так, що зовсім не могла ходити. Після обмацування перелому Кованда з'ясував, що його можна поправити, але після нового перелому. Операцію провів успішно. Згодом дівчина приїхала зі своїм нареченим подякувати своєму рятівнику і повідомила йому, що може не тільки ходити, але й танцювати.

Під час роботи Йозеф Кованда мав завжди помічника, найчастіше йому допомагав нешлюбний син або племінник Вацлав. Переломи фіксував не гіпсом, а шинами, які сам виготовляв. Умів так знерухомити кінцівки, що переломи зросталися.

	Головні сухопутні дороги
	Залишні дороги
	Границя Волинської губернії
	Границі повітів (уездів)
	Села і міста, в яких проживало більше 500 чехів
	Місцевості, в яких проживало від 100 до 500 чехів
	Кішів Рівненського, Луцького і Дубенського уездів

Східний фронт
в І світовій війні
(до 04.06.1916 р

Польсько-радянська границя (1921–1939)

Від початку Першої світової війни до початку Другої світової війни

ПОЛІТИЧНІ УМОВИ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ГУЛЬЧІ, ГОСПОДАРСЬКІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ВІДНОСИНИ ГРОМАДИ

Торкнемося лише тих подій часів Першої світової війни, які безпосередньо стосувалися Гульчі або впливали на її життя, можливо, вони загальновідомі, але з метою глибшого розуміння їх необхідно згадати.

Росія оголосила мобілізацію 31 липня 1914 року. 1 серпня вона оголосила війну Німеччині, а 6 серпня – Австро-Угорщині.

Мобілізовані були резервісти до віку сорока трьох років. Із Гульчі призвали декількох чоловіків. Потім було оголошено мобілізацію коней. Коней потрібно було привести на вказане місце, за них платили паперовими рублями, а не сріблом, хоч перед війною срібні монети були постійно в обігу. Можна припустити, що з Гульчі було взято десь сорок чи п'ятдесят пар коней. Говорки з Шляху з чотирьох визначених віддали три.

Незабаром після початку війни чехословацькі спілки в Росії закликали чехів та словаків, що там проживали, щоб узяли участь у боях проти Австро-Угорщини. На основі перемовин з російською владою мав бути утворений окремий військовий підрозділ – Дружина, до якої ввійшли чеські та словацькі добровольці із російським підданством. Підрозділ швидко утворився, і кількість його членів досягла восьми сотень людей. Дружину розділили на чотири роти, і вже через декілька

тижнів після початку війни її члени склали присягу на Київському майдані. Ще до кінця 1914 року окремі загони добровольців, зокрема розвідників, розподілили по різних ділянках фронту, де вони виконували дуже важливу службу. До лав цих дружинників, званих «стародружинниками», зголосилися гульчани – Вацлав Кованда, Ян Новак, Франтішек Воленец (друга рота) та Ян Гоудек. Двоє останніх в той час працювали в Петербурзі. Наступні легіонери: Йозеф Кучера, Богуміл Немец (перша рота), Йозеф Сагулка, Антонін Козак, Вацлав Плугарж, Антонін Тоушек, Еміль Чижик, Йозеф Кудрна, Отакар Кутілек, Густав Гурт, Йозеф Еліаш, Владімир Ванек, Антонін Цілц, Віктор Цілц, Йозеф Тоушек (народжений в 1896 році), Йозеф Тоушек (народжений у 1894 році), Альбін Метелка, Йозеф Семерад, Вацлав Павлічек, Ян Мартінек Молодший, Ян Кржівка (другий стрілецький полк)²⁷.

У кінці серпня Друга російська армія в боях під Танненбергом була оточена та знищена. На початку вересня Гінденбург розбив і загнав на північ від Мазурських озер Першу російську армію. Там потрапив у полон мешканець Гульчі підполковник артилерії Алоїз Кованда. У 1915 році війська середньоевропейських держав просунулися далі на схід. Росія втратила Галичину, усю Польщу, Литву, частину Латвії та Білорусь (кн. Перша світова війна – чes. První světová válka). Відступ російської армії вплинув на життя в Гульчі, оскільки вона лежала на важливішій стратегічній дорозі. У серпні 1915 року з'явилися біженці. Їхали на возах у три, а навіть п'ять рядів у супроводі козаків та поліцейських. Із сіл, призначених для евакуації, мешканців виганяли, а садиби підпалювали. Мешканці Гульчі жили в ті дні в страху та тривозі й готувалися також до евакуації. На вози приготували плаhti, пакували найнеобхідніші речі, одяг і продукти – муку, м'ясо, картоплю. Кололи свиней, а м'ясо заливали смальцем.

Утікачі проходили через село десь чотирнадцять днів і наробили великої шкоди. До того ще приєднувалися відступаючі військові підрозділи козаків. Усі вимагали харчів. Поля були знищені, збіжжя викошене на корм, овочі та фрукти обірвані та з'їдені або змарновані. Огорожі розібрані й спалені під час готування їжі. Наприклад, біля церкви в Гайку була розібрана і спалена міцна дерев'яна загорожа з дощок десь п'ять сантиметрів товщиною, якою була обгороджена вся площа з прилеглим садком. У Рубеків пішла в небуття частина старої дерев'яної клуні. Людям було потрібно так багато води, що криниці були вичерпані. Село

²⁷ Чеська Дружина – початково мала називатися Гуситська дружина; підпорядкована була безпосередньо штабу армії та міністерству оборони як особливий розвідувальний підрозділ. Ще в 1914 році поповнювалася наступними добровольцями – полоненими з австро-угорської армії – новодружинниками. Восени 1915 року Дружина збільшується на батальйон, до неї вступають наступні волинські чехи, і Дружина перетворюється на Чехословацький стрілецький полк.

отримало повинність будувати міст через Горинь біля Острога та копати окопи біля Кунева, що знаходиться близько п'ятнадцяти кілометрів на південний захід від Острога та приблизно сорок чи п'ятдесят кілометрів від Гульчі. До евакуації Гульчі не дійшло, фронт стабілізувався біля Дубна. Через це деякі мешканці з Гульчі виїхали (напр. Кашпарові, Мартінекові, Брдові та Червенкові – до Києва). Від березня або квітня до 22 травня 1916 року стояв у Гульчі Белгородський уланський полк. Входив до складу 12-ої кавалерійської дивізії цісаря Франца Йосифа (рос. Белгородская 12-тая дивизия императора Франца Иосифа). Крім того проходили Гульчею постійно якісь військові підрозділи та транспорт. Того року дозволили через недостачу робочих сил у сільському господарстві затримувати для допомоги в рілних господарствах австро-угорських полонених слов'янського походження. Привіз їх із Києва Йозеф Старек. Працювали ремісниками та землеробами.

У 1916 році росіяни почали новий наступ. Значного успіху досягли на південно-західному фронті, де генералу Брусілову вдалося великий прорив, і росіяни просунулися вперед на 80 до 150 кілометрів. Здобули Дубно, Луцьк, Броди та наблизилися на двадцять чи тридцять кілометрів до Володимира-Волинського. У 1917 році в Росії відбулася лютнева революція та повалення царизму. Сформувалася буржуазно-демократична влада. Вона стала трохи прихильніше ставитися до організації чехословацького легіону, було дозволено, хоч зі значними потугами, набір добровольців із рядів австро-угорських полонених, із поки що розрізнених підрозділів почала організовуватися військова частина. Під час реорганізації повернулися на відпочинок до Гульчі легіонери-дружинники, і з цієї нагоди було зіграно театральну виставу «Празька кравчиня» (*Pražská švadlenka*). Улітку 1917 року чехословацький легіон досяг великої перемоги в битві біля Зборова. Наші легіонери вели наступні бої біля Озерни, Волосянки, Домомориць, Великих Гаїв і Бахмача, але змушені були відступити далі на схід через загрозу оточення. Спокій, що настав на фронті, дозволив легіону відійти з бойової лінії та поповнити вже без перешкод із боку влади свої ряди за рахунок австрійських полонених. Гульчею проходили російські дезертири зі зброєю чи без зброї та прямували додому. Гульча залишилася збереженою від воєнних жахів та австро-угорської окупації.

Розвиток подій у 1918 році (затягування договору про Брест-Литовський мир) вплинув на рішення багатьох легіонерів-стародружинників, російських державних представників, покинути легіон та повернутися додому. Легіон мав бути перевезений у Францію і там продовжувати воювати проти німців. Стародружинники вважали, що на сході вже війна проти німців не буде продовжуватися. Впливали на них і побоювання щодо майбутнього розвитку подій у Росії. У Гульчу повер-

нулася більшість стародружинників, наприклад, Франтішек Воленец із лікарні в Полонному, де лікувався після поранення під Зборовом (простріл легень та ноги). Дехто перебував у легіоні далі, пройшов весь сибірський похід і залишився в Чехословаччині, наприклад, Йозеф Кучера, який служив у чехословацькій армії та дослужився до підполковника, Ян Гоудек служив в охороні Президента в чині штабного ротмістра, Ян Мартінек повернувся капітаном артилерії та перейшов на службу в Міністерство Закордонних Справ, потім став секретарем Чехословацького консульства в Любляні й, нарешті, Йозеф Еліаш.

Німецькою окупацією, якої Гульча, однак, навіть із запізненням, не уникла, проблеми не закінчилися, і коли німецький гарнізон, що розташовувався в школі, пізніше перейшов в Остріг, а потім, у лютому 1919 року, через Гульчу тільки проходила німецька армія, відходячи з України. Село отримало рознарядку виділити коні та сани для вивезення різного військового спорядження з німецьких складів. Дехто з селян на цьому трохи нажився. Так, у Вацлава Плугаржа поломався дишель саней, так що його німці залишили на місці з повними саньми цигарок. Чіжикові сани з вантажем мила розсипалися. Солдат, який супроводжував транспорт, сани оглянув, а коли з'ясував, що їх не можна полагодити, залишив Чіжика на місці, а сам продовжував рухатися з іншими далі.

Після відходу німців Гульча потрапила під владу петлюрівців²⁸. Цей проміжок часу відзначався тривалим безладом, неспокоєм, революційним бродінням, так що часто було незрозуміло, чи існує яка-небудь влада взагалі. Різні угруповання під ідеологічним прикриттям проштовхували або свої локальні, або індивідуальні цілі окремих авантюристів.

Коли їм вдавалося зібрати достатньо послідовників, створювали місцеві республіки, наприклад, у Дермані (українському селі неподалік від Гульчі) під впливом комуністичної агітації виникло озброєне угруповання, чисельністю до одного полку. Про справжній характер та цілі цього угруповання погляди розходяться. У першому зіткненні з петлюрівцями дерманське угруповання мало успіх та взяло полонених, яких замкнули в Дерманському монастирі й пізніше хотіли їх розстріляти. Дерманські переможці вирушили через Гульчу здобувати Здолбунів.

²⁸ Після лютневої революції і в Україні виникло двовладдя. Проти совєтів постала Центральна рада, створена в березні 1917 року в Києві. Декларувала автономію в рамках буржуазної Росії та концентрувала сили проти революції. Українські більшовики розпочали бої за встановлення радянської влади. Всеукраїнський з'їзд рад у Харкові 25.12.1917 проголосив Українську Республіку Рад. У грудні 1917 та січні 1918 розпочалися військові дії. У лютому радянська влада була встановлена по всій Україні, але наступила німецька окупація. Радянська влада знову була встановлена в листопаді та у грудні 1918. Польща, Румунія та ЧСР згідно з Угодою зайняли в 1918–19 роках західну Україну. Згідно з Угодою була встановлена влада Директорії за участю С. В. Петлюри (Енциклопедія ВЖСР – чes. Encyklopedie VŘSR).

Петлюрівці, оговтавшись від переполоху, зібралися і розбили дерманців перед Здолбуновом. Знову потягнулися петлюрівці на Дермань. Мали з собою одну гармату і вистрелили з неї по Дерманському монастирю. Там якраз засідав штаб дерманського полку і навіть не здогадувався, що його «армія» вже розбита. Коли ж снаряд упав поруч із монастирем, штаб розбігся і полонені були врятовані.

У ті часи почали з'являтися чисто грабіжницькі банди, які вночі нападали на своїх односельців. Для охорони життя та майна селян в Гульчі виникла самооборона з колишніх військових. Під час хресного ходу 22 травня петлюрівці збирали в Гульчі провіант і везли на фронт до Острога. Там ситуація була дуже напружена і вони були розбиті. Поступово петлюрівців із усієї України витиснули, утримувалися вони лише в південно-західних землях. Петлюра уклав у кінці 1919 року союз із Польщею та взяв участь у радянсько-польській війні в 1920 році на боці Польщі. Поляки зіткнулися з помірно слабким опором і, швидко наступаючи вперед, досягли Дніпра. Так Гульча на короткий час потрапила під польську владу. Радянська армія під керівництвом Будьонного атакувала з півночі та зі сходу, намагаючись оточити поляків. Одночасно армія Тухачевського почала наступ із північного сходу в напрямку на Варшаву. Польські військові підрозділи в Україні потрапили в дуже важку ситуацію, їм загрожувало знищення, але вдалося цього уникнути, хоча змушені були відступати аж до річок Вісла та Вепр. Гульчею проходили в липні підрозділи Будьонного, переслідуючи поляків. Керівник радянського підрозділу оголосив зразу мобілізацію музикантів. Чому мав інтерес тільки до музикантів, є досить незрозуміло. Музиканти вже давно позбулися всякого захвату від воєнних пригод, маючи під зав'язку воювання тривалістю в шість років, поступово втікали та поверталися додому. За армією їхали обози і в ставку напоювали коней. В одному з возів при цьому зламалося дишло. Солдат випряг коні й поїхав далі, а візок із вантажем залишився в ставку. Це не пройшло поза увагою жінок. Коли з'ясували, що там шкури, намагалися спільними зусиллями віз зі ставка витягнути. Нарешті їм це вдалося, але приїхала наступна група військових, віз із вантажем забрали, полагодили дишло і поїхали. Пізніше під час відступу радянський підрозділ підпалив міст в українській Гульчі через річку Устя. У Гульчу поляки прийшли у вересні. Спочатку проїхав селом кінний дозор уланів, потім пройшла піхота, нарешті в Гульчі зупинилися дві важкі гармати. Петлюрівці почали відразу після приходу поляків створювати свою адміністрацію – передусім нижчі сходинок, узяли під контроль школи, залізниці тощо. Тривало це недовго, уже в другій половині 1921 року всі інституції перейшли до поляків. 12 жовтня 1920 року було встановлене перемир'я, і остаточний кордон Польщі був встановлений мирним договором у Ризі 18 березня

1921 року. За цим договором, Волинь розділили на східну – радянську частину та західну – польську. Гульча дісталася Польщі, кордон із СРСР проходив двадцять п'ять кілометрів далі на схід від Гульчі за містом Острог, яке теж дісталось Польщі. За Ризьким миром перестала існувати петлюрівська Українська республіка.

Окрім вище описаних бід, які принесла війна, загинули такі мешканці Гульчі: Йозеф Станек, Антонін Барак, під час революції в Росії загинув Йозеф Крейчі. Із німецького полону вернулися: Ян Буреш, Йозеф Роллер, підполковник артилерії Алоїз Кованда.

Деякі австро-угорські полонені залишилися в Гульчі: Стефан По-разік (меблевик), Йозеф Лоскот (тесля), Йозеф Шіmek-Водічка (скляр).

В перші роки після війни ще не можна було говорити про якесь спокійне мирне життя. Державне управління було зруйноване під час революції, російська армія розпалася, і в країні було повно озброєних військових-дезертирів. З'явилися грабіжницькі банди, безкарні грабіжники і вбивці своїх односельців. Жертвами того часу були між іншими мельник Гора з сусіднього села Глупанин та власник корчми «Під Зіркою» Чіжик. Останнього вбили в лісах біля Піщанки (десь десять кілометрів від Гульчі), коли повертався з закупленими товарами з Острога додому. Із невеликим запізненням за ним із Острога виїхали Семерад із Гульчі з українцем Григорієм Омельчуком, але Чіжика не наздогнали. Кінь Чіжика вернувся додому сам із порожнім возом. Після дводенних пошуків тіло Чіжика знайшли в лісі. Підозрювали одного мешканця з української Гульчі, званого Пилипушка, але не було доказів. Незабаром стався наступний напад – на єврея Давида Мерцеля, званого Зейда, дрібного торговця збіжжям в українській Гульчі. Родина Мерцеля брала до себе на ніч сусіда українця для охорони. Тієї ночі співнічліжник із якоїсь причини відмовився і не прийшов. Є підозра, що про напад знав. Грабіжників було більше. Коли спробували виламати двері, син Зейди вистрелив із рушниці, прострелив двері й поранив одного з грабіжників, за кличкою Барабун, у ногу. У грабіжників виникли проблеми з пораненим, бо він мав сильну кровотечу. Поклали його спочатку в клуні на соломі, потім привели від сусіда коня з саньми і відвезли пораненого до нього додому. Коня його власникові повернули самі. Поранений жив за селом самотньо. Більшість місцевого українського населення також жила в страху перед грабіжниками, і багато з них намагалися вислідити небезпечну банду. Українець Надаховський, званий Гаврилко, довідався про напад, прийшов на місце дії, пішов по сліду саней і крові та з'ясував, що Барабун лежить удома на печі, мовляв, хворий. Надаховський повернувся в село, покликав товаришів та знайомих і пішли по пораненого. Грабіжника забрали і привели його до церкви в українській Гульчі, де його піддали тортурам. Під час допиту Барабун видав своїх співучасни-

ків та верховоду Пилипушку. Усіх привели до церкви і били палками. Кожен, хто проходив чи проїжджав повз них, мусив узяти участь у побитті. Загалом було вбито сім чи дев'ять грабіжників. Ще дві чи три банди врятувалися тільки тим, що були з віддалених сіл і вчасно сховалися. Коли грабіжники вже були мертвими, поклали їх поруч у ряд, прикрили полотном і залишили до наступного дня. Тоді про цей випадок повідомили польську поліцію в Здолбунові. Та тільки написала протокол.

На початку квітня 1919 року напали на торговця єврея на польовій дорозі між Гульчею та Урвенною. Два нападники забрали в нього гроші та поранили, проте йому вдалося втекти та добігти до Ковандів в Урвенну до замку. Обидва грабіжники тим часом сховалися в соломі в залишеній старій клуні Балладових, але їх побачили. Миттєво підняли по тривозі декількох демобілізованих гульчанських військових, і ті пішли по них. Грабіжники не мали вогнепальної зброї, тільки ножі, якими намагалися оборонятися, але були переможені, після допиту їх відвели на кладовище і там застрелили.

До особливостей післявоєнної доби належить проникнення озброєних банд контрабандистів через кордон із Радянського Союзу глибоко на терени Польщі. Такий напад зазнала Гульча в 1924 році. Банда, що нараховувала понад сто осіб, проходила вночі Гульчею. Деякі цікаві мешканці, розбуджені незвичним рухом на Шляху, вийшли з будинків, але зразу ж були загнані озброєними людьми назад. Банда проникла аж до Цуркова (дванадцять чи чотирнадцять кілометрів на захід від Гульчі), де в одному господарстві розводили коней. Господарство спалили, коней забрали і поїхали через Гульчу назад до кордону. Власниця господарства врятувалася – утекла через вікно.

Подібних випадків було більше, тому польська влада створила спеціальний військовий підрозділ – Корпус Охорони Пограниччя (КОП) – для охорони східних кордонів. Після цього подібні наїзди припинилися. Польська влада намагалася якнайшвидше після війни з СРСР консолідувати та укріпити своє становище. Тому запровадила призов до війська. Перший був проведений 29 жовтня 1921 року, призвали чоловіків 1899 та 1900 років народження; у квітні 1922 року призвали народжених у 1901 році.

Господарство було також зруйноване війною та революцією. Багато влад, які на Волині після революції змінювалися, вимагали тільки продукти, коней, перевіз, працю для військових цілей. Інколи за це платили, а частіше – ні. За гроші, які ці влади платили під час своєї короткої діяльності, однаково нічого не можна було купити. Тільки золото та золоті царські рублі не втратили нічого у своїй купівельній спроможності. Життя повернулося до натурального господарства та до обміну товарами. Ситуація довго не поліпшувалася, навіть коли Волинь відійшла остаточно до Польщі. Польська воєнна валюта – марка – втратила

вартість внаслідок інфляції, так що незабаром платили десятки тисяч чи мільйони марок. З'явилися паперові мільйонери, але не могли собі нічого купити, ніхто марки не хотів. Тільки грошова реформа, за якої вернувся злотий, перервала хаос і економіка почала приходити до тями. Це проявилось підйомом цін на деякі сільськогосподарські продукти, наприклад, хміль. Роки 1925–30 були визначним періодом економічного розквіту, який залікував рани, спричинені війною та революцією.

Період економічного підйому посилював у людей переконання, яке виникло ще за царської Росії, що праця, господарські здібності та успіх є єдиними вагомими цінностями. Пересвідчення в цьому поступово відсовувало на другий план значення освіти, яку за царської Росії не цінували та обмежували. Підозрілість та недоброзичливість режиму до кожного культурного намагання не могли не змінити мислення людей. Поступово наростали сумніви щодо змісту та потреб культурного життя взагалі. Виразом такого переконання була приказка, що найкращою школою є виорана від межі до межі борозна, додатково підтверджувана переконанням, що жоден режим не може загальмувати і зупинити економічний успіх. Ця думка була не тільки короткозорою, але й небезпечною для майбутнього з огляду на розвиток, що відбувався в середовищі українського народу. У ньому відбувалися різкі зміни, які впливали на прискорений поступ не тільки господарський, але й культурний.

У ті часи, коли чехи переселялися, єдиним заняттям українського населення було землеробство. Зі збільшенням населення землю, отриману селянами, постійно ділили між членами сім'ї, так що виникали господарства, які не були здатні при екстенсивному способі господарювання прогодувати одну родину. При цьому українці не могли не бачити, що чехи на своїх господарствах при однакових чи менших площах жили заможніше. Тому поступово українці відходили від застарілої трипільної системи, упроваджуючи прогресивніший спосіб господарювання з кращою агротехнікою і, нарешті, за зразком чехів почали вирощувати й технічні культури, наприклад, хміль. Цей процес почався вже перед Першою світовою війною переважно навколо чеських поселень, а за Польщі розширився і прискорився. Наслідок з'явився швидко, але це не вирішило всіх проблем. Постійний надлишок робочої сили тривав, а землі було все-таки мало.

І чехи стояли перед такою самою проблемою, ухилялися, поки можна було, від розділення господарств. Коли землі було мало, то діти змушені були віддатися ремеслу. Це відмітив ще Ян Мартінек Старший, що зразу після переселення дехто зайнявся ремеслом, торгівлею чи вхопився за державну службу. Ці люди, у переважній більшості, йшли до міста, де знаходили сприятливіші умови. Так поступово виникали в містах досить чисельні чеські меншини, що склалися переважно з ремісників

та торгівців, зробивши прорив до галузі, якою досі безроздільно володіли євреї. Досить численну чеську меншину мав, наприклад, Здолбунів. За Польщі там чехи за власні кошти побудували сучасну семикласну триповерхову школу і самі її утримували.

Для українців проблема з надлишком робочої сили була значно важчою. Змушені були її нарешті вирішити також подібним способом, хоч це відбувалося повільніше і з більшими ваганнями, ніж в чехів. Лише за Польщі з'явилися між українським населенням ремісники, які часто навчилися у своїх чеських сусідів. Спочатку в селах, а поодинокі і в містах з'явилися перші дрібні торгівці. У тридцятих роках, наприклад, відкрив малу крамницю зі змішаними товарами в українській Урвенні Кулеша. Швидко проявив великі здібності, і його крамниця давала добрий прибуток.

Промисловість на Волині була мало розвинута, тому не могла працевлаштувати велику кількість людей. Окрім економічних змін, відбувався і культурний розвиток, хоча влада дуже обмежувала культурну діяльність українців. На польській Волині, де було згідно з польським статистичним щорічником у 1939 році 1 400 000 українців, вони мали всього дві чи три середні українські школи. На всій польській західній Україні, де було 3 200 000 офіційно зареєстрованих українців і 1 200 000 русинів, які теж були українцями, але зумисно польською статистикою розділялися, вони не мали жодного вищого навчального закладу. У початковій освіті ситуація була дещо кращою, проте не було рідкості, коли в українському селі була польська школа й українську мову вивчали лише як предмет. Запровадження обов'язкової шкільної освіти зразу після виникнення польської держави було, однак, подією революційною і далекосяжною в своїх наслідках. Нарешті й українцям відкривалася можливість подолати свою відсталість, й вони як суспільство за цю можливість вхопилися. На всіх рівнях шкіл кількість учнів зростала, і цей процес прискорювався. Розширювалися ряди все ще малочисельної, але за своїм значенням не зовсім знехтуваної української інтелігенції. Незважаючи на перешкоди з боку поляків, багато хто здобув вищу освіту в ЧСР. Дома знаходили застосування передусім у вільних професіях (напр., приватний будівельник), тому що на службу в державні установи їх поляки не приймали. Визначну культурну і просвітницьку роль відіграла організація «Просвіта» (театри, книги).

Цей чудовий і всесторонній рух серед українського населення повинен був бути чехам застереженням та поштовхом до інтенсивної праці на культурній ниві. Можна було передбачити, що українці упродовж двадцяти років наздоженуть чехів. Із останніх мало хто це усвідомлював. Ті, хто усвідомлював і переймався небезпекою культурного

відставання чеської меншини, згуртовувалися навколо чеської школи (див. нижче).

Політичні та сільські події під час Першої світової війни та за Польської держави

У 1917 році закінчився період багаторічного старостування, його останнім представником був Антонін Цілц, який був старостою майже цілих десяти років. Після цього старости змінювалися вже кожного року.

Список старост згідно з Йозефом Говоркою та Ярославом Ефембергом був такий:

- 1917 – Густав Вілімек,
- 1918 – Йозеф Прохазка,
- 1919 – Ян Плугарж,
- 1920 – Станіслав Тоушек (коваль),
- 1921 – Вацлав Павлічек,
- 1922 – Йозеф Ефемберг,
- 1923 – напевно, Віктор Цілц.

Від 1923 року до Другої світової війни черговість старост є неточною. Старостували в ті часи Ян Новак, Адольф Сагулка, Владімир Гоудек, Владімир (Франц) Крейчі (урвенський), Августин Мозлер – десь у 1928 році, нібито двічі – Богуміл Немец. Від 1930 до 1937 року – Антонін Тоушек, а до початку війни – Йозеф Кованда.

Районну владу (повіт, пол. powiat) було перенесено в 1926 році з Острога до Здолбунова, доїхати до якого було для гульчанських селян значно ближче і полегшило зв'язок старости з керівними органами. Державною мовою після приєднання до Польщі стала польська.

ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

У кінці двадцятих і на початку тридцятих років Гульча зазнала великих стихійних лих.

1929 – Тяжка зима наробила шкоди, змерзли всі фруктові дерева. У суботу перед Великоднем після обіду пройшла страшна злива. На полях і в садах української Урвенни піднялася вода вище, ніж на один метр, завдавши великої шкоди на полях та луках. У млині в Говорків наплив води прорвав стіни і змив дрова, заготовлені для парового двигуна. У Говорків бувало складовано до 700 куб. м. дров.

За знайдені та привезені дрова Говорки платили. На річці Устя в Глупанині зливові води прорвали греблю ставка та пошкодили міст.

1930 – Були переміряні гульчанські наділи. Обмір проводили землеміри Гусак, Котельнюк, Кадержабек.

1931 – Навесні пройшли великі дощі, потім – суша, а в жнива – вихори та град.

1935–36 – Після попередніх нарад було вирішено на спільних зборах трьох найближчих сіл Гульчі, Залісся та Завидова побудувати новий будинок для священика. Для цього встановили внески. Із кожної десятини поля півтора золотого і з будинкового номера п'ять золотих. Будова не була закінчена, так як розпочалася Друга світова війна.

1937 в жовтні – Гульчанський кадастр перемиряв інж. Заросінський, і дотепер використовувана російська міра (десятина) була переведена в гектари.

1937 чи 1938 – Поляки побудували дорогу з базальтового каменю через чеську та українську Урвенну. Біля Говоркового млина побудували один міст, а другий – між Урвенною українською та чеською поблизу «русалок». Під мостами з'єднувались рівчаки, у яких навесні, восени та після дощів затримувалася вода, що полегшило її відтік. Один метр кубічний базальту, розбитого на куски, коштував п'ятдесят шість золотих. Базальт на Волині добувався, напевно, тільки в єдиному місці, у Яновій долині, віддаленій від Гульчі на сімдесят кілометрів на північ.

Друга половина тридцятих років – Було проведено бонітування ґрунтів. Вацлав Старек, будучи студентом, провів його заздалегідь.

Остаточний результат:

бонітет 1 прибіл. 15% земель;

бонітет 2 – 25% земель;

бонітет 3 – 60% земель.

Відкриття пошти

Створення пошти мало для села велике значення. Спроби її заснування сягають часів Першої світової війни. Перед війною поштовою кореспонденцію, адресовану комусь в Гульчі, посиляли на волость у Здовбиці, звідки її за нагоди брали мешканці Гульчі, коли там по дорозі додому випадково зупинялися, і потім передавали адресатові. Траплялося так, що лист забували в кишені верхнього одягу і передавали

аж через півроку. В часі війни створили поштовий відділ у Балладів і служив там спеціальний російський службовець. Пошту привозив на коні Антонін Баллада. Під час революції пошта не працювала. У двадцятих роках тільки Старекові мали на Здолбунівській пошті скриньку під номером тридцять чотири. Франтішек Кашпар мав книжку, на яку кореспонденцію на пошті забирав, і за підписом в книжці видавав адресатові. Пошту почали створювати в 1929 році, але потрібно було виконати певні умови. Приміщення повинно було бути забезпечене проти крадіжки та пожежі – вікна з решіткою, двері оббиті бляхою, усередині надійно пригвинчений залізний ящик для цінних речей. Пошту помістили в новоспрудженій будівлі, званій Клуб. Поштову кореспонденцію ввозив зі Здолбунова Йозеф Роллер, а пізніше – Йозеф Буреш. Мали ще право за плату возити подорожніх. Листоношею був спочатку Франтішек Клазар, якому було вже сімдесят п'ять років, коли розпочав розносити пошту; сумлінно працював декілька років, і все село святкувало його вісімдесятиліття. Згідно зі збереженою світлиною це було 4 квітня 1934 року. Після нього заступив на посаду листоноша Вацлав Кудрна. На прохання села на пошті обладнали громадський телефон. Ще один був у старости Йозефа Кованди, та свій телефон мали також Говоркові в млині. Останнім поштовим службовцем перед Другою світовою війною був поляк Збігнев Трачевський. До чехів ставився добре, брав участь у житті села і навіть одружився з Валерією Жидоловічевою, по матері внучкою Яна Мартінека Старшого, і з нею пізніше переїхав до Польщі.

ПРИРОДА

Йозеф Бечварж згадує про природу, якою її пізнав під час свого дитинства та юності: «Поля, луки, ліси, багато вод – це все давало можливість жити звірині. Природно, що добрі умови давали сприятливі можливості для розширеного розведення всіляких домашніх та корисних тварин. У полях були зайці, менша кількість диких кроликів, які трималися, як і лисиці, ближче до узлісь. Ще тут були їжаки, суслики, тхори, полівки тощо. Тхори та ласки полюбляли триматися поблизу житла людей. Із птахів оживляли поля та луки куріпки, перепели, лелеки, чайки та багато інших менших пташок на чолі з жайворонками, яких тут було багато і супроводжували рільника в праці своїм співом від весни до осені. Жайворонки, куріпки та перепілки облюбували для гніздування межі та канами, яких після приїзду чехів на Волинь виникло немало після осушення полів. У полях та в лісах не було фазанів, напевно, тому, що

тут їх ніколи не розводили. Упевнений, що і їм тут було б нівроку, якщо куріпки та перепілки в такій великій кількості й при доброму здоров'ї переживають доволі холодні зими. Думаю, що їм було добре ще тому, що мали взимку достатньо доброго корму та криївок. Кожен господар упродовж усієї зими вивозив на поле гній, а купки гною розкидалися не раніше ніж весною. Купок було багато, і коли ті перші вкривалися снігом, з'являлися нові й нові. Ці купки якраз давали куріпкам поживу та прихисток. Під час молотби то тут, то там просковзувала зернина через молотильний барабан, залишалися і неповністю обмолочені колоски, які з гноем потрапляли на поле, і так у гною можна було знайти зерно, і це давало поживу птахам. Наступною вигодою та поміччю під час зимівлі було те, що за кожною клунею була копиця соломи, часом ще не обмолоченого збіжжя, найчастіше вівса або мішанки, які не встигли обмолотити восени і з яким чекали, щоб пройшли сильні морози. Це був ще один засіб укриття та поживи не тільки для куріпок, але й для ворон та горобців.

Від сімдесятих років 19-го століття зникли з нашого краю і широкі околиць вовки та ведмеді. Ведмідь зник значно раніше, про нього було мало згадок у розповідях старожилів. Проте про вовків із часів першого чеського поселення на Волині чимало повідомлень. Узагалі, за наших часів, тобто на початку 20-го століття, не залишилося після них жодних слідів. Тільки ми, хлопці, коли ходили по гриби до лісу, натрапляли на напівзавалені ями, які колись були пастками для ведмедів та вовків. Безперечно, що вовки були колись для перших поселенців загрозою, коли господарські будівлі ставили на швидкоруч із дерева аби лише захистити від дощу, холоду та вітру домашніх тварин. Мандруючі вовчі зграї могли дістатися до таких не зовсім надійних хлівів і зробити з них свою годівницю²⁹.

У часи нашого дитинства бувало в околиці багато лелек. Тут був для них справжній рай. Напевно, завдяки повір'ю, що лелеки приносять щастя тому дому, де вони оселяються, ніхто їм не шкодив. Навпаки, люди намагалися їх принадити і прилаштовували на дах старі колеса від воза, щоб їм було зручно мстити гнізда, і лелеки радо це приймали. Їжі тут мали вони вдосталь, жаб на луках та полях було без ліку, але і мишей вони радо поїдали та для урізноманітнення харчування збирали за плугом під час оранки хробаків. Свідомі, очевидно, свого привілейованого стану, лелеки були майже ручними. Коли ми були ще малими хлопцями, часто хотіли їх упіймати, коли вони так статечно і зовсім близько слідували за знаряддям, і здавалося, що достатньо лише зімкнути руки.

²⁹ В. Старек додає: "Вовки забиралися в хлів через дахи покриті дощечками".

Але зась! Або зачимчикують швиденько, або на своїх високих червоних ногах прудко відскочать на значну відстань, чи відлетять трохи далі, де безпечно можна було далі збирати їжу.

У воді була незліченна кількість різної риби. Переважали щуки, плотки, окуні, коропи, миньки (округлі продовгуваті риби, як вугор)³⁰. І хоч про їхнє розмноження ніхто не дбав, було їх хтозна-скільки, а великі ріки були просто переповнені рибою. Води тут були чисті, тому що промисловості майже не було. Так само і раків у річках було вдосталь.

Ставки, коліна річок та потічків часто утворювали болотця та озерця, порослі очеретом. Це створювало добрі умови для багатьох видів водних птахів. Переважали дикі гуси, качки, лиски, чапель уже було менше, чайки лугові й польові та лелеки, які були вже майже домашніми. Найкраще пізнавалося восени, скільки різних видів птаства тут живе.

Лелеки мали особливу звичку – восени збиралися на луках, люди казали, що відбуваються збори. У деякі роки їх зліталось біля сотні й більше. Інколи бувало декілька десятків, за винятком тих одиноких, які не мали партнера чи партнерки. Після їх великого відльоту на зимівлю ці відлучені одинаки довго блукали луками, тільки морози їх змушували відлітати далі. То була тяжка доля, але люди не могли її змінити. У Заліссі один селянин мав такого лелеку-вигнанця десь три роки.

Відліт усякого водного птаства відбувався зазвичай під вечір, коли сонце було низько над горизонтом. Відлітали на південний захід у типових ключах, і деякі ті гострокутні формування нараховували більше ста одиниць. У деякі дні відлітало аж чотири чи п'ять таких гострокутників. Це можна було побачити тоді тільки в нас. Була то рідкісна дивина, що супроводжувалася гусячим чи качиним криком. Приліт навесні вже бував у значно меншій кількості й, зазвичай, біля дев'ятої години ранку. Напевно, щоб їм не було гаряче, тому відлітали ввечері і прилітали вранці.

У наших лісах не бачили ми ні оленів, ні сарн. Вони найчастіше траплялися у великих панських лісах, в окремих призначених для них заповідниках. Тетерев та глухар були домінантою панських заповідників. Проте гніздилося у всіх лісах багато різних видів птахів, починаючи з менших орлів, соколів, яструбів, лісових канюків і, нарешті, сов та зозуль. Зрозуміло, що ворони, шпаки та багато різних дрібніших птахів наповнювали ліси в незчисленній кількості. Нормальним явищем у нас

³⁰ В. Старек: "Водилися плотки та карасі, коропів розводили штучно".

було те, що час від часу з'являлися на подвір'ях непрошені гості – хижі птахи, щоб забрати курочку, качку, навіть і гуску, а ті менші – хоч би курча чи голуба. Тоді виникав на дворі завжди великий переполох із голосним криком та безладом усього птаства і це піднімало на ноги господиню, нагодою – й інших членів родини, якщо вони були вдома, а не на полі. Усі вибігали боронити те різноманітне харапудливе птаство, проте часто лише спостерігали, як король птахів відносив жертву в своїй пазурах.

У кожній оселі було багато різної птиці, найбільше курей, також – качок, індиків, а в Рубекових, Говоркових та Старекових тримали птахів для окраси – цесарок, у Говоркових (у млині) – навіть павичів.

Коли наші предки переселилися на Волинь, не було ніде ніяких садів. Коли після важкого початку нарешті було досягнуто укрупнення наділів і почалася розбудова села, кожен наш односелець почав зразу висаджувати сад на своєму наділі. Тоді не було в наших околицях жодних шкілок фруктових дерев, але зате були ліси, багаті на різні види черешень, вишень, яблунь, груш, звичайно, різної якості, але з багатьма молодими паростками. Просто тут був великий вибір різних сортів дерев аж до наших часів і кожний односелець міг без проблем знайти прищепу для щеплення. Черешні були доброї якості й без щеплення. Інші прищепи діставали зі своєї старої батьківщини, замовляючи їх від садівників – щіплювачів. На відстані можна було зразу відрізнити чеське село від українського. Там була забудова досить густою, бо їх обійстя постійно ділились, на сади не було місця. Наші предки висаджували високорослі дерева. Вони були дуже високі і мали розлогу гіллясту крону. Під ними легко проїжджали коні. У нас була яблуня – винятково середньоросла, яка давала до дванадцяти центнерів яблук і родила кожного року. Найвищої висоти досягали черешні. Черешневі дерева в алеї біля Роубеків можна було прирівняти до великих дубів. Мали так багато ягід, що ніколи жодна з черешень не дочекалася, щоб її хтось обірвав повністю. І навіть якщо шпаків, ворон та горобців у нас було вдосталь, закінчували зривання черешневих ягід, як правило, уже дощі, коли плоди вже були перезрілими. Було їх тоді повно переспілих на землі.

Хлопцями були ми в лісі, як удома, і там, насамперед у лісі в Роубекових, знали про кожен черешню, яка має найкращі плоди; яблука та груші нам були не до вподоби, бо їх ми мали й удома. За наших часів, між Першою та Другою світовими війнами, наші сади були повні плодів та фруктів і з чеських сіл вони мандрували до великих польських міст. Цю трансакцію проводили торговці – євреї.»

ЗЕМЛЕРОБСТВО

Землеробство, як і перед війною, було спрямоване передусім на продукцію зерна. Площі на вирощування пшениці зменшилися, однак її вирощували найбільше. Далі слідували жито, ячмінь (на корм та на крупу), пізній овес (Золотий дощ), ранній овес (Немерчанський). Окрім вівса ці зернові вирощувались також на продаж. Для власних потреб у меншій кількості сіяли гречку, але тільки на гірших землях. Зрідка на звільнених від лісу площах (корчунках) сіяли просо. Після війни розширили вирощування нового сорту пшениці «Познянка». Нові сорти жита не впроваджували. Чечевицю не сіяли. Десь у тридцятих роках почали вирощувати кормову кукурудзу «Кінський зуб». Першими почали це робити Старекові, далі – Говоркові та Владімир Крейчі, у меншій кількості й інші. Кукурудзу силосували зеленою. На корм сіяли мішанку – овес із домішками вики, люцерки та конюшини. Конюшину сіяли також на насіння. Її вивозили в скандинавські країни. Із просапних для власної потреби кормів висівали буряк сорту «Мамонти», а пізніше – «Екендорф». Цукровий буряк сіяли в малій кількості, хоч у Мізочі (вісім кілометрів від Гульчі) був цукровий завод. Закупівельні умови були мало привабливими, а довіз по поганій дорозі був обтяжливий. Із картоплі вирощували ранню «Кормову синю» та «Вольтман», для їжі – «Жлутомас», пізніше – «Деодар».

Із технічних олійних рослин сіяли ріпак та лянку. Ріпак сіяли переважно зимовий. Хмелярство найбільшого розвитку набуло в 1923–1926 роках. Хміль вирощували ще перед війною, але в менших масштабах. Після війни хмільники займали близько 5% орної землі. Спочатку вирощували «зеленяк», який із часом поступився «червоняку». Перші тичкові хмільники були замінені на дротяні. Перша сушарка для хмелю з'явилася ще перед війною, поставив її Ігнат Бечварж у 1907 році за патентом Лінгарта з Раковніки, і наступні сушарки будувалися за цим зразком. Найбільше їх побудували від 1923 до 1926 року, коли хмелярство інтенсивно розвивалося. У часи кон'юктури платили по 450 злотих за півцентнера хмелю. Коли наступила криза, упали ціни і хміль не можна було продати часто навіть за зниженою ціною. Але хмільники не руйнували, тільки поодинокі зменшили площі вирощування. У тридцятих роках під час кризи поширилося майже повсюдне вирощування тютюну. Пізніше занепало, за винятком декількох виробників – Теодор Карро (сушив у залі корчми), Франтішек та Йозеф Брдові, Стефан Поразік, Александр Крейчі, Старекові, Александр Заїц. Вирощувалися сорти: «Поморська махорка», пізніше – «Вірджинський» та «Кентукі» (цей потрібно було сушити в сушарках відкритим вогнем – вудити (закопчувати – прим. перекладача), а інші сорти сушили вільно на повітрі в затінку, підвішеними на дроті).

Городину вирощували тільки для власних потреб – помідори, огірки, квасолю, горох, капусту, салат, селеру, петрушку, моркву, червоний буряк, цибулю, часник, редиску, кавуни, порей.

Вирощування плодових дерев було досить поширене, але екстенсивне, тільки високорослі, пізніше – середньорослі. Найбільше садили яблунь, для них тут були винятково добрі умови. Найпоширеніші – Пармен золотий, Циганки, Просвітні літні, Зоря, Паркер, Риролки, Антонівки, Пепін литовський, пізніше Цронцельський, Ренет Баумана, Бойкен, Малинівка гірська, Ренет Рібстона. Із груш – Солянки, Варшав'янки та місцеві сорти Лунтівки та Шуляки. Було поширене також вирощування слив. Ці сорти фруктів також продавали євреям-торговцям, і переважно на око – ще на дереві. Купці врожай перед збиранням самі шукали. Для власних потреб вирощували вишні, черешні, сливи-ренклоди, малину, порічки та досить поширену чорну смородину та ягоди. У меншій кількості – горіхи, бо вони часто підмерзали, поодинокі – виноград у захищених місцях біля стін будинків. Кліматичні умови цим видам фруктів не сприяли. Персики та абрикоси не вирощували.

Винятково сприятливі умови були для розведення бджіл, так що бджолярство мало інколи майже промисловий розмах, кількість бджолосімей на пасіках досягала навіть сотні. До п'ятдесяти кілограмів меду знімали з одного вулика, що є незрівнянним із умовами Чехії (за сприятливих умов – десять кілограмів меду з вулика). Головну взятку меду бджоли мали з лип, з великої кількості природних лук, пасовищ, лісу. Наступним джерелом нектару було вирощування гречки, яка цвіла пізно, коли інші види рослин уже відквітали. Найбільшими пасічниками були Адольф Сагулка (двадцять бджолосімей), Антонін Заїц та його син Александр, Август Мозлер, Богуміл Немец, Владімир Длоугі, Вацлав Павлічек (десять бджолосімей), Говоркові з млина. Спочатку вулики були дупляки (подвійні), потім поширилися американські дадани з медником угорі й меншою мірою з медником збоку.

Із великої рогатої худоби розводили сіру породу «Костромську» та голландську «Чорнорябу». За Польщі поширилася червона скотина двох типів – м'ясна та молочна. Корів продавали тільки ялових на око, а не на вагу. На розведення корів мала великий вплив гульчанська молочарня, куди мешканці села продавали надлишок молока. Під час кризи то був найбільший прибуток для власного господарства.

Зі свиней найбільш поширеною була місцева сальна порода. Після побудови в Дубні ковбасні поширилося розведення білих англійських свиней на м'ясо. Спочатку ціна за порося під час продажу вгадувалася, пізніше їх продавали на вагу.

Птицю тримали тільки для власних потреб – місцеві породи курей, качок, індиків, гусей. Яєць продавали мало. Кроликів теж тримали

тільки для власних потреб. У селі м'ясо купували мало, було достатньо свого, в основному – свинина та птиця.

Мінеральні добрива використовували перед війною тільки Еліаш. Після війни їх використання розширилося, не набувши, однак, великих розмірів. Спочатку це був суперфосфат, а потім азотисте вапно польського виробництва, яке називали азотняком.

Неабиякий поступ почався з оснащення машинами сільськогосподарських господарств. Почали використовувати культиватори заводського виробництва та плуги домашнього виробництва для обробки картоплі. У 1933–1934 роках з'явилися виорювачі картоплі заводського виробництва – «чорти». Були вони, наприклад, у Баллади, Бечваржа, Віктора Цілца. З'явилися перші бензинові двигуни для молотарок збіжжя з віялкою. Німець мав ланцюгову молотарку. В 1917 році Ян Говорка купив парову машину в Євгена Григоровича Дячука за 2 400 рублів.

Ще одна дивина стосувалася оснащення землеробських господарств – це були сани, які називали «півсанки». З огляду на довгі зими та велику кількість снігу сполучення взимку було єдино можливим на саях. Чехи використовували винятково півсанки. Мали унікальні їздові особливості, і на поганих дорогах їх найбільшою перевагою було те, що на них можна було перевозити важкі та довгі вантажі – колоди, стовпи, стовбури зрубаних дерев тощо. Складалися з двох коротких (ширина однакова з довжиною) саней, з'єднаних між собою навхрест двома ланцюгами, на віддалі метр або півтора метра одні від одних. До саней у верхній частині кріпився штир на втулці, на якому лежала підлога з двох дощок, а з боків – бортики. Це дозволяло виконувати повороти саней завдяки верхній частині. Її можна було зняти за потреби, ланцюги продовжити на два чи три метри й можна було перевозити на таким чином перероблених півсаях довгі вантажі. Полозки зазвичай були оковані й оснащені на всю довжину особливою вузькою, але достатньо високої якості, стрічкою сталі, що перешкоджала зісковзуванню. Походження цих саней не вдалося встановити. Із Чехії їх емігранти не привезли, українці їх не знали і почали поодинокі використовувати в тридцятих роках. Ні поляки, ні росіяни їх не мали. Часом їх використовували німецькі осадники.

Луки та ліси

До гульчанського земельного кадастру належали обширні луки, так що землероби мали достатньо сіна. Лугові трави були природними, ґрунти переважно кислі, луки не засівали, а тільки осушували.

Про гульчанські ліси згадка вже була, а також про планове лісове господарство, заведене поляками. Надмірне та своєвільне вирубування було заборонене. Перед Другою світовою війною ціна одного гектара орної землі кращого бонітету становила 350–375 рублів золотом (1 рубль = 5 злотих). Землю чехи також орендували. Збереглася нотаріально завірена угода між Яном Говоркою та Єрофімом Ігнат'євичем Кушнірчуком. Була то оренда 3 869 м² за сорок п'ять злотих щорічно тривалістю тридцять шість років. Говорка заплатив за весь термін наперед. Цікавими є права та обов'язки, що впливають із угоди – наприклад, наймач може на ділянці споруджувати будівлі, закладати плодовий сад, копати криницю, добувати корисні копалини, перевести користування на іншого наймача без дозволу власника. Навпаки, власник упродовж дії орендної угоди не може продати або здати в оренду ділянку іншому. За інших змін власника права наймача залишаються збереженими. Наймач буде платити всі податки. За умови недотримання угоди з боку наймача він втрачає все, що до тих пір заплатив. Із боку власника – передає наймачу тисячу пудів пшениці. Угода була підписана в 1930 році.

ТОРГІВЛЯ, РЕМЕСЛА, ПРОМИСЛОВІСТЬ

Після Першої світової війни занепали деякі ремісничі майстерні, наприклад, ткацькі.

Нові майстерні – після закриття крамниці в Рихнів у 1921 році, син Йозефа Рихни Владімир, який навчився в ливарні у Стареків токарної справи, відкрив у співпраці з ливарником Франтішеком Брдою слюсарну майстерню з ливарнею для ремонту сільськогосподарських машин. Майстерня проіснувала аж до Другої світової війни. На західній околиці села на Шляху відкрив столярню Стефан Поразік, військовополонений із австро-угорської армії. Залишився в Гульчі, одружився з Анною Балладовою, побудував собі гарний мурований будинок, віддавав більшу перевагу землеробству, ніж ремеслу. В Адамові виникла десь у 1925 році столярна майстерня, заклав її Зінерт, у 1930 отримав від нього товариш Машек, а в другій половині тридцятих років – Владімир Длоугі, який присвятив себе ремеслу (поля мав мало). Його майстерня проіснувала аж до Другої світової війни.

Ремісники

Колісники:	Йозеф Чехак, Йозеф Дітріх (син), Грабань, Калоушек
Ковалі:	Главач, Богуміл Грабань, Йозеф Прохазка, Станіслав Тоушек, Вашата
Кравці:	Емануїл Червенка, Вацлав Данда, Владімир Кутілек, Віктор Одстрчіл, Пфейфер, Ража, Франтішек Воленец
Шевці:	Йозеф Брда, Буреш, Гамачек, Гроуда, Роллер, Тирек
Різники:	Вацлав Пфейфер, Ян Плугарж, Антонін Прушек
Сідельники:	Йозеф Лготскі (переїхав до Гульчі після Першої світової війни, купив ділянку землі в Урвенні та побудував собі будинок
Склярі:	Йозеф Шіmek-Водічка (військовополонений із Першої світової війни)
Теслі:	Александр Цілц, Колодинський, Йозеф Лоскот (військовополонений із Першої світової війни)
Столяри:	Йозеф Буда, Дітріх (батько), Владімир Длоугі, Стефан Поразік
Слюсарі:	Франтішек Брда, Владімир Рихна
Муляр:	Трнка

Деякий час функціонувало фотоательє українця Флора Миколаєвича, приятеля Емілії Кодешової.

Нові крамниці – у 1928–30 роках продавали пиво на розлив у будівлі клубу подружжя Кржівкових, потім – Прушкові й, нарешті, Еміль Ноуза. Корчми залишилися ті ж самі, що й раніше. Короткий проміжок часу працювала текстильна крамниця Владімира Крейчі на Шляху. При Плугаржовому різництві виник шинок. Заїцеву крамницю отримав десь у 1924 році Ян Кржівка, який одружився з Анною Заїцевою. Кржівкові походили з чеського села Іваничі на Волині, але під час Першої світової війни змушені були залишити село й стали біженцями. Кржівкові потім побудували житловий будинок, відкрили крамницю, а Заїцева крамниця перейшла до Теодора (Федора) Заїця. Крамниця змішаних товарів Емануїла Червенки біля роздоріжжя до Урвенні навпроти Говоркового млина залишилася.

Ливарня, ремонт та виробництво сільськогосподарського реманенту братів Йозефа та Теофіла Стареків, млин Говорків, молочарня

Назва майстерні-ливарні за Польщі була: Фабрика землеробських машин і ливарня братів Йозефа і Теофіла Стареків (пол. Fabryka maszyn rolniczych i odlewnia br. Josef a Teofil Starek). У той час збільшилася кількість необхідних машин, передусім обробних. Це були – новий більший дизельний двигун, динамо постійного струму, бо майстерня та два приміщення мали електричне освітлення, хоча тільки в робочий час. Потім придбали один малий і один великий токарні верстати, обидва з приводом через трансмісію, одне кругле наждачне точило, станок для нарізання різьби. Столярня мала стругальний та фрезерний верстати. На вулиці під навісом стояла мала пилка з одною горизонтальною ріжучою частиною для різання брусків та дощок, її купили в лісництві як списану. У кузні був вентилятор, пристосований на два горна замість міхів.

Паровим млин у Говорків став у 1920 чи 1921 році. Ці Говорки не були в жодних родинних зв'язках із родиною першого переселенця Йозефа Говорки. Для розрізнення тих перших почали називати Дорожні (чес. Drázečtí). Говоркові з млина переселилися в Гульчу значно пізніше, у кінці дев'ятнадцятого чи на початку двадцятого століття. Це була численна родина, було в ній дев'ятеро дітей; у Чехії Ян Говорка був дрібним торгівцем – скуповував та продавав звірину.

Спочатку вони взяли в оренду водяний млин на Хуторі, про нього є, імовірно, згадка в купівельній угоді від 1877 року. У тому млині тільки мололи на товч і нібито там могли молоти також темну муку разового помолу. Такий млин міг ледь-ледь прогодувати таку велику сім'ю, тому Говорка уклав угоду з Негребецьким і засіяв насіння конюшини на його полях до збіжжя. Потім зібрану конюшину обмолотив, а насіння добре продав. Продавали його в Швецію, де в тамтешніх кліматичних умовах конюшина не дозрівала. Із вирощування та продажу насіння отримав незабаром добрий прибуток, так що зміг модернізувати млин. У прибудованому навісі поставив одноциліндровий двигун, що дозволило молоти біле борошно. Після Першої світової війни Говорки купили в Гульчі на роздоріжжі до Урвенни ділянку в коваля Йозефа Прохазки й побудували там млин і будинок, а навколо посадили сад. Млин був двоповерховий, мурований із мансардними приміщеннями, цегла на будівництво була виготовлена вище описаним способом. На першому поверсі було три приміщення, у першому – купівля зерна та прийом на помол. За помол платили «міркою» – певним відсотком із привезе-

ного зерна. У другому приміщенні була «шротовня» (чес. šrot – товч), у третьому – машини та фільтри для очистки зерна перед помолом. На другому поверсі також було три приміщення. У першому були три двобічні жорна фірми «Прокоп із Пардубіц», у другому – склад та видача борошна, у третьому – машини для виробництва ячних круп. На піддашші були допоміжні засоби виробництва – бокси над розмелювальними жорнами, підйомники, сортівники борошна та ємності для ручного перемішування борошна. У 1929–1930 роках із північного боку біля силового приміщення прибудували так званий малий млин, де замовники могли під наглядом мельника молоти власне зерно. У прибудові спереду будівлі на західному боці переробляли просо на пшоно та гречку на крупу. Під час Другої світової війни там чавили олію з лянки та ріпаку.

Крім вже існуючих виробничих установ після Першої світової війни була заснована ще одна – спілчанська молочарня. Спочатку виникла приватна молочарня поляка Красулі в Гайку в орендованих приміщеннях колишньої корчми в Чіжика. Устаткування купив Красуля від фірми Альфа-Лаваль, але підприємство йому не давало прибутку і він запропонував його селу на продаж. Село обладнання купило, викликало інструктора і за його вказівкою адаптувало будівлю старої комори Йозефа Говорки Дорожнього посеред села та пристосувало її до заданих цілей. Будівлю найняли за 200 злотих річних з прилеглою ділянкою й окремим в'їздом, причому молочарня мала право користуватися криницею Йозефа Говорки. У будівлі було три приміщення: у першому – прийом молока, підігрівальний котел, сепаратор та охолоджувач сметани, у другому – виробництво масла, у третьому – склад готової продукції. Усі машини були з ручним приводом. Із двох працівників один був керівником. Спочатку ним був Красуля, потім – Ян Кутілек, за професією пекар. Процес виробництва цілий день контролював завжди один член спілки.

Сир не виробляли, знежирене молоко зразу ж повертали власникам. Із привезеного молока щоденно брали проби на жирність, яку визначали на пристрої Гербера. Узимку – тричі на місяць, а влітку – частіше. Платили згідно з жирністю молока. Маслянку продавали вільно один літр за один грош. Виробництво та облік контролював люстратор, що приїздив час від часу. Масло спочатку продавали вільно на базарі різним перекупникам або власникам крамниць. Пізніше посилали якійсь фірмі в Сосновці та експортній фірмі Мальчевського в Ідині. Траплялися, однак, усякі труднощі, фірма виплачувала за масло нерегулярно і часто була в боргу. Тому була укладена угода з «Кооперативом співпраці виробників молока та яєць», якому після цього за двосторонньою домовленістю продавали масло.

Членами кооперативу була значна більшість мешканців Гульчі, пізніше ними стали і багато українців із навколишніх сіл.

Продане масло давало членам кооперативу найнадійніший та найкращий фінансовий прибуток, головним чином під час кризи в тридцятих роках.

КУЛЬТУРА, ШКОЛА, РЕЛІГІЯ, ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Під час Першої світової війни всяка культурна діяльність була обмежена. Знаємо тільки, що була зіграна вистава з нагоди перебування чеських легіонерів (наведено вище). Тільки після війни почала оживати театральна діяльність. Головними організаторами були Вацлав Кашпар та Стефан Поразік. Виручку використовували, наприклад, для купівлі книг для бібліотеки. Книгу «Остання пані Глогівська» (*Poslední paní Hlohovská*) (див. Додаток) купили за гроші, отримані за виставу «Чудесний еліксир» (*Zázračný elixír*). Вистави показували щороку завжди взимку в залі придорожньої корчми, у тридцятих роках – у новому залі, званому Клуб. Зразу після війни власник придорожньої корчми Вацлав Кучера прикрасив і розмалював зал. Це зробив випускник художньо-промислової школи Ведрал, який був австро-угорським полоненим, після війни не повернувся в ЧСР, а в той час малював якісь картини у Говорків у млині. У залі придорожньої корчми розмалював стелю та стіни сценами з «Проданої нареченої» (*Prodaná nevěsta*). Ці оздоби разом із Паролковою кулісою збереглися і після Другої світової війни, коли там грали тільки українські вистави (бачив їх там Їндржіх Ондржей Брда).

Артисти: Анна Каррова, Антонін Баллада, Богуміл Немец, Регентікова, Лібуше Прохазкова, Марія Пфейфєрова, Ольга Ковандова, Гелена Дандова, Антонін Одстрчіл, Мікулаш Лоскот, Йозеф Говорка та інші.

Духовий оркестр

Після війни закінчив своє існування духовий оркестр Антоніна Заїця, але з'явився зразу ж новий з капельмейстером Рудольфом Говоркою з млина. Грав, наприклад, під час освячення пожежного депо в 1925 році. Кілька років згодом Рудольф Говорку у функції капельмейстера замінив Владімір Кутілек, і під його керівництвом оркестр грав до 1944 року.

Чеський клуб

Думка побудувати новий чеський зал та будинок для різних громадських справ, культурних та розважальних заходів народжувалася поступово. Виникла вона спочатку з потреби побудувати нове пожежне депо, тому що попереднє було малим і тимчасовим. Тоді гульчанська пожежна бригада належала до польського «Союзу Протипожежної Охорони» (пол. Związek Straży Pożarnych).

Доля гульчанської школи ще була жива в пам'яті (див. нижче), тому чехи побоювалися, що схожа доля могла спіткати нове пожежне депо, і Союз польських пожежників потім мав би до них претензії. Тому була започаткована окрема спілка, названа «Чеський Клуб», яка фінансувала будівництво і ставала його власником. Члени Клубу швидко прийшли до думки, що будівництво не повинне обмежуватися пожежним депо, але служити й іншим громадським потребам села. Готових грошей на будівництво не було, тому члени Клубу Ян Новак, Рудольф Говорка (з млина), Йозеф Говорка (з Шляху) та Віктор Цілц позичили у власника мізоцької броварні Ярослава Мацека безстроково 3 000 злотих (1 злотий – 5,20 кчс передвоєнних) з умовою, що в новій будівлі буде розливатися пиво з його броварні. Крім того попросили збирати до будівельного фонду на хрестинах і весіллях та були на нього призначені виручки з балів і театральних вистав. Багато сільчан надали добровільні пожертви – будівельним матеріалом, золотом тощо. Наприклад, Балладові надали цеглу, підготовлену на будівництво сушарні для хмелю. Ділянку для будівництва подарував Йозеф Кованда «Костоправ». Ділянка була в центрі села, що мало перевагу перед залом «Під Зіркою» та придорожною корчмою.

Будівництво Клубу почалося 21 березня 1925 року, і до осені побудували перший поверх та пожежне депо. На першому поверсі обладали приміщення для завідувача та приміщення для зборів. У 1928 році добудували зал зі сценою і другий поверх. На другому поверсі було п'ять приміщень – вестибюль із більярдом, кімната для зборів, громадська бібліотека, яка була перенесена сюди від Бечваржа (див. нижче), й у двох приміщеннях пошта з окремим входом із вулиці. На першому поверсі, у колишньому приміщенні для зборів було відкрито буфет, яким керував завідувач будинку. До двоповерхової будівлі ззаду був прибудований зал із просторою сценою, найбільшою в широкій околиці. Наближені розміри залу – 26 м на 6,8 м та висотою 6,3 м. По обох боках залу та навпроти сцени був обхід, підвищений на одну сходинку і шириною три-чотири метри, відділений від залу по боках стовпами. Сцена була більша, ніж у придорожній корчмі, тому змушені були придбати нові куліси. Малював їх випускник художньо-промислової школи Странський, чех із Квасилова (чеського села на Волині).

В одному з листів Вацлава Кованди від 07.04.1970 є цікавий опис будівництва: «Оскільки не мали дозволу на високу будівлю, то, потім підвищуючи передок, його піднімали ломами десь на чотири цеглини. Коли це підмурували, то починали знову. Коли все було готове, то лише тоді це помітили польські жандарми і дуже здивувалися, що будівля зробилася, мовляв, така висока. Раніше вона така, напевно, не була. Але було вже пізно».

Ззаду за будівлею з північного боку обладнали спортивний майданчик, а навколо посадили парк. На майданчику члени «Сокола» (*назва спортивного товариства чеської молоді – прим. перекладача*) влітку виконували спортивні вправи, часто там грали у волейбол – вельми популярну гру молоді в тридцятих роках. «Сокол» знайшов своє місце і в самому будинку. Зберігалися там спортивні снаряди і за поганої погоди та взимку тренувалися в залі. Зал у придорожній корчмі опустів, тому що все відбувалося в Клубі. Придорожню корчму почали використовувати для своїх заходів українці з Урвенни.

Корчма «Під Зіркою» після смерті свого власника Чіжика мала перемінну долю, змінилося там декілька власників. У перші роки після війни там ще час від часу відбувалися танцювальні бали, пізніше там був лише шинок.

Громадська бібліотека

Визначною культурною подією було заснування громадської бібліотеки. Перед Першою світовою війною ця потреба не відчувалася, тому що позичали книги зі своїх бібліотек Франтішек Кашпар та Антонін Заїц. Думка про громадську бібліотеку народилася в головах молодих людей Йозефа Бечваржа та Арсенія Заїця. До них зразу приєдналися однаково молоді та малодосвідчені чоловіки – Антонін Бечварж та Антонін Рубек, які з власних коштів склали грошовий фонд для закупівлі книг. Написали в канцелярію Президента ЧСР прохання на книги. Через деякий час прийшла посилка, ящик книг, напевно, від закордонної служби. Так була закладена бібліотека. Без жодного офіційного оголошення та реєстрації молоді ентузіасти почали позичати книги за плату. Це, зрозуміло, закінчилося безславно, спочатку – розслідуванням, а потім – судом. Суд обмежився лише тим, щоб бібліотеку офіційно зареєстрували. Для реєстрації мусили представити перелік книг. Бібліотека мала офіційну назву: «Громадська бібліотека пам'яті Франтішека Кашпара» – чes. *Občanská knihovna paměti Františka Kašpara* (Йозеф Бечварж, Антонін Бечварж).

Йозеф Воленец згадує: «Кількість книг у передвоєнній бібліотеці не пам'ятаю, але думаю, десь 800 чи 1000 штук. Були там переважно чеські книжки чеських класиків та твори національно-патріотичного спрямування, але також багато книжок «Червоної бібліотеки». Із польських книжок – твори Сенкевича, Міцкевича, Конопницької... В оригіналі та перекладах твори російських класиків – Достоевського, Толстого, Пушкіна. З українських – твори Тараса Шевченка».

Школа

Під час Першої світової війни поступово занепали всі чотири навчальні осередки (див. вище). З міністерської школи (МНП) був мобілізований вчитель Колос, замість нього прийшов Ушаков, який навчав аж до революції 1917 року. За час своєї короткої діяльності Ушаков запровадив деякі прогресивні зміни: третій та четвертий класи помістив в окремі приміщення, напевно, один в невикористовуване приміщення, призначене для шкільного сторожа. Після жовтневої революції заняття в гульчанській школі практично припинилися, хоч спроби відновлення навчання час від часу повторювалися. Йозеф Говорка згадує вчителів Ковальського, Хом'якова та українця Липенка. Хронологічну послідовність встановити неможливо. Очевидно, ще перед вступом німців в Україну представництву села вдалося знайти вчителя Еміля Брабенця. Це був волинський чех, російський офіцер, родом із Дубна. Ходив завжди в уніформі, а пістолет носив навіть під час навчання. Навчав у школі на Шляху чеською мовою. За влади німців та Павла Скоропадського зовсім не навчалися або короткий час там працював Йозеф Рихна (за Індржіхом Ондржеєм Брдою). Після відходу німців за петлюрівської влади викладав знову український вчитель Трофимчук чи Трофим'юк, для переміни – знову українською. Його діяльність закінчилася, ймовірно, навесні 1919 року. Не вдалося з'ясувати, чи до осені 1920 року діти в Гульчі навчалися. Десь у 1919 році школа на Шляху згоріла.

Поновлення навчання пов'язане з іменем Вацлава Кашпара, сина Франтішека Кашпара, який приступив до цього восени 1921 року. З його іменем пов'язана спроба оновлення громадської чеської школи в Гульчі, яка занепала у вісімдесятих роках 19-го століття. Після підписання миру в Ризі брати Віктор з сином та Вацлав з дружиною і дочкою вирішили, що повернуться з Києва в Гульчу, але легальний переїзд був неможливий, змушені були перейти нововстановлений польсько-радянський кордон нелегально. Після багатьох пригод це їм вдалося, і Вацлав Кашпар у серпні 1921 року вселився до попереднього помеш-

кання в офіцині в Урвенні. Його брат зразу від'їхав у ЧСР, а інші члени родини виїхали з Києва в ЧСР легально.

Перший шкільний рік 1921/1922 навчалися в Урвенні в замку, тому що шкільна будівля на Шляху не була ще після пожежі відремонтована. Тимчасове навчальне приміщення було обладнане в кутовій кімнаті на другому поверсі. У наступному році вже навчалися в школі на Шляху. Над головними дверима був поміщений великий напис польською мовою «Czeska publiczna szkoła», під ним чеською «Česká škola». Школа на Шляху стараннями Вацлава Кашпара мала дещо інше внутрішнє планування, ніж початкова міністерська школа (МНП). Це перепланування відбулося під час відбудови школи після пожежі й залишилося, із малими змінами, аж до Другої світової війни.

Велика навчальна кімната була перегороджена і розділена на дві. У новій стінці помістили велику грубку для обігріву обох приміщень. Широкий коридор, що розділяв будівлю, також перегородили, так що утворилося двоє сіней. Менші стали частиною помешкання вчителя. Невикористовуване приміщення для сторожа було теж перебудоване, перестінок між кімнатами зруйнували, так що утворилася одна велика кімната. Тривалий час її не використовували, навчатися в ній почали тільки в 1934 році.

Вчительську функцію Вацлава Кашпара підтвердив польський вищестоячий орган, очевидно шкільний куратор у Рівному. Учні вивчали такі шкільні предмети: чеська мова, арифметика, геометрія, природознавство, географія, чеська та польська історії, креслення, ручна праця, фізкультура та польська мова. Закон Божий викладав священик Антонін Заїц (працював від 1919 до 1947 року, згідно з Ондржеєм Брдою). Навчалися в одному приміщенні у дві зміни. У той час відвідували школу тільки діти з чеської Гульчі.

Під час однієї шкільної перевірки (1924 рік) шовіністично настроєний інспектор вказав Вацлаву Кашпару, що в шкільному приміщенні окрім портрета Президента Польської республіки висить також портрет Президента ЧСР і що там знаходиться велика настінна карта Чехословаччини. Покаранням Вацлава Кашпара було переведення його в школу прикордонного села Мощаниця, але там він не приступив до роботи, тому що чеське село Глинськ витребувало його в польського куратора вчителем до своєї школи (був також обліковцем у млині в Панкових у Рівному). Після декількох років роботи в Глинську повернувся в Гульчу, де отримав краще оплачувану роботу обліковця в млині у Говорків.

Після відходу Вацлава Кашпара сталися в школі на Шляху значні зміни. Прийшли дві учительські сили: керівник школи й учитель Йозеф Махачек, чех із Теремна біля Луцька, та польська вчителька Ядвіга Ёржибовська. Школу розширили до п'яти класів, і, наприклад, у четвер-

тому класі вивчали: Закон Божий, польську мову, чеську мову, геометрію, природознавство, історію, малювання, співи, фізкультуру та ручну працю. Найвизначнішою зміною стало вище згадане нововведення – обов’язкове відвідування школи для всіх дітей. Польські шкільні органи на основі того, що школа була організована Російським міністерством освіти, і її як колишнє майно Російської держави конфіскували, чеську школу закрили, маючи на меті відкрити тут звичайну польську школу. Це призвело до великого обурення села. Представники писали до різних органів протестні резолюції, наносили особисті візити, тому що школа була побудована за кошти мешканців села і російською власністю ніколи юридично стати не могла. Обурення чехів повернулося і проти українців. Чехи не могли змиритися з думкою, що їх школу будуть відвідувати також українські діти, коли українці нічого ні на будівництво, ні на утримання школи не дали. Слід визнати, що місцеві українці в цій суперечці трималися цілком пасивно, так що закиди на їх адресу були несправедливими. Правова невизначеність всієї справи допомогла полякам, і чехи врешті-решт свою суперечку програли. Із приходом українських дітей школа стала національно змішаною, це був наступний аргумент для запровадження польської мови навчання, і поляки, зрозуміло, його використали.

Під час діяльності Йозефа Махачека почали ходити в школу діти з українських сіл Урвенни, Лідава та з чеського Залісся. Це була велика кількість дітей, на яку школа не була розрахована. Виразом проведених змін був новий напис на школі: Двохкласна Публічна Загальна школа (пол. Dwuklasowa Publiczna Szkoła Powszechna). Чеська мова вже вивчалася тільки як предмет у старших класах дві години на тиждень.

Йозеф Махачек та Ядвіга Іржибовська ще працювали в шкільному році 1928/1929, а в році 1929/1930 прийшла наступна двійка вчителів – Ігнатій Белявський та його дружина Зофія. Їх ера закарбувалася в пам’яті кожного учня, тому що Белявський, відзначаючись великою національною нетерпимістю, завів у школі, дослівно, казарменний режим. Заборонив дітям та вчителям на перервах розмовляти українською та чеською. Неслухняних карав навіть тілесно. Коли в 1930 році виник у Гульчі «Сокол», забороняв дітям туди ходити. Своїми заборонами, проте, багато не добився, тільки нажив у селі багато ворогів. Зофія Белявська покинула вчителювати в 1933 році, і в наступному шкільному році прийшла вчителька Марія Антосевич. Після закінчення того шкільного року село привітало відхід Белявського. Прийшов новий директор Стефан Котчий та вчителька Яніна Яроцька. Табелі за 1936/1937 навчальний рік доводять, що тоді вже ці двоє працювали. Стефан Котчий вивчив чеську мову і був повною протилежністю Белявського. Був комунікабельний, добре ставився до мешканців Гульчі. Походив

з Самбора на Галичині і під час війни був на сербському фронті в якості австрійського офіцера.

Під час діяльності Белявських почав працювати з 01.09.1931 третій вчитель – чех Едмунд Енгель. Був євангелістом і походив із емігрантської родини з Зелова. Знову стало можливим вивчати чеську (вивчення чеської закінчилося з відходом Йозефа Махачека). Едмунд Енгель навчав чеської мови в старших класах дві години на тиждень. Учитель Енгель згадує, що в 1931 році йому вдалося в кураторії в Рівному отримати дозвіл на те, що учні першого класу, які зовсім не знають польську, будуть разом із польською читати і писати чеською – у першому класі шість годин на тиждень, а від другого класу – чотири години на тиждень.

У 1934 році найняли в Балладів кімнату для одного класу, на який розширилася школа. У ній були курси А та В, які мали замінити сьомий клас.

Із табеля за 1936/1937 шкільний рік випливає, що в другому класі вивчали: Закон Божий, польську мову, чеську мову, арифметику, малювання, практичну працю, співи, фізкультуру. У шкільному році 1938/1939 в четвертому класі: Закон Божий, польську мову, чеську мову, географію, природознавство, математику, малювання, практичну працю, співи, фізкультуру. Закон Божий викладав священик Антонін Заїц. У 1939 році замінила вчителя Енгеля Людмила Сохорова, народжена Піхртова, та її чоловік Владімир Сохор.

Чеська Шкільна Матиця

Сумна доля гульчанської школи була типовою для стану чеських шкіл на Волині взагалі. Ситуація для чехів була несприятливою через їх малу кількість щодо іншого населення (становили десь 1%) та через їх розпорошеність. Ні в одному районі не досягали двадцяти відсотків, так що на них не поширювалася міжнародна конвенція про охорону меншин. Залежало від доброї волі держави, чи буде в чеській школі вивчатися також чеська мова. Як і не раз у минулому, чехи змушені були допомогти собі самі, покладаючись тільки на свої власні сили. Питання вивчення чеської мови залишалося найактуальнішим, і виникла думка створити шкільну Матицю. Чеська матиця шкільна була заснована в 1923 році в Луцьку та офіційно підтримана 4 жовтня 1923 року воєводою Сідлецьким. На основі його ухвали було дозволено вивчати чеську мову в тих селах, де Матиця була створена, тому виникали її відділення (пол. koła – кола), як гриби після дощу.

Матиця переслідувала дві мети:

- 1) знаходити та утримувати чеських учителів у сільських школах чеських поселень та уможливити таким чином систематичне вивчення чеської мови;
- 2) організовувати власні матичні школи з чеською мовою навчання.

Спочатку чеських учителів села утримували самі, але з цим були труднощі, тому в 1931 році вирішили, що кожне село, де була відкрита Матиця, буде платити внесок на її розвиток, а та з отриманими в такий спосіб коштами буде господарювати та оплачувати вчителів. Так учителі чеської мови в селах стали повними чи частковими співробітниками Матиці. Чеських учителів не вистачало, тому Матиця запросила ще шістьох із Чехії. У більших селах Матиця відкрила та утримувала власні школи, їх кількість досягла дванадцяти. Планували відкрити середню сільськогосподарську школу, але розпочалася Друга світова війна, і до реалізації не дійшло. У Гульчі виникло відділення шкільної Матиці досить пізно – аж 9 січня 1931 року.

Пожежна бригада

Під час пожежі будинку священика в 1915 році майже повторилася ситуація з 1887 року. Пожежа розпочалася в клуні в Заїців, де їх діти Вашик, Люба та Федя гралися в «забіячку» (чес. *zabíjačka* – забій свині) й розпалили вогонь. Згоріла Тоушекова клуня, будинок священика, будинок Колди, який отримала на посаг його дочка Герміна Гроудова, Старекова клуня і, звичайно, клуня та хлів Заїцевих. Будинок священика ще не був відновлений після війни. Священик Ванек переселився до Чижиків, а потім у менший церковний будинок поблизу (чехи його купили відразу після переселення). Проживав там після переходу чехів у православ'я псаломщик Бондарчук, який звільнив будинок та переселився у свій будинок на вулиці Пуцавка в українській Гульчі. Будинок священика служив аж до реєміграції в 1947 році.

Діяльність пожежної команди після Першої світової війни успішно розвивалася, прийшли нові молоді члени, загалом біля 1925 року в команді було тридцять шість осіб. Аж до Другої світової війни вона була найвизначнішою громадською організацією в Гульчі.

Бригада втратила свій прапор, тому що під час війни, коли загрожувала евакуація і деякі люди покинули село, взяв його Франтішек Кашпар із собою в Київ, де він лежав у його дочки – вчительки Андели Кашпарової всю війну. Ризький мир відділив новим польсько-радян-

ським кордоном Київ від Гульчі. За тих умов було немислиме звичайне пересилання, наприклад, поштою до місця призначення. Мусили це зробити таємно. Щасливе повернення прапора мало в Гульчі великий розголос, і тому, коли перед жнивими в 1925 році відбувалося урочисте освячення нового депо, це розуміли одночасно і як освячення повернутого прапора. Про освячення депо свідчать світлини з власноручною поміткою від Вацлава Кашпара: «Урочисте освячення депо, 1925». В урочистостях узяла участь велика кількість пожежних бригад із навколишніх сіл, чеських та українських. Багато з них приїхали з власними духовими оркестрами. Прибуваючих гостей чекав ще перед селом на чорному жеребці Александр Крейчі та супроводжував їх до місця урочистостей, де їх вітав гульчанський духовий оркестр та був накритий стіл. Урочистості відбувалися в садках Йозефа Паржеза та Йозефа Говорки, плоти між ними зняли. Поставили там столи та лавки, гостей обслуговували гульчанські дівчата. Коли всі з'їхалися, прапороносець Йозеф Паржез пішов у супроводі двох пожежників до хресної прапора Ольги Ковандової і разом підняли прапор. Потім вишикувався супровід десь довжиною кілометр та пішов на урочисте богослужіння до церкви св. Кирила та Мефодія в Гайку. Із цієї нагоди гульчанська пожежна бригада представила громадськості нові святкові мундири. Перед цією пам'ятною подією гульчанські кравці, передусім Франтішек Воленец та Емануїл Червенка, пошили пожежні однострої – сині кітелі з гудзиками, на плечах срібні і золоті погони – згідно зі званням – і через велику зайнятість відмовлялися приймати інші замовлення. Франтішек Воленец, відомий кравець, змушений був навіть задіяти до роботи певну кількість помічників, кравців із українських сіл. Шапки замовили в Здолбунові.

Декілька заміток про фаховість Франтішека Воленця – ремеслу навчився вдома, по тому зібрався на практику в Петроград і працював там у найвідоміших фахівців свого ремесла. Вступив у Чеський легіон, у битві під Зборовом був важко поранений (як наведено вище) і після революції повернувся з госпіталю додому та присвятив себе ремеслу.

Спочатку пожежне депо стояло біля школи, пізніше його перенесли в Гайок, де виникла філія гульчанської пожежної бригади. Це було необхідно через значну віддаленість Гайка від села. Депо побудували на невеликому вільному майданчику перед садибою Франтішека Йозефа Старека. Брати Стареки відремонтували якийсь старий брандспойт, до того знайшлося ще якесь обладнання.

Керівником філії став Теофіл Старек. Керівником усієї команди у двадцятих роках був Вацлав Кашпар, після нього – Віктор Цілц, а потім багато років, напевно, аж до 1939 року, – Йозеф Говорка зі Шляху

(Дорожній). Прапороносцем приблизно в 1934 – 1939 роках був Йозеф Прохазка. Пожежна команда була учасником багатьох з'їздів, тренувань, змагань, і одного разу змагання виграли. Успішною, наприклад, була їхня участь у змаганнях пожежників у Рівному 7 вересня 1930 року. Александр Немец згадує, що гульчанські вогнеборці перемогли чотири рази і виграли: шість сокирок, драбину системи Щербовського, грошову винагороду, срібний герб зі стрічками та диплом. Здобували перемоги і над командами першої категорії.

Категорії пожежних команд:

I – оплачувані, напр. у Здолбунові;

II – пожежники з цементного заводу;

III – села;

IV – менші села.

24 вересня 1933 року святкувався 25-ий ювілей існування пожежної команди в Гульчі. У цьому святкуванні взяли участь також інші команди, і з цієї нагоди команда з чеського села Завидова подарувала гульчанській стрічку. За успішну діяльність Йозефа Говорку, як керівника, було відзначено у воєводському місті Луцьку Союзом польських пожежників.

Головною частиною діяльності команди було не тренування та змагання, а важка самовіддана праця під час гасіння пожеж, збереження майна, а інколи навіть людського життя (пожежа будинку священика, у Тоушеків біля школи, у Миротині в Мартінеків, в Урвенні в Баюрів, пожежа від блискавки української Карп'юкової клуні поширилася далі на частину будинків на вулиці, перш ніж вдалося її погасити).

«Сокол»

Приводом для заснування «Сокола» став Всесокольський зліт у Празі в 1927 році. Із Волині туди відправили делегацію, багато гульчан були її учасниками, і в 1930 році заснували «Сокол» у Гульчі. Він був частиною «Сокола» в Чехії, тому спортсмени були застраховані. Засновниками були: Віктор Цілц, Рудольф Говорка з млина, Антонін Баллада, Ян Новак, Владімир Крейчі. Першим керівником був Мікулаш Лоскот, першою керівничкою – Анна Цілцева-Червенкова.

Гульчанський «Сокол» часто виступав на відкритих змаганнях в інших селах, наприклад, у Квасилові виступав тричі, у Мирогощі – раз, де Еміль Цілц здобув перше місце, а Ярослав Говорка – друге (серед юнаків), в Глинську – раз. У Квасилові за участі суддів Фрідріха та Максими з ЧСР команда з чотирьох чоловік зайняла друге місце (Петр Одстр-

чіл, Йозеф Тоушек, Владімир Прушек, Ярослав Новак). На останньому передвоєнному зльоті в Празі команда робила вільні вправи під керівництвом Анни Цілцевої-Червенкової, а інші гульчани їздили як глядачі.

Із виникненням «Сокола» поширився серед молоді спорт – вище згаданий волейбол, у ньому гульчанська команда досягла високого рівня і більшість поєдинків виграла. Юнаки виграли воєводський турнір у Глинську в такому складі: Йозеф Тоушек, Йозеф Водічка, Еміль Цілц, Владімир Прушек, Ярослав Новак, Їржі Гроуда. Розвивалася також легка атлетика та футбол. Успішні дії були, на жаль, незабаром після виникнення зруйновані внутрішніми тертями та суперечками, їх причини були особисті, вікові, соціальні. Це відштовхнуло частину прихильників, а деякі члени з «Сокола» вийшли (Еміль Цілц, Ярослав Говорка).

Повернення волинських чехів на історичну батьківщину в 1945–1947 роках

за З. Бохачем (1997)

Західне пограниччя Чехії, куди переселилася більша частина волинських чехів

На карті позначені райони (чесь. okres) перед новим адміністративно-територіальним поділом в 2000 році

Друга світова війна та реєміграція

ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ГУЛЬЧІ, СІЛЬСЬКІ СПРАВИ

У кінці тридцятих років люди з тривогою стежили за розвитком подій у Європі. Тамара Ленцова-Кржівкова згадує, як із дівчатами оплакували оголошення мобілізації в Чехословаччині в 1938 році. Після окупації Чехословаччини німецькою армією в 1939 році Еміль Цілц зібрав юнаків за завісою клубу і сказав їм приблизно так: «Батьківщину захопили німці, зробимо все, щоб знову була вільною. Тож присягаємось». Усі відповіли: «Так, присягаємось» (Йозеф Тоушек).

Після початку німецько-польської війни 1 вересня 1939 року в польській армії служили: Йозеф Чехак, Александр Пфейфер, Ладислав Прохазка, Йозеф Петранек, Арсеній Заїц. Чехак загинув, Прохазка повернувся додому після поразки Польщі, Пфейфер пережив Другу світову війну в німецькому полоні, а Заїц залишився в Англії.

Радянська армія 17 вересня 1939 року зайняла західну Україну, підійшовши аж до річки Буг, вступила на територію Польщі, і вся Волинь опинилася під радянською владою.

У Гульчі з'явилася радянська танкова дивізія в неділю 17 вересня о сьомій годині.

За такої ситуації частина родини Говоркових млинських емігрувала в Хелм. Майно в них конфіскували. Працівники млина змушені були за вказівкою радянського районного уповноваженого оголосити розкуркулення майна Говорків та стерегти його, щоб родина під час від'їзду нічого не забрала.

У 1941 році совети призвали в армію чоловіків 1917 року народження – Теодора Червенку, Владімира Кованду, 1918 – Петра Одстрчіла

(загинув), 1919 – Яна Семерада, Йозефа Тоушека, Віктора Одстрчіла та Вацлава Лоскота. Червенка та Кованда вернулися з Харкова, Тоушек та Семерад були призвані в армію в артилерію, пізніше відізовані через недовіру до населення західної України й заслані в Сибір. Звідти Семерад повернувся аж після звільнення західної України від німецьких фашистів та вступив у наш закордонний підрозділ, Тоушека відізвали до Бузулука на підставі чехословацько-радянського договору. Віктор Одстрчіл та Вацлав Лоскот служили в допоміжній охороні та були направлені в політичну школу, але тільки Віктор Одстрчіл закінчив її в Москві, залишився в СРСР і був політичним працівником під час евакуації німців за Волгу.

При будівництві укріплень вздовж Бугу кожне село мусило посилати робочу силу. Це мали бути сини куркулів, але хабарництво сприяло тому, що туди потрапляли й інші. Із Гульчі туди відправились: Вацлав Ванек зі Шляху, Йозеф Петранек, Александр Цілц, Йозеф Янчик, Мікулаш Заїц, Вацлав Філіп, Йозеф Воленец та Їржі Семерад, обліковець Фішманн із млина. Біля Луцька в селі Четвертня їх застав початок війни, вони маскували летовище, потім просувалися на схід (як ненадійні із західної України без зброї), прийшли аж до Олевська. Під час повітряного нальоту Воленец та Цілц скористалися хаосом і вирішили повернутися додому. Живилися тим, що знайшли на полі або в лісі, два дні блукали болотами під дощем, сторони світу визначали по деревах, пересувалися переважно вночі повз населені пункти. Невелика затримка біля річки зберегла їм життя, тому що в такий спосіб уникли зустрічі з нарядом радянських прикордонників, які могли б з ними розправитися. Янчик та Петранек не повернулися – не з'ясовано, що з ними сталося (Йозеф Воленец).

У 1944 році поляк Колодинський вступив до польської армії, потім залишився в Польщі. Їржі Семерад служив в 417 інженерному батальйоні, бійці якого спочатку будували мости у Воронежській області, два місяці прожили там на летовищі, потім перемістилися в Сибір, куди був евакуйований авіаційний завод із Москви. В Омську працював на заводі боєприпасів.

Після поразки Польщі на Волинь у Квасилів прибула із Бронівці група військових під керівництвом надпоручика Неквасіла. Поодинокі вояки були розміщені в навколишніх селах у місцевих чехів (у Гульчі були чотири вояки). До групи примкнули інші – наприклад, Ярослав та Алоїз Говоркові, Вацлав Кованда³¹, учитель Владімир Сохор. Ще в 1939 чи 1940 році переходить ця правоналаштована група в СРСР, де їх близько року інтернують в Кам'янці-Подільському, Оранках та Суздалі. Після цього їх відсилають на середній Схід. Брали участь у боях в Африці та семимісячному оточенні біля Тобруку. Ярослав Говорка

³¹ Нешлюбний син Йозефа Кованди «Костоправа».

воював у Сирії та Лівані. На середньому Сході з II батальйоном були ще Ярослав Кованда та Володимир Сохор.

Після закінчення боїв підрозділ був відведений в Англію. Після однорічного навчання їх висадили в третій хвилі атаки у Франції, вони брали участь у боях там та в Бельгії, де Ярослава Говорку застав кінець війни. Повернувшись додому, після перетину нашого кордону був підвищений в званні до капітана.

Після нападу фашистської Німеччини на СРСР Гульча була окупована німцями. На примусові роботи до Німеччини змушені були поїхати Ладіслав Гамачек, Ладіслав Гроуда, Ярослава Воженілекова, Володимир Крейчі з дружиною та Володимир Янчик, бо село мало наказ послати визначену кількість робочої сили. У концентраційний табір була вислана Надя Одстрчілова. Багато українців утекли в ліс і організували там Українську Повстанську Армію, керовану Степаном Бандерою (1942). Бандерівці, здебільшого, зосереджувалися на боях проти польського населення під гаслом: «Очистити Україну від поляків і жидів!», а також і проти німців.

Гульчани дістали радіо з радянського танка, який під час відступу советів залишився неподалік. Електричний струм отримували від батареї, яку заряджали різними способами, навіть за допомогою кінного приводу через динамо. Приймач переховували деякий час у м'якому кріслі старої пані Говоркової в млині. Зібрання перших організаторів «Бланіка» (*підпільна антифашистська організація волинських чехів, яка дістала свою назву від гори в Судетах - прим. перекладача*) відбувалися у Воленців – приїжджав Володимир Кноп та привіз на поселення втікача з протекторату – інж. Їржі Лізалка. В іншому місці боялися його поселити, а старші люди побоювалися співпрацювати, на відміну від молоді.

Від другої половини 1942 року «Бланік» зосередився на нищенні та перерізуванні телефонного зв'язку. Зокрема, постійно ушкоджувався так званий телефонний авіаційний зв'язок, який зв'язував фронт із лєтовищами в тилу і проходив біля Гульчі. Тому німці були змушені побудувати вздовж лінії зв'язку опорні пункти, із яких виїжджали сильно озброєні конвої для патрулювання та ремонту перерваного зв'язку. Опорні пункти були оснащені мінометами та гарматами. Разом із перерізанням дротів підрізали стовпи, тому один із опорних пунктів потім розмістили в Гульчі на східному боці села. Німці виселили родину Рихнових із будинку, який стояв на місці з добрим оглядом. Укріпили його барикадами, у яких були бійниці.

Із німецьким гарнізоном опорного пункту дійшло до чотирьох зіткнень, і то як із патрулями, так і з відділами, які виїжджали на ремонт пошкоджених місць. Для цих саботажних та бойових акцій вибирали найздібніших одинаків. Акціями зазвичай керували Еміль Цілц, Еміль Сагулка, Йозеф Воленец та Антонін Старек.

Перше зіткнення з німцями відбулося під час проведення тренувальних стрільб. Наступне – під час ліквідації автоцистерни з бензином, яка загрузла через непроїзність дороги на краю села. Ще два стали під час проведення акцій саботажу, коли потрібно було заблокувати гарнізон опорного пункту й обмежити вільне переміщення німців у нічні години. Наступне зіткнення відбулося в районі чеської Урвенни, де дійшло до перестрілки між нашим патрулем та патрулем мадярів із лідавського гарнізону. В Урвенну зразу ж вислали сильно озброєний відділ. Після запеклого бою «Бланік» змушений був відступити. Мадярські підрозділи піддали інтенсивному обстрілу наше село з гармат та кулеметів. «Бланік» перервав зв'язок між німецьким та мадярським гарнізонами, і це призвело до зіткнення між ними. Дійшло до взаємного обстрілу мінометами та гарматами.

31 січня під час відходу мадярських підрозділів сталося ще одне зіткнення. У той час усі озброєні чоловіки були вже в сусідньому селі Залісся, куди вони перемістилися за вказівкою «Бланіка». Через Гульчу проходив головний комунікаційний шлях Остріг – Дубно, яким відступали німецькі та мадярські підрозділи. Ударна група, під керівництвом Еміля Цілца, відслідковувала відступ мадярів, і коли артилерійський конвой наблизився на віддаль пострілу, почали по них стріляти з гвинтівок і кулеметів. Мадяри змушені були зайняти оборону і відкрили артилерійський вогонь по селу Гульча.

Із Гульчі також надавали озброєну допомогу сусіднім селам (Миротин, Залісся, Завидів тощо).

На Шляху командиром був Еміль Цілец, у Гайку – Антонін Старек. Патрулі складалися з трьох осіб й з метою секретності окремі особи не знали про інших. Перший патруль: Еміль Цілец, Еміль Сагулка, Антонін Старек, другий: Еміль Горак, Еміль Ноуза, Йозеф Воленец, у наступних були: Їржі Бонек, Владислав Крейчі, Вацлав Лоскот, Александр Немец, Вацлав Кованда Молодший з Урвенни³², Александр Крейчі, Віктор Кашпар Молодший³³. Дівчата чергували в Балладів на горищі двійками, одна пильнувала до півночі, а друга – від півночі та слідували за всіма подіями на Шляху.

Упродовж 1942 року банди вбили багато чеських родин та окремих осіб – у Гульчі п'ять членів родини Дітріхових, чотиричленну родину Пфейферових та старосту села Поразіка. Мешканці села створювали відділи самооборони, які боролися з озброєними бандами. У Гульчі самооборона виникла після пограбування будинку Рудольфа Говорки та

³² Син Вацлава Кованди, «куркуля», з Урвенни – див. нижче. Ні батько, ні син не є тотожними з Вацлавом Ковандою, сином Йозефа Кованди «Костопправа».

³³ Віктор Кашпар Молодший – син Вацлава Кашпара.

спілчанської молочарні. У цей час загинув Антонін Старек, був убитий протитанковою гранатою, яку хлопці знайшли перед самим відходом фронту і Антонін хотів її знешкодити, пізніше загинули Антонін Сагулка та Александр Роллер (Спогади Йозефа Воленеца та інших).

Як ці події відобразилися в споминах очевидців?

Ольга Урбанова-Брдова: «Нападники стріляли запалювальними кулями, від них згоріла Заїцева клуня, через стрілянину її не можна було погасити. Люди спали на горищах, у клунях та інших будівлях, де був дах з бляхи, наприклад, до Урбанових ходили спати і сусіди. Під час стрільби чоловіки виводили худобу з хліва».

Александр Немец: «Бандерівці своїм селянам-українцям заборонили здавати поставки, і потім прийшли наслідки. Гульчу українську та сусіднє село Глупанин німці почали бомбити, і після того, як повикидали бомби, літаки опускалися низько над землею та стріляли з кулеметів запальними кулями. Стріхи були солом'яні, садиби почали горіти. Десь через дві години приїхала німецька поліція, йшли вулицею та за хлівами і по тих, хто намагався втекти, стріляли. Бачив літаки, які пролітали над Гайком та спускалися над українським селом».

Їржі Бонек: «У жовтні 1941 року Еміль Цілц залучив мене до «Бланіка». Я отримав від нього незареєстрований спеціальний радіоприймач (очевидно, той, про який згадувалося раніше) із завданням прослуховувати закордонні передачі. Я передавав новини Емілю Цілцу та поширював їх в околиці.

У середині 1942 року я залучив до організації в селі Урвенна Віктора Кашпара Молодшого, Александра Крейчі (загинув на Дуклі), а на початку 1943 року Вацлава Кованду з Урвенни та став командиром групи, званої «Замок». Віктору Кашпару було доручено розповсюджувати нелегальний журнал «Вісник» (чес. *Hlasatel*).

Німці розмістили в деяких селах військові гарнізони, наприклад, у Лідаві, розташованому неподалік від Урвенни, батальйон мадярської піхоти. За такої ситуації з урахуванням групи Еміля Цілца, яка була ще раніше озброєна, ми прискорено озброювали нашу групу (шість гвинтівок, декілька пістолетів, ручні гранати та боєприпаси). Тренувалися ми і з військового вишколу, який проводив Їржі Лізалек.

В основному ми брали участь у саботажах та бойових акціях, організованих групою Еміля Цілца. Восени 1943 року я брав участь у зіткненні з німецькими телефоністами. Відбулося воно під час нічного пошуку нашого патруля з 5 осіб, що мав з'ясувати причину якоїсь стрілянини в декількох кілометрах на північ від села. При цьому ми нашттовхнулися на німецьких солдатів із возом та трьома кіньми. Стріляниною ми змусили їх тікати. За залишеними речами (котушки з телефонним дротом) ми встановили їх функцію.

Потім ми ще взяли участь у нічній перестрілці з мадярським гарнізоном у Лідаві. Із нашого боку в цій акції брала участь більша частина групи Еміля Цілца та десть шість чоловік із групи «Замок». Із обох боків використовували гвинтівки та кулемети. Хоч ворог мав значну кількісну перевагу – вночі не атакував, очевидно, боявся партизанів. Поворот у ситуації стався, коли до акції долучився німецький підрозділ із сусіднього гарнізону. Німці почали стріляти з гармати, але їхня стрілянина не була точною. Прицільності заважала темрява та незнання справжньої ситуації. Декілька снарядів попали в Лідаво, один навіть пробив стіну будинку, де перебував штаб мадярського гарнізону. Для нас це означало миттєво закінчити акцію, відійти та добре сховати зброю. Тільки після розвіднення увійшли мадярські підрозділи в найближче розташовані села, розшукуючи партизанів, а деякі поганою слов'янською допитували місцевих мешканців. Ніхто, проте, крім учасників акції, нічого не знав, усі в один голос показували на Лідаво, що там стріляли.

У 1944 році перед приходом фронту Гульчею частіше проїжджали різні військові підрозділи, і це перешкоджало діям озброєних груп. Більшість озброєних чоловіків відійшла в Залісся, село, що лежало далі від комунікаційних шляхів між лісами (згадка вище), де відбулася перестрілка з мадярською розвідкою, у якій загинув вище згаданий Антонін Сагулка.

Після приходу Червоної армії 2-го лютого відбулася зустріч представників «Бланіка» Владимира Крейчі, Еміля Горака та Еміля Ноузи з представниками Червоної армії. Радянських офіцерів ознайомили з діяльністю «Бланіка». Володимир Крейчі, Еміль Цілец та Антонін Старек пізніше вели переговори з командиром дивізії Панкратовим про долю «Бланіка» та вступ волинських чехів до чехословацької закордонної армії в СРСР, і «Бланік» перестав існувати, тому що виконав своє завдання.

За Другу світову війну серед гульчан були військові з такими званнями: два надпоручники, три поручники, чотири підпоручники, два ротмістри, три старші сержанти, сім сержантів, чотири десятники, чотири каптали (Йозеф Тоушек).

Коли 13 липня 1943 року фашисти знищили Чеський Малин, по всій Волині пройшла акція збору коштів на танкову колону «Помста Малина». Гульча зібрала 66 667 рублів. Загалом було на Волині зібрано 750 000 рублів.

Гульчанські воїни проявили мужність у боях біля Дуклі та Моравської Острави. Це враховувалося під час переговорів про рееміграцію на батьківщину.

Про фронт згадує Емілія Червенкова: «У сорок четвертому я зголосилася в штаб у Рівному і поїхала в Київ на курси медсестер. Звідти – прямо на фронт. Бойове хрещення пройшла біля Дуклі. Мала та Велика

Полана, Ліптовський св. Мікулаш, Ваврішово – там були великі бої – Пухов, Жиліна і, нарешті, Прага. Служила я в 3-ій бригаді під командуванням генерала Клапалки. Будучи сержантом, я з ним уперше зустрілася, коли він лежав у нас поранений. Його пізніше переслідування викликало в нас справжнє потрясіння. Я була приємно вражена, коли через двадцять років, будучи у нас на зустрічі, він мене впізнав» (стаття «Живуть між нами» – чes. *Žijí mezi námi*).

Іржі Бонек: «Вступ до І-го Чехословацького корпусу був повсюдно маніфестаційним. Новобранці приходили на комісію в організованому порядку з піснями чи з музикою. На мобілізаційні чи призовні листи ніхто не чекав. Так само і я вчинив у березні 1944 при відході новобранців із Гульчі до Рівного».

Вацлав Старек: «Будучи шофером, я вантажним автомобілем віз військовий вантаж Дукельським перевалом до Нижнього Комарника. Уздовж дороги ще лежали мертві після бою. Коли поверталися по тій самій дорозі, нас зупинив чеський військовий патруль. Я вийшов із авто й дізнався, що незадовго після нас там проїжджав генерал Сазавський, його автомобіль наїхав на міну і генерал загинув.

Іншого разу мене покликали в штаб у лісі на лінії зіткнення. У цей час німці почали атаку. Один із вояків, не втративши присутності духу, стягнув мене в закритий окоп, при цьому в мене випав з рук автомат і залишився на поверхні. Наші відбили контратаку німців, але мій автомат уже був непридатний для використання – був прострелений – лежав у місці, де перед тим знаходивсь я».

Зустріч зі смертю була на порядку денному – тільки ті, хто мав щастя, можуть сьогодні розповідати про події, які вони пережили і які вже ніколи не зітруться з пам'яті. Із 509 мешканців Гульчі були на війні 120, а 21 з них загинули.

Мешканці Гульчі Чеської в 1939–1944 роках

Прізвище	кількість родин	кількість осіб	з них узяли участь у 2 св. в.	кількість загиблих
Баллада	1	5	2	1
Барак	1	3	-	-
Бартік	2	6	1	1
Бечварж	3	6	2	-
Бонек	1	2	1	-
Брда	5	13	3	-
Буда	1	3	1	-
Буреш	4	17	1	-
Цілц	6	23	5	2
Чехак	3	10	2	1
Червенка	1	3	1	-
Чіжик	1	4	-	-
Данда	1	5	1	-
Дітріх	1	6	-	-
Длоугі	1	4	1	-
Ефемберг	1	6	1	-
Фержтл	1	3	1	-
Філіп	2	4	-	-
Гамачек	1	4	-	-
Главач	1	3	-	-
Горак	1	3	1	1
Гора	1	6	1	1
Гоудек	1	5	1	-
Говорка (з дороги)	1	6	1	-
Говорка (з млина)	4	15	5	-
Грабань	1	5	1	-
Гроуда	1	4	1	-
Гунят	1	4	-	-
Гурт	1	4	1	1
Янчік	1	2	1	-
Їрасек	1	3	-	-
Карр	1	2	1	-
Кашпар	1	3	1	-
Кіншт	1	2	-	-
Кованда	5	19	4	-
Крейчі (з Гайка)	2	8	2	-
Крейчі (з Урвенни)	1	4	2	1
Кржівка	1	5	1	-
Кучер	3	10	2	-

Кудрна	4	12	3	-
Кутілек	3	12	1	-
Лготські	1	2	-	-
Лінгр	1	3	-	-
Лоскот (госп.)	2	11	2	-
Лоскот (тесл.)	1	5	2	-
Мартінек	1	2	-	-
Мозлер	1	5	-	-
Нємец	2	7	2	-
Ноуза	2	6	2	-
Новак	1	3	1	-
Одстрчіл	2	9	3	2
Отмар	1	2	-	-
Паржез	2	7	-	-
Павлічек	1	6	1	-
Пелант	1	2	1	-
Петранск	1	6	1	1
Пфейфер	2	7	2	-
Плугарж	2	6	2	1
Поразік	1	5	3	-
Прохазка	3	11	3	1
Прушек	1	2	-	-
Ража	1	4	-	-
Регентік	1	4	1	-
Роллер	1	6	2	1
Рубек	2	3	1	-
Рихна	1	3	1	1
Сагулка	1	6	3	1
Семерад	1	4	2	-
Станек	1	3	-	-
Старек	3	8	5	1
Шатава	1	2	-	-
Тоушек	9	36	10	3
Трнка	2	6	1	-
Умлауф	1	4	2	-
Урбан	1	5	1	-
Ванек	1	4	2	-
Ванек	4	14	4	-
Вілімек	1	1	-	-
Водічка	1	4	1	-
Воленец	1	3	1	-
Вігналек	1	3	-	-
Заїц	4	15	5	-
РАЗОМ	142	509	120	21

На Другій світовій війні загинули

	Прізвище та ім'я	Військове звання	Коли загинув	Де загинув
Баллада Антонін	Баллада Антонін	рядовий	12.04.1945	біля Моравської Острави
Бартік Владімир	Бартік Владімир	рядовий	20.04.1944	біля Миротина
Цілц Індржіх	Цілц Індржіх	сержант	26.03.1945	біля Моравської Острави
Цілц Їржі	Цілц Їржі	сержант	26.03.1945	біля Моравської Острави
Чехак Йозеф	Чехак Йозеф	рядовий	10.09.1939	біля Собесіна
Гора Александр	Гора Александр	рядовий	12.09.1944	на Дукельському перевалі
Горак Еміль	Горак Еміль	поручик	29.09.1945	в Кнежевесі
Гурт Йозеф	Гурт Йозеф	рядовий	05.11.1944	на Дукельському перевалі
Крейчі Александр	Крейчі Александр	рядовий	20.09.1944	на Дукельському перевалі
Одстрчіл Александр	Одстрчіл Александр	капрал	10.09.1944	на Дукельському перевалі
Одстрчіл Петр	Одстрчіл Петр	рядовий	12.04.1942	в СРСР
Петранек Йозеф	Петранек Йозеф	рядовий	05.06.1942	в СРСР
Плугарж Ян	Плугарж Ян	ротмістр	10.04.1945	біля Моравської Острави
Прохазка Вацлав	Прохазка Вацлав	десятник	29.09.1944	на Дукельському перевалі
Роллер Александр	Роллер Александр	рядовий	09.06.1943	в Гульчі Чеській
Рихна Їржі	Рихна Їржі	рядовий	23.09.1944	на Дукельському перевалі
Сагулка Антонін	Сагулка Антонін	рядовий	30.01.1944	в Заліссі
Старек Антонін	Старек Антонін	рядовий	13.03.1944	-
Тоушек Ян	Тоушек Ян	рядовий	27.03.1944	біля Рівного
Тоушек Мірослав	Тоушек Мірослав	рядовий	05.05.1944	біля Луцька
Тоушек Ростіслав	Тоушек Ростіслав	сержант	24.03.1945	біля Моравської Острави
	Янчік Владімир	рядовий	06.10.1943	в СРСР
	Пріmek Владімир	капрал	29.09.1944	біля Кросна
	Умлауф Вацлав	сержант	24.04.1945	біля Моравської Острави
	Ефенберк Владімир	рядовий	14.03.1944	в Арестові
	Мартінек Еміль	рядовий	14.04.1944	в Гульчі
	Поразік Стефан	ротмістр	16.03.1943	в Гульчі
	Поспішіл Франтішек	-	06.05.1945	на Празь. барі.
	Земан Боріс	ротмістр	1945	в Англії

Таблиця містить дані, які знаходяться на пам'ятнику полеглим у Другій світовій війні, що стоїть за костелом в чеському селі Горжеседли. На двох табличках, прикріплених до пам'ятника, подані 29 імен і прізвищ загиблих чехів із військовими званнями та з датами смерті і місцями загибелі. Серед цих прізвищ є всі подані на цій сторінці і ще 8 додаткових, деякі з них походили з Гульчі. Староста громади в Горжеседлах Іржіна Мілерова повідомила в електронному листі, що пані Тат'яна Броумова (дівоче прізвище Рихнова, 1922 р.н.) підтвердила, що Вацлав Умлауф, Владімир Ефенберк (Ефемберг) та Еміль Мартінек походили з Гульчі. (прим. – І. Панькова, згідно з книгою Krůta V., Bednařík T. Osudy v kameni: soupis pomníků, památníků a pamětních desek obětem 1. a 2. světové války na Rakovnicku. Rakovník: vydavatelství Raport, 2006)

РЕЕМІГРАЦІЯ

Їржі Бонек: «Про рееміграцію почали розмірковувати в час, коли ЧСР була окупована німецькими фашистами і ще існувала Польща. Напередодні війни з Волині було відіслано меморандум із висловленим бажанням про репатріацію, адресований послу у Варшаві Славікові, який потім заяву передав Бенешу. Це саме обговорювалося після звільнення ЧСР під час зустрічі делегації (капітан Меснер, капітан Перні та поручник Козак) із чехословацькою владою в Кошицах. На основі цієї зустрічі та прямого наказу генерала Людвіка Свободи була утворена військова група «Жатец», її командиром призначили капітана Перні, і їй завданням було зосередити вояків закордонної армії – волинських чехів – на території Жатецька та Подборжанська та забезпечити там їх поселення. Волинські чехи бажали компактного поселення всього села, або хоч би частини села так, щоб якась кількість людей була розселена в певних компактних межах. Волинські чехи прибували з-за кордону з деяким запізненням унаслідок відбування військової служби. А переселенці з центральних областей вже ремонтували різні сільськогосподарські об'єкти, ремісничі майстерні та крамниці. Велику частину закордонних військових не було де розмістити. Тому проблему вдалося вирішити тільки за допомогою державних постанов та розпорошення військовослужбовців по всьому пограниччі Чехії, Моравії та Сілезії».

Комітет по підготовці волинської акції переселення в серпні 1945 року звернувся до Міністерства сільського господарства із заявою про компактне заселення районів Жатец, Подборжани, Літомержїце, Чеська Ліпа й Оломоуц. Міністерство дозволило заселити не більше 30% садіб у кожному селі. З наступної постанови випливало, що в кожному селі може поселитися не більше десяти військових («Narodni osvobozeni» 12/1991, Václav Širc).

Цивільні сім'ї переселилися тільки у 1947 році. Переселення було цілком добровільним. Свої господарства та помешкання передали державі, на що отримали спеціальне підтвердження. Рішення про повернення на батьківщину не було простим, тому що реемігранти залишили на Волині частину свого життя, частину своєї праці та померлих на кладовищах. Поверталися з переконанням, що повертаються додому. Бачили в тому єдину та неповторну можливість і вирішили нею скористатися. Гульчани в Чехії були розкидані по багатьох місцях (див. таблицю розселення). Цим закінчилося життя одного з волинських сіл – Гульчі Чеської, і кожному із її колишніх мешканців довелося шукати своє місце в житті в нових умовах. Але це вже інший розділ, у якому велику

роль відіграла колективізація сільського господарства, яким займалася більшість волинських чехів.

Коли восени 1948 року багато відомих громадян були неслухно ув'язнені, серед них знайшлися і гульчани – наприклад, Йозеф Говорка з Шляху, Войтех Говорка з млина, Антонін Умлауф. Їх звільнили після декількох місяців попереднього ув'язнення за недостатністю доказів. Їржі Бонека несправедливо засудили на два роки, відібравши в нього військові звання та нагороди. Засудили його через випадок із генералом Куттервашером. Усіх реабілітували в 1968 році.

Я переконана, що коли б не настали ті несприятливі умови, наше західне пограниччя виглядало б інакше.

Із від'їздом гульчанських родин закінчується життя чеського села, останній староста – власне, голова сільської ради Ростіслав Цілц закінчив своє урядування. За час від 1939 року їх змінилося декілька.

До 17 вересня 1939 року – Йозеф Кованда, після приходу советів – Ян Кржівка з секретарем Яном Кутілеком, пізніше – Еміль Ноуза з секретарем, спочатку – Властою Кутілековою, а потім – Александром Одстрчілом. В 1941 року – від приходу німців і до їх відступу в 1943 році – Стефан Поразік, а після його вбивства – Шіmek-Водічка. Від 1944 року до 1947 року – Ростіслав Цілц із секретарем Яном Кутілеком, а пізніше – Антоніном Одстрчілом.

Початкове розселення в Чехії після реєміграції (згідно з головами родин)

Подборжансько		
Горжеседли		
Брда Інджіх (Ондрей)	Лготські Йозеф	Рихна Владімір
Буреш Йозеф	Німець Антонін	Сагулка Адольф
Данда Вацлав	Німець Богуміл	Тоушек Міхал
Фаржтл Вацлав	Новак Ярослав	Трнка Йозеф
Говорка Рудольф	Ража Вацлав	Урбанова Ольга
Кашпар Вацлав	Регентік Владімір	Ванек Йозеф
Крейчі Александр		
Колешовіце		
Буреш Ян	Кудрна Йозеф	Паржез Йозеф
Ціліц Богуміл	Кудрна Вацлав	Пелант Владімір
Ціліц Ростіслав	Кудрна Владімір	Прохазка Вацлав
Чехакова Марія	Лоскот Йозеф	Роллер Мікулаш
Гамачек Вацлав	Лоскот Мікулаш	Заїц Антонін
Кованда Вацлав		
Горжовічки		
Брда Франтішек	Гроуда Іржі	Семерад Йозеф
Буреш Йозеф	Кутілек Ян	Тоушек Антонін
Червенка Емануїл	Пфейфер Александр	Тоушек Владімір
Горак Еміль	Плугаржова Лібуше	Заїц Александр
Говорка Ян	Прушек Ян	
Колешов		
Баллада Антонін	Кучера Владімір	Прохазка Владімір
Чіжик Богуміл	Павлічек Владімір	Рубек Йозеф
Кованда Йозеф	Поразік Степан (Стефан)	Рубкова Анна
Крейчі Владімір	Прохазка Йозеф	
Врбіце		
Брда Йозеф	Мартінкова Блажена	Тоушек Мірослав
Гора Александр	Пфейфер Вацлав	Ванек Антонін
Грабань Богуміл		
Здераз		
Бечварж Антонін	Ціліц Віктор	Кудрна Вацлав
Бечварж Гинек	Чехак Йозеф	Старек Теофіл
Пшовлки		
Баракова Анна	Карро Теодор	Тоушек Йозеф
Гоудек Владімір	Кучера Вацлав	Воленец Йозеф
Крти		
Брда Владімір	Заїц Арсеній	

<i>Крири</i>		
Ноуза Йозеф	Вігналек Вацлав	
<i>Бєсно</i>		
Ефемберг Йозеф	Тоушек Мірослав	
<i>Буков</i>		
Мозлер Йозеф	Урбан Йозеф	
<i>Подборжани</i>		
Заїц Теодор		
<i>Вроутек</i>		
Кржівка Ян		
<i>Деков</i>		
Тоушек Ян		
<i>Хотешов</i>		
Гурт Йозеф		
<i>Гержманов</i>		
Ваньга		
<i>Лешки</i>		
Одстрчіл Антонін		
Жатецько		
<i>Жатец</i>		
Бечварж Йозеф	Старекова Емілія	Водічка Йозеф
Старек Вацлав	Шатава Антонін	
<i>Мехолупи</i>		
Бартік Ян	Кованда Йозеф	Кованда Вацлав
Бартік Владімир	Кованда Мілик	
<i>Странки</i>		
Філіпова Емілія	Говорка Йозеф	Умлауф Антонін
<i>Велка Черноц</i>		
Ванек Вацлав	Ванек Владімир	
<i>Стекнік</i>		
Цілц Александр	Цілц Антонін	
<i>Черадіце</i>		
Брда Йозеф		
<i>Коунов</i>		
Цілц Владімир		
<i>Нове Седло</i>		
Кутілек Владімир		
<i>Дубчани</i>		
Лоскот Владімир		
<i>Бітозевес</i>		
Станек Вацлав		
<i>Негасіце</i>		
Одстрчіл Віктор		

Тоужимсько		
Буреш Вацлав	Янчикова	Плугарж Ян
Чехак Антонін	Їрасек Владімир	Тоушек Станіслав
Філіп Ян	Петранек Йозеф	
Літомержицько		
<i>Літомержице</i>		
Бонекова Мінодора	Буда Йозеф	
<i>Лосовіце</i>		
Длоугі Владімир		
Раковницько		
<i>Пржілєпи</i>		
Главач Вацлав		
Оломоуцько		
<i>Лібейовіце</i>		
Говорка Алоїз	Говорка Людвік	
Білінсько		
<i>Харватіце</i>		
Крейчі Антонін	Крейчі Франтішек	
Теплицько		
<i>Шанов</i>		
Ноуза Еміль		
<i>Бржвани</i>		
Паржез Карел		
Подбрдсько		
<i>Мнішек</i>		
Отмар Ян		
Неемігували		
Дітріх Йозеф	Лінгр Александр	Тоушек Вацлав
Кутілек Отакар		
Невідомі		
Гунят*	Янсова	

РАЗОМ

93 родини Подборжансько
 23 родини Жатецько
 8 родин Тоужимсько
 3 родини Літомержицько
 2 родини Оломоуцько
 2 родини Теплицько
 1 родина Раковницько
 1 родина Білінсько
 1 родина Подбрдсько
 4 родини не емігрували
 2 родини невідомі
 140 родин разом

- * Родина Антоніна Гунята потрапила до Длоугої Весі біля Бохова в Карловарському краї, потім переселилася до Стружни, а в 1962 році переїхала в Пржілєпи (прим. – І. Панькова).

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ТА РОЗКУРКУЛЕННЯ

Велика зміна в сільському господарстві відбулася після приходу Червоної армії. Радянська влада зразу ж запровадила сільськогосподарський податок для заможних громадян – так званий «культзбір». Маєткидесь від п'ятнадцяти гектарів і вище та люди помітно заможні були зараховані до куркулів, і податки для них були запроваджені значно вищі, аж нестерпні. Якщо не могли сплатити, продавали худобу та основні засоби життя. Коли ж і цього не вистачало, їх судили за несплату податків та виселяли в Сибір. Засудили Мікулаша Лоскота та Йозефа Бечваржа. Засуджених відвезли в Дубно у в'язницю, під час відступу їх відпустили, але ще в коридорі по них стріляли. Кому вдалося вислизнути, йшли пішки з Дубна до Рівного (Бечварж босо), там їх знову ув'язнили, але після німецького бомбардування охорона втекла і в'язні вернулися додому. У Здовбиці в корчмі в Метелків утікачам допомогли – нагодували їх та не видали советам. Потім їм удалося добратися до Гульчі.

Зі спогадів Йозефа Бечваржа: «Після встановлення радянської влади почалися всілякі мітинги та збори і значна частина чехів була визнана куркулями. Куркулів не приймали в колгоспи, і всюди висіли плакати «Знищити куркулів!». За Сталіна все виконували до крапки. У тому сенсі й мене зарахували до куркулів. Господарював я тоді одноосібно в присілку Загребля, який належав до села Миротин. Слідували вимоги на поставки, податки неможливих висот, робочі завдання, які виконувалися, звичайно, крім роботи, пов'язаної з господарюванням. Настала зима, і я отримав завдання возити дерево з плосківських лісів із відповідним попередженням, що невиконання завдання означає прокуратуру та суд, після якого п'ять чи десять років так званих «дальніх таборів», в основному, на далекій півночі. Я вирішив докласти всіх зусиль, щоб такого не сталося. Завдання було значне – 28 м³ дерева. Це означало для коней щодня близько тридцяти восьми кілометрів, а зима була сувора. Часом здійснювалася завірюха, мороз доходив до -20°C, продувало навіть кожух. Порахував, що маю на санях 1,3 м³ дерева, але ті, хто в мене приймав, записали тільки 0,7 м³. І так це йшло день за днем, у будні, у свята та в неділю. Нарешті до весни було готово. Думав, що тепер відпочину, але ледве пройшло два дні, як уже був новий папір на нове завдання і це на дванадцять кубічних метрів дерева з тих самих лісів. Це вже я повністю не виконав, залишилося ще трохи довести, але прийшла весна, дороги розкисли, і цим поки що все це закінчилося».

Вацлав Кованда Старший (з Урвенни) був виселений, він згадує: «Викликали мене 30 квітня 1941 року в прокуратуру Здолбунова. Поїхав я туди з головою сільської ради Ноузою Емілем та головою колгоспу Кутілеком Яном. Зустрівся в прокуратурі з Олічем із Глинська,

якого звинуватили в тому ж самому. Мені запропонували підписати протокол, у якому мене обвинувачували в тому, що я не виконав поставки на «культзбір» (а не податок) і що я є антидержавний елемент. Мені погрожували і під пістолетом я змушений був підписатися, мене ув'язнили, перевезли до колишньої районної в'язниці й помістили в підвальне приміщення. Там були ще люди: Швіц – здолбунівський різник, Буреш – миротинський різник та інші, загалом близько десяти людей.

За мною привели Оліча. Допити тут не проводили. Їсти ми отримували дрібну рибу довжиною до двох сантиметрів, дуже солону. Давали вранці для всіх в одній мисці (на цілий день). До того був глечик води. Хліба давали 200 грамів на один день. Зі Здолбунова мене перевезли вночі до Рівного – закритою машиною мене доправили на вокзал, відтранспортували в закритому вагоні до Рівного і з вокзалу перевезли до в'язниці.

Озброєний супровід їхав із водієм, залізничний вагон також мав озброєний супровід. У Рівному я перебував у старій тюрмі. У приміщенні площею десь 25 м² містилось, напевно, 100 чоловік. Було так тісно, що можна було тільки стояти або сидіти. Було тільки одне вікно, і було так гаряче, що в'язні сиділи лише в сорочках. Вологість повітря була такою, що хліб до ранку пліснявів. Їжа, яку ми отримували, була така: вранці – 200 грамів хліба, який в'язні самі ділили так, що кожен хотів відірвати більший кусок (хліб був цілою буханкою або в двох половинках, ножа, звичайно, не було); в обід давали юшку в каструлі й до того один черпак. Оскільки ніхто ні ложки, ні тарілки не мав, то в'язні самі мали вирішувати, як наїстися. Юшка була переважно з риби, були в ній зелені помідори та різні відходи з овочів. Риба в юшці була не чищена і з головою. Воду давали також у каструлі, яка від високої температури швидко нагрівалася. На допити мене не викликали. За день перед судом мене перевезли назад у Здолбунів, знову вночі. Засудили мене на три роки з конфіскацією всього майна крім будинку, під яким розуміли голі стіни. Усе побутове обладнання, включаючи плиту, було конфісковане.

Я оскаржив вирок, але це не взяли до уваги, вирок був остаточний. Після суду мене знову вночі відвезли до Рівного, де я побув лише короткий час. Знову вночі мене відтранспортували на вокзал, і вночі (як і раніше) нас завантажили в товарні вагони. На другий день нас вивезли з Рівного. По дорозі ми ніякої їжі не отримували. Коли ми стояли на станції, я побачив через шпарину на іншій колії локомотив, а на ньому знайомого машиніста-чеха. Гукнув йому, щоб передав родичам, що нас вивозять. Біля нашого вагону стояв конвоїр, який зараз же крикнув, щоб було тихо. Завезли нас на якусь станцію за Вінницею. Дорога тривала десь півтора дня. Звідти нас відвезли приблизно вісьмома вантажними автомобілями (відкритими) на віддаль близько сорока

кілометрів до станції, яка називалася Сутіски. Там був обгороджений табір. Поселили нас у землянках. Посеред землянки був прохід, зліва та справа на підвищенні – місця для спання. Замість матраців були в'язки дрібного пруття. Стеля була з плетених прутів та солом, а поверх була накидана земля. Під час дощу в землянках було повно води, через дах протікало рідке болото. Ми були брудні й не мали, де помитися. Із табору ми їздили на роботу в каменоломню, де били камінь на щєбінь. Ми повинні були виконати робочу норму – вісімнадцять ящиків розміром 50×50×30 см. Тільки тоді давали повний пайок – 400 грамів хліба. У випадку невиконання – тільки 200 грамів. Я помітив, що деякі в'язні робили дерев'яні форми для бетонування. Форми були шестигранні зі стороною 120 сантиметрів. Я сказав бригадирові, що вмю виконувати таку роботу, і мене перевели. Це була легша робота, ніж розбивати камінь. Між в'язнями в мене був знайомий Оліферник із Глупанина, і він мене попросив, щоб я взяв його до себе. Мені вдалося переконати бригадира, і Оліферник перейшов до мене. Він цієї роботи не знав, але я йому все пояснив. Залишав йому простішу роботу, наприклад, стругати дошки. Коли цю роботу закінчили, я став помічником інженера, який розмірював летовище; у вказаних місцях я забивав кілочки, на які потім поміщали форми. Мешкали ми постійно в землянках. Їжу отримували в полудень. Кожен ішов у склад, де отримував пайок – 400 або 200 грамів хліба (згідно з виконаною нормою) та рибну юшку в одній великій мисці для цілої групи людей, ложок і тут не було. Від в'язнів, що працювали за межами табору, ми дізналися, що почалася війна³⁴. Увечері, коли ми повернулися в табір, зібрали мітинг, де начальник табору офіційно оголосив, що сталося.

Наступного дня ми знову пішли на роботу. Приїхали охоронці й почали викликати деяких в'язнів, відділяючи їх окремо. Мене також. Потім нас відвезли в табір, де ми повинні були помитися. Але в умивальні не було води, то ж нас загнали на машини і повезли у в'язницю в Вінниці. Там ми нікуди не могли відійти. Так нас тримали за північ, а потім розвели по камерах. Усе робили в пітьмі, без світла. Уранці нас знову вигнали на двір. Там ми мусили сісти, і було нам оголошено, що підемо пішки, під охороною озброєних вартових. При виході на крок з ряду будуть стріляти. Із того двору нас відвозили групами дець по сто чоловік. Загалом той транспорт міг нараховувати до 3 000 людей.

³⁴ На роботу в каменоломню ми їздили дець двадцять кілометрів, на летовище ходили пішки приблизно один кілометр.

Пригоди в'язнів дорогою

Ішли вдень від світанку до темна, а коли світив місяць, то й вночі. Тих, які відстали, гнали вибрані співв'язні палками. Ці погоничі були вибрані з молодших в'язнів і отримували більше їжі. Годували нас нерегулярно, інколи по три дні ми нічого не їли. Коли прийшли до жолобів, із яких напували худобу, то нам дозволили напитися. Із річки чи калюжі пити забороняли. Їсти давали лише тоді, коли конвоїрам щось вдавалося дістати. Було по-різному: інколи це була картопля, інколи – кусок хліба.

Коли проходили через село, мешканці кидали в ряди в'язнів якусь їжу, коли йшли через поле, де росли дині, то той, хто їх скуштував, був щасливий. Переважно йшли полями. В одному місці в нас була зупинка, і якраз колгоспник віз на возі огірки. Він почав нам кидати їх із воза. Деякі в'язні піднялися, щоб їх підібрати. Перший, хто підвівся, був застрелений. Таких прикладів було багато під час спроб здобути яку-небудь їжу чи напитися з калюжі. Розстрілом карали часто. В'язня виводили з ряду, він ставав на коліна, і йому стріляли в голову. Ночували найчастіше в колгоспних хлівах та клунях. Було нас стільки напхано, що ми могли тільки сидіти. В одному місці нас вернули трохи назад та загнали в ліс. Там ми були до вечора. На ніч нас вигнали на поле, де ми мали ночувати, оточені охороною. Уночі була буря. Легко одягнені чи напіводягнені люди почали мерзнути. Ті, хто не міг лежати у воді, вставали. Коли хтось вставав, по ньому стріляли. Вранці залишилося на полі чимало мертвих.

Через Дніпро нас переправляли на понтонах, міст був знищений. Над рікою літав німецький літак, який обстрілювали. Осколки падали навколо нас. Переправа відбувалася серед білого дня. Проходили ми розбомбленим Кременчуком. Місто було в руїнах, місцями палали пожежі.

Коли ми прийшли в Полтаву, загнали нас у яр, де ми мусили ночувати. Земля місцями була мокрою, і ті, кому не пощастило, мусили лежати в болоті. За Кременчуком ми бачили бомбардування. На бомбардувальників напали винищувачі, але всі були збиті. Наш транспорт уникав міст. Охоронці мали для себе вози, запряжені волами. Там везли для себе необхідне озброєння та запаси їжі. По дорозі поступово відстрілювали волів на м'ясо. Після вище описаної ночівлі перед Харковом почали викликати тих, хто походив із Польщі. Зголосився і я, і нас усіх відділили окремо. Інші пішли далі. Нас відвели на вокзал, і ми поїхали в Харків. Там нас знову завели до в'язниці, де ми нарешті помилися, постриглися та почистилися. Думаю, що за п'ятдесят два дні ми пройшли приблизно 1 500 кілометрів. У в'язниці нам сказали, що відпустять на свободу на поселення до віддалених міст за межами військового простору. Де та зона, я не знав. Ми отримали на дорогу

кілограм оселедців, буханку хліба (2 кг), сто рублів, із яких вираховували за отриману їжу. Це мав бути запас на шістнадцять днів. Кожен вибрав, де хотів би жити. Записався я туди, куди й інші, в Омську область. У супроводі конвоїра нас відвели на вокзал, де посадили у вагон, і ми від'їхали вже без охорони».

На Волині тим часом совети почали вимушувати створення колгоспів. Починалося зі спільного утримання худоби в клунях. У Гульчі всіх коней звели в клуню Вацлава Плугаржа. Із великої рогатої худоби господар міг залишити дома тільки одну корову. У Владимира Прохазки зробили стайню для корів, у Йозефа Прохазки склали корми. Хліви перебудували, наприклад, замурували зайві двері. Господарі чергувалися під час годівлі. Свиней не звозили в одне місце, оскільки кожен перед тим своє порося зарізав, але корми треба було все одно здати. Усі вважали, що колгосп не буде тривалим. Куркулів у колгосп не приймали. Серед визнаних куркулями були: Антонін Баллада, Антонін та Йозеф Бечваржові, Богуміл Цілц, Йозеф Говорка, Йозеф Гурт, Йозеф Кованда «Костоправ», Мірослав Кованда, Вацлав Кованда Старший із Урвенни, Вацлав та Владімир Кучерові, Владімир Павлічек із Урвенни, Вацлав Прохазка, Йозеф Рубек, Антонін Умлауф, Антонін Ванек. Крім того, напевно, Віктор Цілц, Антонін Крейчі, Александр Заїц, Новак, Мартінек.

За радянськими вказівками було колективізовано також землю та вказано, що де вирощувати. Разом було засіяно зернові на цілих ланах, господарі мусили для цього звезти насіннєве зерно, так що отримали суміш різних сортів. Посіяли і цукровий буряк, який раніше не сіяли з вище наведених причин. Тільки хмілярні залишилися на місці. Люди мусили під час обробітку виконувати норму – «трудодні». На Урбановому полі засіяли два гектари капусти, на полі Йозефа Говорки з Шляху – огірки, яких було дуже багато, і вони гнили, бо не встигали їх збирати. Улітку, однак, територію окупували німці, і кожен уже збирав сам – капусту возили продавати в Здовбицю, огірки солили в бочках з-під оселедців.

Під час приходу до влади советів потрібно було створити правління колгоспу: головою колгоспу був призначений Ян Кутілек, обліковцем – Вацлав Кашпар, бригадиром на Шляху – Владімир Пелант, у Гайку – Йозеф Мозлер, а після нього – Антонін Одстрчіл, касиром – Індржіх Брда. За селом наглядала рада зі Здолбунова. Після відходу советів збори села вирішили повернути землю та худобу попереднім власникам.

За німців, зрозуміло, ніякого колгоспу не було, кожен господарював на своєму, визначені поставки були помірнішими, так що для власних потреб та для посіву господарям вистачало. Коли німці перевозили зерно, то вози забезпечувалися бляшаними наставками, так що не було по дорозі ніяких втрат. Після відступу німців за «других советів» знову від-

новилися поставки. Зерно возили в Здолбунів згідно з визначеною кількістю (рос. зернопоставка), і господар отримував, наприклад, за центнер жита вісім рублів (для порівняння – півлітра пива коштувало сім із половиною рублів). Колгосп не був відновлений. Вирощували тютюн, його не здавали, а продавали на чорному ринку. Наприклад, Семерадові вирощували махорку, а потім тютюн «Кентуккі» десь на площі півгектара поля. У ті часи занепала діяльність кооперативної молочної, якою керував Ян Кутілек. За німців вона функціонувала, і за молоко платили марками.

ТОРГІВЛЯ, РЕМЕСЛА

Ремісники займалися своєю діяльністю переважно неофіційно, не для заробітку, а тільки надаючи допомогу іншим. Наприклад, ковалі Тоушек, Главач та Грабань підковували коней, шевці Брда, Гамачек, Буреш ремонтували взуття, одяг шили кравці – Червенка, Данда та інші.

На нові вироби не було матеріалу. У майстерні Старека ремонтували сільськогосподарські машини (працівниками були: Ян Прушек, Антонін Старек, Конон). За німців працювали Александр Урбан, Александр Гора, Мірослав та Антонін Старекові та українець, здається, Троян. Ні в Стареків, ні в Рихнів не відливали чавуну, використовували лише старі відливки. Зі збитих літаків виготовляли каструлі та дечки. Такий стан не змінився аж до від'їзду до Чехії.

Крамниці та корчми

Деякі крамниці закрилися – у Червенків та Заїців. Після приходу советів виникла нова крамниця у Йозефа Кованди «Костоправа» з назвою «Кооператив». Продавала там Тамара Крживкова. Радянське постачання функціонувало погано, без великих проблем було тільки постачання гасу, сірників та солі. Існував зв'язаний продаж одного товару з іншим – наприклад, інколи кожний покупець мусив примусово під час купівлі купити якусь зіпсовану рибу, яку зразу ж викидав. Люди стояли від ранку в черзі в надії, що щось привезуть.

Після приходу німців «Кооператив» залишився державним магазином, але інші не розвивалися. Різники Антонін Прушек, Вацлав Пфейфер, Александр Цілц та Ян Плугарж таємно кололи свиней по хатах. Коли траплялася їм якась худобина, забивали її і мясо розпродували.

Люди ходили на базар до Здолбунова та Рівного. Часом німці по дорозі товар забирали. Із села до міст возили жири, а звідти сіль, цукор,

взуття, каустичну соду (гідроксид соди), яку добавляли, коли вдома варили мило з кісток, шкіри та відходів м'яса. Каустичну соду німці привозили за посередництвом залізничників із Німеччини. На базарі, наприклад, кілограм борошна коштував сорок рублів. Купляли і за золото – «російські п'ятірки». Німці купували сало і посилали його в Німеччину.

На час війни торгівлю замінив натуральний обмін. Мандрівні торговці продавали за гроші та обмінним способом. За німців це були українці, а при інших владах – євреї.

Навіть після війни магазини не відновилися – не було товару. Від 1946 року чехи поступово ліквідовували свої господарства, продавали українцям, наприклад, меблі.

Із корчем був відкритий лише шинок у Каррів, після відходу на фронт шинкаря продовжувала працювати його дружина, а в чеському клубі шинкувала Ягода. Пізніше й вони закрилися, тільки часом за домовленістю хтось їздив у Мізоч до Мацека чи в Квасилів по бочку пива, яку випивали в клубі. За німців тесля Лоскот возив пиво до Балладів, пізніше продавав його вдома сам.

КУЛЬТУРА, ШКОЛА, РЕЛІГІЯ, ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

За першої влади советів (1939–1941) відбувалися ще сокольські академії та гралися вистави – наприклад, 8 лютого 1940 року була вистава, у якій грали: Йозеф Воленец, Теодор Червенка, Йозеф Тоушек, Тамара Кржівкова, Антонін Сагулка, Віктор Одстрчіл та інші.

Йозеф Воленец згадує: «За радянської влади завідувач клубу Слаvek Ростіслав Цілц отримав завдання представити районному освітянському працівнику перепис книг. Старого реєстру не знайшли, під час проходження фронту в клубі часто ночували солдати і вони силою відкрили шафу, де зберігалися документи. Реєстр ми складали втрих – Слаvek Цілц, Еміль Ноуза та я. Багато книжок загубилося та багато тих, про які ми думали, що навряд пройдуть контроль, ми заховали в клубі на горищі (їх подальшу долю не знаю, але і з тих, які ми залишили в реєстрі, працівник багато викинув – десть чотири мішки, які я мусив як новопризначений бібліотекар на другий день відвезти в Здолбунів на відбір для освіти). У бібліотеці нам залишилася ледве сотня книг, яку поступово почали доповнювати з району. Здебільшого творами Леніна та Сталіна, та іншою радянською літературою.»

У наступні роки організація культурного життя затрималася, танцювальні бали були заборонені, навіть «Сокол» припинив будь-яку

діяльність. Вступ до нього відбувався таємно. Після закінчення війни заїжджало до Гульчі пересувне кіно зі Здолбунова і в залі клубу нерегулярно (раз чи двічі за місяць) показували кінофільми. Свідки згадали фільм «Лінія Маннергейма» про радянсько-фінську війну. Учасниками радянсько-фінської війни були гульчани Теодор Червенка, Ян Семерад, Віктор Одстрчіл, Мікулаш Заїц, Їржі Семерад, Йозеф Воленец, Александр Цілц.

Громадське та спільчанське життя не мало розвитку і після повернення до Чехословаччини, тому що мешканці Гульчі були розселені по різних місцях (див. таблицю поселення).

Свідки погодилися в тому, що релігія ні за радянської, ні за німецької влади суттєво не обмежувалася, працював церковний староста (громадська функція), богослужби були завжди в неділю чеською мовою, церковним хором керував Леонід Бондарчук, потім Юрій Бондарчук – кравець, який навчився кравецтва у Воленця. Священик Антонін Заїц був у 1944 році вивезений. Коли після війни повернувся, хворів і спочатку богослужіння не проводив.

Школа

Зі спогадів очевидців та декількох шкільних свідоцтв випливають слідуючі факти. Від вересня 1939 року до червня 1941 року навчалися в старому шкільному приміщенні та в Ковандовому будинку (кооперативі). Свідоцтво за шкільний рік 1939/40 написане українською мовою, а навчання проводилось українською та російською мовою, підписане вчителем Владіміром Крейчі. Свідоцтво за 1941 рік теж написане українською мовою, школа визначена як неповна середня, учителі – В. Корнійчук, Вельцера, Стефан Котчий, Сохорова. У шкільному році 1940/41 з'являються наступні два прізвища – учитель Еміль Горак та українка Любов Стружук. Свідоцтво за 1945 рік написане з однієї сторони українською мовою, а з другої – російський текст; школа була неповною середньою з чеською мовою навчання. У шостому класі вивчали такі предмети: чеська, українська та російська мови, алгебра, геометрія, естетика, історія, конституція СРСР та УРСР, географія, фізика, хімія, військова підготовка. Зі свідоцтва Александра Урбана слідує, що навчався в шостому та сьомому класах одночасно. Навчали: Марія Кржівкова, А. Буйницька, Антонін Одстрчіл, класний керівник – Сохорова.

Свідоцтво не відзначило, що в той час навчали ще: Віталій Каленіков, Леонід Шляховий, Анна Воленцева, яка при цьому навчалася в учительському закладі, Ольга Місієвічова, Свобода та Таня Буйницька.

Не можемо уточнити, хто з них і коли працював у школі. Їржі Семерад відмітив, що перед від'їздом у Чехію навчали Марія Кржівкова та Леонід Шляховий, які залишилися в Гульчі.

Дальшу освіту в тому часі мешканці Гульчі отримували за межами села – наприклад, Мірослав Старек у 1940 році закінчив технічні курси в Рівному, які тривали від січня до квітня. Мав платити дев'яносто рублів за півроку, але плату йому відмінили, а потім його виключили, думаємо, що з політичних або національних мотивів. Ремеслу навчалися у місцевих ремісників, наприклад, Александр Гора та Александр Урбан у Стареків.

Пожежники

Пожежна бригада в ті часи функціонувала, але тільки за часів німецької влади розвинула ширшу діяльність. Німці підтримували приємом юнаків, були і тренування. Тренером був Владімір Кудрна, командував по-польськи. Антонін Старек відремонтував для пожежників автомобіль, який неподалік залишила Червона армія під час відступу. Пожежники стояли в почесній варті на похоронах. Тоді туди вступив, наприклад, чотирнадцятилітній Александр Урбан. Після відходу німців діяльність була мінімальною, чоловіки пішли на фронт, а люди вже надіялися на від'їзд на батьківщину, і вся їх діяльність була направлена на цю ціль, так що вогнеборці виконували тільки свій основний обов'язок – гасіння пожеж. 1942 року у Віктора Цілца згоріли дві копиці, молодь без коней, руками доштовхала туди пожежну помпу. Заїцеву клуню не гасили, як сказано вище.

Під час рееміграції Йозеф Паржез вивіз прапор пожежників із собою в Чехію та тримав його певний час у себе вдома. Приходив з ним на урочисті збори. Перед смертю передав прапор до Раковницького музею, опісля музей віддав його на постійну виставку в методичному центрі Союзу Протипожежної Охорони в Пржібіславі.

Закінчення

Довгий час реемігранти були відірвані від місця народження та рідних, які залишилися в СРСР, тому що вільне подорожування було неможливе. Тільки від шістдесятих років рух став вільнішим, тоді вибралися і деякі гульчани подивитися, як виглядає їх рідне село та його околиці.

Вацлав Старек відвідав село у 1975 році: «Ліси, які вирубувалися від встановлення радянської влади на Волині, тепер починають насаджувати».

Індржіх Брда побував там у 1976 році: «Річка Устя є відрегульована, річище рівне, як за лінійкою, усі повороти, коліна та заводи зникли, а два великі ставки (один у Гульчі, а другий в Глупанині) знищені. Уся краса та чарівність ріки безповоротно пропали, а прийшли туга та смуток, які ми відчували і переживали, коли під час війни проїжджали радянською східною Волинню. Луки перетворилися в поля, з Усті зробився потік, власне, велика меліоративна канава. Навіть лелекам уже там не подобається. Є їх там досить мало. А скільки їх тут у наші часи було – справжній лелечий рай. Усюди видно колективізацію, зникла радість від роботи на полях, що була раніше. Місцеві мешканці в основному вивезені, старі села і такі типові вишневі сади, які українці з радістю оспівували у всіх народних піснях, знищені. Але все-таки тепер вже без розбору не руйнують, як у часи Сталіна, проте знищення ставків та вирівнювання всіх водних потоків призвело до знищення джерел поживи для лелек та іншого водного птаства».

Іншою є згадка вчителя Едмунда Енгеля, який свої почуття, які в ньому викликало село від тридцятих років і аж до 1984 року, висловив так: «Село було завжди чистим, ошатним, будинки гарні, культурні помешкання, перед будинками – квітники, інакше кажучи, і чужинець, проїжджаючи волинськими селами, зразу ж упізнав би, яке з них є чеським. Чехи відомі як люди працьовиті – трудяги. Вплив Гульчі на навколишні села був великим, не тільки з огляду на землеробство, але на вищу культуру помешкань, порядок та загальний вигляд села».

Чехи на Волині створили собі новий спосіб життя, виходячи зі своїх звичок та досвіду, пристосувалися до тамтешніх умов – чи в господарюванні, чи в релігії, чи у відзначенні свят. Йозеф Бечварж згадує: «На останню неділю жовтня (згідно зі старим юліанським календарем) припадало гульчанське престольне свято. Інколи ця неділя припадала

на перше чи друге листопада – тобто на Всіх Святих чи на Душички, тобто Проводи (чес. Dušičky), і тоді виникали труднощі з отриманням у польських органів дозволу на бал та виставу. Але все-таки завжди вдавалося отримати той дозвіл. Якогось року знову припало на 28 жовтня, так що ми святкували престольне свято, а в ЧСР – державне свято. Престольне свято відзначалося три дні й на всіляких польових роботах ставилася крапка.

До сьогодні діють звички в їжі – борщ, бігос, пшоняна каша, гречана каша, мариновані фрукти, зелені овочі зі сметаною, картопляний салат, званий вінегретом, зафарбований до рожевого червоним буряком, малосольні огірки, сушина, кисіль з фруктів тощо.

Зберегли свою мову, і тільки уважний слухач досі підмічає дрібні відмінності в словниковому запасі, утворенні слів чи їх порядку, але це вже інша справа.

Ось так і закінчимо цю нашу книгу, яка долучиться до мозаїки зображення життя малої частини нашого народу, опису життя мешканців одного з багатьох сіл, які виникли на Волині з приходом чехів та розвинулися за три чверті століття аж до повернення потомків тих перших переселенців назад у Чехію, яку всі покоління вважали своєю справжньою батьківщиною. Їх життя та світогляд, описані в цій книзі-хроніці, є доказом цього.

Джерела та література

У деяких джерел та літератури не вдалося відшукати детальні бібліографічні дані, тому що на них є лише посилання в початкових Бонекових матеріалах.

Пам'ятникарі Йозеф Говорка, інж. Вацлав Старек, Їндржіх (Ондржей) Брда, Йозеф Бечварж зробили найбільше, Їржі Бонек потім склав першу версію книги від переселення до Другої світової війни.

Люди, які поділилися усними або письмовими згадками, додали письмові або візуальні (фотографічні) документи:

Архімандрит Савва
Баллада Їржі
Балладова Лібуше, нар. Гуртова
Брдова Анна
Цілцова-Полцарова Людміла
Червенкова Емілія, нар. Ванькова
Ефемберг Йозеф
Енгель Едмунд
Фойтік Йозеф
Гончарова Анна
Главач Александр
Главачова Емілія
Говорка Ярослав
Говорка Рудольф
Говоркова Зофія
Гурт Йозеф
Кацманова Марія, нар. Говоркова
Коловратнік з Залісся
Кованда Еміль
Кованда Вацлав
Крейчі Ростіслав
Крейчі Владімир
Крейчова Емілія
Кржівка Ян
Кучера Владімир
Кудрна Владімир
Ленох Антонін
Ленцова Тамара, нар. Кржівкова
Мацек Ярослав

Махатова-Пфейфєрова
Мартінек Ян Ст. та Мол.
Медунова-Тоушекова Павліна
Моутілек Здєнек
Немец Александр
Немечек Мануїл
Панцова Алєна нар. Старекова
Павлічек Владімир
Поразікова Анна
Рєгентік Владімир
Роллерові
Роткова Мілена
Рихна Владімир Молодший
Семерад Їржі
Старек Мірослав
Шатава Лєош
Шєбєста Б.
Тоушек Йозеф
Тоушек Мірослав
Умлауфова Гєлена
Урбан Александр
Урбан Йозеф
Урбанова Ольга, нар. Брдова
Ванєк Антонін Ст.
Вішнєвська, нар. Вілімекова
Воленєц Йозеф
Заїц Борис
Заїц Мікулаш
Заїц Ростіслав

ДОДАТКОВІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

- Dr. Auerhan Jan. České osady na Volyni, na Krymu a na Kavkaze. Nakl. Ant. Hajn. Praha, 1920
- Cichocka Zofja. Kolonje Czeskie na Wolyniu. Warszawa, 1928
- České obce na Volyni (*článek*). Časopis «Hlas pravoslavi» 8/1969
- Dejiny Polska. Nakl. Svoboda. Praha, 1975
- Druhá světová válka – stručné dějiny. Nakl. Svoboda. Praha, 1985
- Dr. Folprecht Josef. Čechoslováci polští. Vyd. Česká matice školská
- Dr. Folprecht Josef. Volynští Krajané. Vyd. Cil. Praha, 1947
- Velká říjnová socialistická revoluce. Encyklopedie. Orbis. Praha, 1975
- Hybler Vladislav, Indra Jan. Bojová cesta volyňských Čechů do vlasti (1945–1985). Vyd. ONV. Znojmo
- Ilustrovaný encyklopedický slovník. Academia. Praha, 1980-82
- Dr. Karas František. Obrazy z českých osad v Polsku. Spolek Komensky. Praha, 1935
- Kramář Karel. Ruská krize
- Kronika Volkova – Stopy zaváté časem (Kronika Českého Volkova a přilehlých českých osad na Volyni). Lipenec: Vydavatelství Novinář, 1980
- Dr. Lůžek Bořivoj. Dosídlení Žatecka a Podbořanska volyňskými Čechy (*článek*). Časopis «Narodni osvobození» č. 12/1991
- Němeček Manuel. Přehled českých osad v ruské gubernii Volyňské (*článek*). Sborník české společnosti Památce Zborova (1917–1927). Vyd. Za svobodu. Praha, 1927
- Ottův slovník naučný
- Petr V. J. K volbě Drbohlava do státní dumy (*článek*)
- Poznáváme svět – zeměpisný soubor
- První světová válka. Naše vojsko. Praha, 1968
- Rixi J. Příspěvky k dějinám selského stavu na Rusi
- Ruská encyklopedie z roku 1904
- Olič Vladimír. Dějiny českého vystěhovalectví na Rusi (*článek*). Časopis «Rusky Cech» 43/1907
- Statistické ročenky československé a polské (1939 r.)
- Strażak Wołyński. Kalendarz – album na r. 1927
- Školy na Volyni (*článek*). Časopis «Hlas pravoslavi» 1/1970 Vaculík J. Volyňští Češi v protifašistickém zápase. CSPB. Praha, 1987
- Žijí mezi námi (*článek v neurčitých novinách*)

Книга, яка єднає людей із трьох країн

(післямова до українського видання)

Книга «Гульча чеська на Волині»*

Минуло майже стільки ж років від повернення чехів на батьківщину, скільки вони прожили на Волині. Слід зазначити, що не всі вони покинули Україну, зокрема Гільчу, Урвенну і Залісся – в Гільчі, як відмічено в цій книзі, залишилися 4 особи. Деякі чехи створили сім'ї, одружившись з місцевими мешканцями й укоренившись у нашій землі. Їхніх нащадків вважають українцями. Лише прізвища, що лишилися по батьківській лінії, свідчать про їхнє чеське походження. Але якщо чеська дівчина виходила заміж за українця, то і прізвище втрачалось, губилося, залишаючись лише в пам'яті дітей та онуків.

А чехи, що виїхали весною 1947 року, лишили по собі добру пам'ять в серцях людей, які жили, працювали і сусідували на гільчанських і урвенських землях. А ще залишили після себе багато витворів своїх рук і розуму як свідчення їхнього перебування на Волині. Це і споруди, якісно і міцно збудовані, у яких і зараз проживають люди, розміщені адміністративні та громадські будівлі, і широкі вулиці та дороги з каменю, і особлива технологія обробітку поля, а також звичаї, традиції, культура, що поріднившись з місцевими, створили своєрідний змішаний пласт, характерний саме для тих поселень, де чехів проживало найбільше.

Розповіді і розмови про перебування чехів можна ще почути з уст сучасних мешканців, тільки, правда, вже не так часто, як раніше, коли було більше людей, що пам'ятали спільне з чехами життя. Натомість чехи, що жили в Гульчі, зберегли пам'ять про своє проживання на цій території та залишили цю книгу, яка створювалась упродовж довгого часу, а вийшла в чеському місті Жатец в 1992 році накладом 500 примірників, нині перекладену викладачем із багатолітнім стажем роботи в Національного університеті водного господарства В'ячеславом Шляховим, який є також одним із їх нащадків. Книга написана на основі спогадів колишніх

* Чеський оригінал книги „Huleč česká na Volyni“ доступний в Інтернеті на веб-сторінці «Товариства чехів з Волині та їх приятелів» (Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel).
Режим доступу: http://www.scvp.eu/downloads/hulec_kniha.pdf

жителів села Гільча Друга і Урвенна та документів, які зберігалися у них удома. Загальні відомості автори черпали з доступних на той час енциклопедій, книг та статей. Хоч в книзі не використані архівні матеріали, вона має не тільки місцеве, але й значно ширше значення, тому що розповідає про життя чеської громади в історичних умовах Волині, яке ще довго буде цікавити не тільки істориків, любителів історії та старовини в усій Україні, але й тих, хто хоче мати правильне уявлення про недавню минулі часи. Книга в українському перекладі буде літературним свідченням про ті часи і поверне розмови та спогади про них, а також заохотить майбутніх дослідників до аналізу архівних документів, наприклад, метричних книг Кирило-Мефодіївської церкви, Статуту Чеського Клубу та інших, які зберігаються в Державному архіві Рівненської області.

Українське видання доповнене 4 мапами-схемами та спеціальним додатком, в якому знаходяться: карта-план земельних ділянок (План чеської землі деревни Урвенна и части местечка Гульчи Волынской губернии Острогского уезда 1875 года), купівельна угода (Купчая крепость 30 ноября 1877 года) і план чеської забудови села Залісся.

Чому чехи виїхали зі своєї країни?

Упродовж 1868–1880 років на Волинь прибуло 16 000 чехів. Як значено в цій книзі, заохочені пільгами, які запропонував уряд Російської імперії, вони покинули свою батьківщину без жалю і суму. А які були умови життя в тодішній Чехії? Чи тільки пільги змусили їх прийняти непросте рішення про переселення в іншу країну?

Через Чехію, яка була залежною частиною Габсбурзької монархії, пройшла переможна війна Пруссії з Австрією, і вона стала належати від 1868 року до новоствореної Австро-Угорської імперії, в якій Угорщині було надано значні автономні права, а становище чехів значно погіршилося. Чеські селяни, маючи в основному небагато землі, у середньому 3-4 га, не могли прогодувати великі родини, змушені були платити вищі податки та «надзвичайні» оплати, крім того, мали військові повинності, через що потрапляли в борги і банкрутували. Державною мовою була виключно німецька, тож нею розмовляли були зобов'язані всі чехи на посадах учителів, суддів, військових тощо. Глибока криза, матеріальна скрута, релігійні та етнічні утиски стали основними причинами виїзду чехів зі своєї вітчизни до Польщі та Росії.

Помітну роль в прийнятті рішення про еміграцію відіграли події, що відбулися 20 років перед Прусько-Австрійською війною. Після того, як Австрійське військо криваво розправилось з учасниками празького повстання в 1848 році, були зліквідовані панщина та підданство се-

лян (тобто вони дістали право вільно переміщатися і вибрати місце проживання). Тому селяни, маючи мало землі, досить швидко навчилися господарювати більш ефективним інтенсивним способом, який згадується в цій книжці. Були теж наочними свідками суспільних змін в своїй країні, які принесли промислова революція та індустріалізація. Тому серед чехів було багато ремісників, а у відсталій царській Росії ситуація, як знаємо, була інша.

Історики вважають, що еміграція чехів на Волинь була третьою хвилею їх масового осадництва за кордоном – в Америці, у Сибіру, у Криму, на Кавказі тощо. Перша хвиля пов'язана з появою на чеському троні представників католицької династії Габсбургів, які почали обмежувати свободу віросповідання, та з утратою Чехією незалежності на 300 років після програної битви на Білій горі в 1620 році між силами чеських протестантів та габсбурзькими військами. Чехія стала провінцією Габсбурзької монархії, тобто об'єднаних територій, що знаходились під владою представників австрійської пануючої династії. Не погоджуючись з політикою онімечення та окатоличення, тисячі чеських протестантів, які зараховували себе до гуситської, лютеранської або чесько-братської церков, утекли в Саксонію, Сілезію, Польщу та Пруссію. Серед цих емігрантів був знаменитий педагог Ян Амос Коменський, який належав до Общини чеських братів. Він емігрував в 1628 році в польське місто Лешно.

Друга хвиля еміграції почалася в 1742 році, коли прусський король Фрідріх II, захопивши Сілезію, розпочав її планову колонізацію. Кількість емігрантів зростає після того, як російський цар дозволив створити автономне Королівство Польське, в якому розвинулася промисловість, особливо гірничо-ливарна та текстильна, і були потрібні робітники та ремісники, зокрема ткачі. Переселенці осіли в Зелові, Ченстохові, Лодзі, Жирардові та інших польських містах.

Перші чехи на Волині

Організоване переселення чехів на Волинь почалося в 1868 році після того, як чеську делегацію, яка розпочала перемовини з урядом Російської імперії про еміграцію, прийняв імператор Александр II. Однак перші чеські та німецькі осадники, які походили з польського Зелова, з'явилися поблизу Дубна ще в 1863 році й заснували осаду Людгардівка (з 1959 року село Зелене). Через п'ять років почалося масове освоєння волинських земель емігрантами з Чехії.

У 1868 р. у Волинську губернію переселились 899 чехів і заснували осад в Глинську, Підцуркові і Підгайцях та замешкали в селах Підліски

в Луцькому повіті, Покуси в Рівненському повіті, Рачин в Дубнівському повіті і Велика Горбаша в Житомирському повіті. У 1869 р. прибуло 1 250 переселенців, які заснували Мирогощу й Озірко та осіли в Гориньграді, Дядьковичах, Мізочуку і Радивиліві. У 1870 р. приїхало 4 156 чехів, серед яких було 57 сімей, що прибули в Урвенну і Гульчу.

Загалом чехи заснували більше 100 нових сіл та мешкали в усіх волинських селах, де можна було купити землю. Після 1880 року переселення чехів припинилося.

Пам'ять

Село Гульчу Чеську в 1946 році за радянської влади перейменували в Гульчу Першу, а потім, коли зорієнтувалися, що Гульча Українська, яку називали спочатку Друга, є значно старша, надали їй назву Гульча Перша, а Гульчу Чеську стали називати Гульчею Другою. Від того часу використовуються назви Гульча і Гільча, з яких остання назва стала тепер більш популярна. Гільча Друга разом з 5-ма іншими селами – Урвенною, Заліссям, Йосипівкою, Загреблею та Лідавом – входить до складу Урвенської сільської ради, яка займає територію 34,658 км² з населенням приблизно 2 300 осіб.

Повернутися на історичну батьківщину прагнули практично всі чехи, які мешкали на Волині. Але справа тягнулася, аж поки радянський уряд на чолі з Йосифом Сталіним не придумав, що на місце чехів мають приїхати на поселення гуцули, лемки та русини зі східної Словаччини та Польщі. Тому після виїзду чехів в їх оселях поселилися переселенці з польської та словацької територій. Такий обмін населенням між СРСР та Чехословацькою Республікою став можливим після підписання урядом обох держав 10 липня 1946 року спеціальної «Угоди між урядом Чехословацької Республіки й урядом СРСР про право оптації і взаємного переселення громадян чеської і словацької національностей, які проживають в СРСР на території колишньої Волинської губернії, і чехословацьких громадян української, російської і білоруської національностей, які проживають на території Чехословаччини». Лемківські сім'ї зі Словаччини прибули в Гільчу і Залісся весною 1947 року, а через 20 років значна частина цих родин, так як і чехи, повернулася назад. Частину людей з Польщі в 1945 році виселили спочатку в Одеську область, а вони в наступному році через неврожай і небезпеку голоду втекли на Волинь, займали порожні оселі та наймали кімнати в чехів.

Хоч минуло вже 70 років (1947–2017) з часу від'їзду волинських чехів, пам'ять про них і про їхнє перебування не зникає. В Гільчу при-

Їжджають вже діти і внуки тих, що тут жив, відвідують кладовище, підходять до будинків, які побудували їх батьки або діди, прогулюються селом, заходять у сільраду.

Моя мама любить згадувати про те, як її мама, а моя бабуса, водила її з Коршева в село Уїздці до чеських кравчинь, щоб пошили їй сукні, яких більше ні в кого не було. Пам'ятаю, як про чехів згадували в розмовах урвенські знайомі мого батька. Не так просто було, наприклад, дістати працю на фабриці сільськогосподарських машин Старека, яка в той період була Спілкою Старека і Рихни. Ті, кого приймали на роботу в цій спілці, були особливо шанованими в селі людьми. Називали імена Нестера Самолюка, Григорія Рудого, Назара та Кузьми Лазаревих. Перший велосипед в селі з'явився саме у працівника цієї фабрики. Багато згадок доводилося чути про чесання хмелю на чеських плантаціях.

Жителі Гільчі Другої, яким тепер більше 50 років, пригадують, що в часах їхнього дитинства працювала стара чеська відновлена молочарня, в якій можна було купити прохолодне морозиво, що в літню спеку становило для сільських дітей незвичайний раритет.

Сучасна мешканка Чеського Гайка в Гільчі Першій Євгенія Супрун, щоб пригадати своїх численних друзів і знайомих з дитинства, записала їх імена на папірці: Саша, Люба та Мілик Крейчі, Маженка Тоушек, Михась Заїц, Мажена та Еміль Немец, Люба та Сашик Старек.

Мешканець чеського села Здераз Їнджріх Бечварж (племінник автора передмови 1 в цій книзі – Йозефа Бечваржа) народився вже після повернення його батьків на історичну батьківщину, але з дитинства ріс серед розмов і спогадів про життя в Гульчі. «Яка там була родюча земля!» – згадував з захватом його батько. Як пішов на пенсійний відпочинок, то поїхав літом 2009 року в Гільчу і привіз собі додому відро тієї землі, про яку стільки чув малим хлопцем. Мені вдалося з ним зустрітись під час підготовки міжнародного проекту «Партнерство сільських громад в трьох країнах: Чехії, Польщі та Україні». І перше, що він зробив, показав мені свій найцінніший скарб – гільчанський чорнозем.

Іншого вихідця з Гульчі, Яна Говорку, я відвідав у містечку Жатец. Його батько Йозеф Говорка Дорожній у цій книзі є на 3 світлинах: № 41 (сидить), № 45 (стоїть, четвертий справа), № 69 (другий зліва).

– Виїзд чехів з Волині не був простим, – розповідав Ян Говорка, – адже залишали все своє нажите й придбане майно, будинки, господарства, сільськогосподарську техніку, знаряддя праці, худобу та інше. Під час виїзду органи влади запевняли, що всі отримають компенсацію, але потім виявилось, що ця справа не така проста. Мій батько писав різні заяви до чеського уряду, але без результату. В 1950-их роках мали вже навіть виплатити всю суму згідно з оцінкою вартості майна, залишеного на Волині, але якраз була грошова реформа: обмінювали старі

крони на нові і нас обманули – виплатили тільки частину грошей. І то не всім, бо багато людей про це не знали. Я намагався писати ще не так давно, але нічого не добився.

Пам'ять про людей, які до 1947 року творили специфічну багатонаціональну культуру і локальну історію, є важливою для розуміння не тільки історії та культури України, але також історії й культури Чехії та Польщі. Колишні чеські, польські та українські мешканці Урвенни, Гільчі та Залісся залишили не тільки об'єкти матеріальної культури, але також вплив духовної культури, який, однак до певного ступеня поступово зник під діями соціалістичної системи.

Пам'ятник

26 вересня 2010 року з ініціативи голови Урвенської сільської ради Лідії Балабат на місці римо-католицького кладовища, яке місцеві жителі називали «могилки Негребецького», встановлено пам'ятник, який ушановує простих людей різних національностей, котрі не були ні героями, ні воїнами, а своєю щоденною важкою працею тихо та мирно творили умови для життя наступних поколінь.

Кладовище зліквідували органи радянської влади в 80-х роках ХХ-го століття. Тепер там знаходиться розпайована земля. Початкові дослідження показали, що разом було біля 30 могил і дві гробниці, які називали «склепи». Одна гробниця належала польській родині Негребецьких, а друга, у якій похована Блажена Говоркова – чеській сім'ї Говорків. Там були поховані також інші чехи, українці і поляки, зокрема Рудковський, Якушевський, Козерадський, Невідомський, Доманський, дворічний син Станіслава Колодзинського. Перше чеське захоронення відбулося в 1896 році.

В урочистому відкритті пам'ятника, крім місцевих жителів, взяли участь консул Республіки Польща, представник Чеської Республіки, священники та представники обласної та районної адміністрації. На гранітному камені викарбувано напис трьома мовами: «Вічна пам'ять тим, хто пішов з життя, залишивши по собі добру і світлу згадку: полякам, чехам і українцям, які проживали на цих землях у ХІХ–ХХ століттях».

Партнерські взаємини

Проект «Партнерство сільських громад в трьох країнах», результатом якого були чотири зустрічі представників громад Урвенської сільської ради, чеського мікрорегіону Кнежевес і польської гміни Пуца Мар'ян-

ська, почався з моєї поїздки в Чехію у квітні 2011 року. Маючи інформацію про розселення чеських вихідців із Гільчі з даної книги, я поїхав у село Колешовіце, що знаходиться на відстані 11 км від міста Раковнік, а 72 км від Праги. Ці пограничні землі, що входили до складу колишнього Судетського краю, прийняли волинських чехів у 1947 році. Переважно чеські сім'ї поселилися в будинках виселених судетських німців. Родина згаданого вище Індржіха Бечваржа осіла в одному з таких будинків, де жив самотній німець, який не мав родичів у Німеччині й змушений був більше року жити разом із Бечваржами, поки для нього не знайшли місця за кордоном.

В Колешовіцах мені вдалося зустрітися зі старостою Мартіном Дворжаком і розповісти йому про ідею розпочати міжнародну співпрацю між українськими громадами сіл Урвенської сільради і чеськими громадами сіл, де тепер живуть гільчанські чехи. Передусім започаткувати партнерство на рівні самоврядування, а потім перенести співпрацю в сфери культури та спорту. Така співпраця принесла б багато користі, зокрема діти і молодь усвідомили б собі, звідки їхні родини походять і куди сягає їх сімейне коріння. У нашій розмові додатково виявилось, що дружина Мартіна Дворжака є внучкою Мікулаша та Ярміли Лоскотів, які жили в Гільчі недалеко від церкви Св. Миколая в будинку, якого вже немає. Колешовицький староста розповів також про зустрічі Гульчанських чехів і їх нащадків, що відбуваються щороку упродовж майже 20-ти років.

Гості з Чехії та Польщі в Гільчі

Перша міжнародна зустріч трьох сільських громад відбулася 22–25 серпня 2011 року. Програма зустрічі була дуже насичена й інтенсивна. Чеська та польська делегації взяли участь у святкуванні Дня незалежності України в районному місті Здолбунові. В Гільчі Другій обидві делегації урочисто привітали хлібом і сіллю. На площі біля Гільчанської школи гості оглянули хореографічну композицію під назвою «Український прапор», яку підготували місцеві учні та вчителі. Після урочистого обіду відбулася дискусія «Місце та роль самоврядування у функціонуванні сучасної держави», у кінці якої був короткий обмін поглядів на тему подальшої співпраці. Покладанням вінків вшанували пам'ять про поляків, чехів та українців, які проживали в селах Гільча й Урвенна. Насолоджувалися виступом місцевих учасників художньої самодіяльності на сцені Гільчанського Будинку культури, побудованого колись чехами. Оглянули експозицію шкільного музею з інформацією про історію села на трьох мовах. Їздили на екскурсію до міста Острога

і ознайомилися з захоплюючою історією Національного університету «Острозька Академія». Пили воду з цілющого джерела Св. Миколая в Гільчі Першій. І, попрощавшись, від'їхали.

Яку країну побачили іноземні гості? Перш за все – розбиті дороги, якими довелося їхати, особливо дорога через Урвенну. Базальтовий камінь на цій дорозі ще за радянської влади прикрили асфальтом і від того часу кілька десятків років не ремонтували.

Святкування 20-ї річниці Незалежності в Здолбунові нагадало гостям про колишнє комуністичне свято Першого Травня.

– Колись я брав участь в парадах і дивився на партійних шишок на трибуні, – розповів Мартін Дворжак раковницькій газеті «Рапорт», тепер ця ситуація обернулася на протилежну, бо як член делегації я мусив вийти на трибуну і виголосити привітання, хоч я дуже сором'язливий. Стояли ми на трибуні більше 45 хвилин, бо роздавали нагороди з підписом президента України. За всім стежили представники апарату влади.

Під час дискусії про роль самоврядування, яка проходила в Гільчанському клубі і мала показати відмінності, що виникли після падіння комуністичного режиму, обговорювали такі питання: які проблеми трапляються в чеського старости та польського війта і як вони вирішуються? Як функціонує самоврядування і місцева адміністрація після впровадження демократичних змін? Чи самоврядування є необхідне, чи можна було б обійтися без нього? Що робить польський війт, чеський староста, український сільський голова, щоб відремонтувати дорогу? І тут виявилось, що в Україні місцева адміністрація і самоврядування залишилися і далі централізованими по вертикалі, як за колишнього СРСР, а кожна ініціатива мусить бути погоджена з районною владою, яка в свою чергу погоджує її з обласною владою. Мартін Дворжак сказав, що якби він їздив до Раковника погоджувати кожную бухгалтерську операцію, то не мав би часу на інші важливі справи громади. Далі Колешовицький староста запропонував, щоб депутати і жителі Урвенської ради розповіли про свої проблеми, а він розповість, як подібні питання розв'язуються в Чехії. Несподівано озвався голова районної адміністрації та сказав, що на такий обмін інформаціями буде місце й час пізніше, під час індивідуальних розмов в кулуарах. В такий спосіб підтвердив свою своєрідну прив'язаність до посткомуністичного способу керівництва і розв'язування проблем, який в Чехії і Польщі визнали давно неефективним.

А що іноземним гостям сподобалося? Добродушність та гостинність місцевих жителів, депутатів сільради, вчителів та сільського голови Лідії Балабат, яка намагалася зробити якнайкраще все, що від неї залежало. Ці непідробні автентичні риси місцевих мешканців згладжували всі критичні враження від того, що залишилося від радянської системи

влади. Гостина, яку приготували гільчанці, була така багата та пишна, що на столі не було, як казали чехи, де чарку поставити, або, як кажуть на Волині, де голці впасти. А програма виступу художньої самодільності викликала у чехів такий захват, що вони з жалем визнали – такого виступу вони не покажуть, бо нічого подібного в них тепер не існує.

В склад чеської делегації входили 6 представників органів місцевого самоврядування: Мартін Дворжак – голова мікрорегіону Кнежевес і староста Колешовіц, Павел Соучек – голова мікрорегіону Балкан, Вацлав Поразік – староста Колешова і правнук колишнього гульчанського старости Стефана Поразіка, Ян Райхман та Зденек Поразік – члени ради в Колешові, Ганна Гунятова – радниця в Пржілепах та перекладачка Анна Машкова (Кравець), родом з Гільчі. Польську гміну Пуца Мар'янська представляв війт Міхал Станяк та радники гміни Збігнев Бжезіцький та Мацей Обленковський, діячка громадської організації «Ехо Болімовської Пущі» Анна Голінська, водій Тадеуш Возняк, а також радниця гміни Кернозя Уршула Капуста й заступник старости Жирардовського повіту Кршиштоф Цьолкевич.

Із Гільчі в Польщу

Під час II міжнародної зустрічі в рамках проекту «Партнерство сільських громад в трьох країнах: Польщі, Чехії та Україні» 1-5 вересня 2012 року делегації представників адміністрації і самоврядування з чеських Колешова і Декова та українських Гільчі Другої, Мізоча і Дермана Другого відвідали польську гміну Пуца Мар'янська. Візиту від самого початку була притаманна атмосфера доброзичливості та прагнення поглиблювати контакти. З одного боку – офіційні розмови й обмін досвідом, з другого – взаємна приязнь і бажання співпрацювати. Так коротко можна описати атмосферу тих кількох днів..

Гості брали участь в Гмінних Обжинках, під час яких ознайомилися з польськими звичаями Свята врожаю. Оглянули визначні місця, ознайомилися з інфраструктурою гміни, відвідали громадську неурядову організацію Мар'янський Рух Економічно-Суспільних Ініціатив, дошкільний та шкільний комплекс, Загальноосвітній ліцей ім. Чеслава Таньського, водоочисну станцію і очисні споруди системи каналізації. Побували в одному з аграрних господарств, а саме на пасіці Анджея і Ягоди Домагалів, де ознайомились з технологією виробництва продуктів бджільництва, які можна було скуштувати під час «вечері серед вуликів», як говорили чехи.

Гміна Пуца Мар'янська виявилася дуже цікавим місцем для закордонних представників. Гості довідались, що за європейськими стандар-

тами суть місцевого самоврядування полягає у гарантованому державою праві самостійно та під свою відповідальність вирішувати громадські справи, діючи в межах конституції та законів окремої держави, наприклад Польщі чи Чехії. Соціальні зміни після 1989 року, коли упав соціалістичний устрій, полягали, зокрема, в децентралізації влади у сферах фінансів, економіки й адміністрації. Адміністративна реформа в Польщі впровадила триступеневий адміністративно-територіальний поділ на воєводства, повіти та гміни. На відміну від українського поділу, який є теж триступеневий (область, район і сільрада), в польському поділі діє розмежування повноважень між органами самоврядування різних рівнів, тобто повітові органи ніколи не втручаються у справи гміни.

– До основних повноважень гміни Пуща Мар'янська, – інформував гостей війт Міхал Станяк, – належать 5 початкових шкіл, дитячий садок, бібліотека, будинок культури, водопостачання, каналізаційні споруди, соціальна допомога тощо. Гміна відповідає за порядок і безпеку на своїй території, в її віданні перебувають дороги місцевого значення, організація комунального господарства, а також фінансові кошти. Гміна є незалежною від Жирардовського повіту, який має окремий бюджет, а його доходи не залежать від доходів нашої гміни. Повіт не проводить нагляду за діяльністю гміни, не може втручатися в її фінансове управління. До обов'язків повітів включені всі питання, що виходять поза компетенції гміни: охорона громадського порядку і загальна безпека, освіта на рівні середньої школи, утримання лікарень, боротьба з безробіттям, будівництво та утримання міжгмінних доріг та інше. У вирішенні деяких питань мусимо співпрацювати на рівноправних засадах, наприклад, Загальноосвітній ліцей підпорядковується повітові, а побудований поряд з ним спортивний зал знаходиться під наглядом гміни.

Далі війт Міхал Станяк пристрасно розповідав про історію гміни, наводячи багато цікавих фактів, наприклад, як у місцевому монастирі ордену маріанів затримався по дорозі на війну з турками польський король Ян Собеський. Відпочиваючи під липою на території монастиря, заснув і йому приснилася Марія, Матір Божа, яка обіцяла перемогу над турецькою армією під Віднем. Повертаючись після здобутої перемоги, король подарував дорогий турецький килим, який зберігається в місцевому маріанському монастирі вже 330 років. Назва Пуща Мар'янська походить від маріанів – монахів, які поширюють католицький догмат про непорочне зачаття Діви Марії.

Війт Станяк охоче ділився своїм досвідом господаря гміни, яким його вибрали вже втретє. Відповідав на різні питання гостей про принципи функціонування гміни, інвестиції, фінанси, способи надання комунальних послуг. В склад гміни входить 44 села, які охоплюють площу

142,41 км². Населення становить біля 8 500 мешканців, що перевищує кількість жителів Урвенської сільради в 4 рази. А сільські громади в Чехії є ще менші.

Гості зустрілися також зі Старостою Жирардовського повіту і з представниками адміністрації міста Жирардова, оглянули фабричну осаду XIX-го століття, працівниками якої були не тільки поляки, але чехи і німці, які емігрували з рідних місць, щоб дістати працю в місцевій фабриці льняних виробів. Відвідали також дім культури «Ресурса» і виставку «Жирардов – місто ткачів і візіонерів» в будинку Старої Круголіні.

Головним пунктом візиту була дискусійна панель за темою співпраці органів локального самоврядування з неурядовими організаціями в Польщі, Чехії та Україні, яка відбулася 3-го вересня в залі урочистостей і засідань у приміщенні гміни. Організації успішно здобувають фінансові ресурси на різні громадські ініціативи, а партнерські відносини сільських громад у трьох країнах створюють кращі можливості діяльності при реалізації міжнародних проектів – суспільних і інтеграційних. Ельвіра Копровська-Скальська зробила презентацію діяльності керованого нею Мар'янського Руху Економічно-Суспільних Ініціатив (МРІЕС) та локальної діяльнісної групи «Ехо Болімовської Пущі», після чого розпочалося обговорення можливостей і перспектив співпраці партнерських органів самоврядування і громадських організацій трьох країн. Визначено кілька можливих сфер діяльності: молодіжний обмін між школами, спорт і рекреація, культура, туризм, обмін досвідом в організації праці адміністрації і самоврядування, підтримка діяльності неурядових організацій, а в перспективі – господарська співпраця.

Але як знайти фінансові ресурси на цю діяльність? По-перше, всі погодилися, що варто розпочати зі справ, які не вимагають великих фінансових затрат. По-друге, тристоронню діяльність можуть проводити місцеві європейські громадські організації: польська ЛГД «Ехо Болімовської Пущі» та чеська МАС «Раковницько». В Україні немає такої форми локального партнерства, однак в спільних проектах можуть брати участь представники українських громад за умови, що організують приїзд за свій кошт. Варто теж пошукати додаткові фінансові ресурси, наприклад, із проектів, від спонсорів чи особистих внесків зацікавлених осіб.

На закінчення староста чеського Колешова Вацлав Поразік звернув увагу на значення минулорічної зустрічі в Україні й теперішньої в Польщі, під час яких партнерські делегації можуть не тільки відвідати сільські громади в різних країнах, обмінятися досвідом своєї діяльності в органах самоврядування та обговорити можливості і перспективи співпраці, але теж, що не менш істотне, ознайомитися з історією місцевості, відвідати туристичні об'єкти в околиці й продемонструвати

гостинність, яка, як підкреслив Колешовський староста, і під час візиту в Україні, і під час візиту в Польщі була важливим елементом, який допомагає зліквідувати мовні бар'єри і краще пізнати один одного.

В склад чеської делегації входили 5 представників органів місцевого самоврядування: староста Колешова Вацлав Поразік, староста Декова Алена Козакова, депутат ради в Пржілепах Ганна Гунятова, депутат ради в Колешові Вацлав Світіл, представник громади в Декові Владімір Козак та перекладачка Крістіна Копцова. Українська делегація складалася з голови Урвенської сільської ради Лідії Балабат, голови Мізоцької селищної ради Богдана Похилюка, голови Дерманської Другої сільської ради Юрія Товстого, секретаря Урвенської сільради Марії Грицюк та представниці громадськості Ольги Шаркової. Перекладачами були Володимир Тимощук та Володимир Шульжук.

Там, де живуть волинські чехи

Під вечір 31 травня 2013 року делегації з Гільчі і Пуці Мар'янської доїхали до Дому Культури в Колешовіцах, де гостей привітали старости сіл мікрорегіону Кнежевес і депутати місцевої общини на чолі зі староостою Мартіном Дворжаком.

Адміністративний поділ Чехії відрізняється від поділу польського і українського. Сільську громаду становить одне, часом 2-3 села. Колешовіце (850 мешканців) разом з двома меншими селами Здераз (60 мешканців) і Гержманов (20 мешканців) становить найменшу адміністративну одиницю, якою в Чехії є община (чес. obec). В процесі постсоціалістичних реформ адміністративно-територіального устрою та системи управління державою були зліквідовані відповідники району – «окреси» (чес. okres), а їх обов'язки і повноваження були передані частково на вищий щабель – обласний (чес. kraj) та нижчий – сільських та міських громад. В результаті цих змін кожне навіть найменше село, ставши окремою громадою, дістало можливість відновити дієве самоврядування, яке вже було повністю незалежне від районної влади, що була скасована внаслідок заміни триступеневого поділу двоступеневим. З появою інвестиційних програм Євросоюзу, які охоплювали більшу кількість жителів, виникла проблема, яка була вирішена за допомогою утворення об'єднань кількох найближчих громад в мікрорегіони, що дбають про всебічний розвиток сіл, підтримують місцевий бізнес та туризм. До мікрорегіону Кнежевес належать 10 сільських громад: Деков, Горжеседли, Горжовічки, Храштяни, Кнежевес, Колешов, Колешовіце, Олешна, Пржілепи і Своєтін з населенням приблизно 5 тисяч, що проживає на території площею 10 000 га (100 км²).

Ранком наступного дня гості відвідали Горжовічки, в яких проживає близько 500 мешканців. Староста Іван Фідес, коротко розповівши про село і свою діяльність, провів усіх в занедбаний костел, в якому знаходяться 2 ікони з Гульчі, а літургії і месси не відбуваються. Порожні костели – це одна з проблем сучасної Чехії. По дорозі звернули увагу на пам'ятник австро-угорському цісарю Йозефу II з 1903 року з написом, що цей пам'ятник «... буде нагадувати потомкам, що тут німецька відданість і дух запустили коріння...», коріння, яке колись змушувало чехів емігрувати до інших країн. Пам'ятник був усунутий після здобуття незалежності в 1918 році, а потім поставлений на те саме місце, тому що його ідеологічне значення зникло.

А після цього почалася найважливіша частина – зустріч з колишніми чеськими мешканцями Гульчі, які зібралися в Колешовському культурному домі. Зустрічаються вони щороку, ось вже 20-ий раз. На зустріч в Колешові прибули 60 гульчанських «родаків», як вони себе називають. Тобто, називають себе земляками з Гульчі і об'єдналися в товариство, головою якого є Емілія Шіманкова. Вона і розпочала зустріч із історії Чеської Гульчі. Зі словами привітання звернулися до прибулих Антонін Умлауф і Ярослав Водічка, а після них я, Лідія Балабат і Міхал Станяк. Перекладачі не були потрібні, всі розуміли всіх і панував ностальгічний настрій, тому що зустрілися люди, які в думках і в спогадах зберігають час, коли жили на Волині. На обід подавали смачні традиційні кнедлики, а після їжі згадували минуле і розмовляли.

– На наші щорічні зустрічі з'їжджаються не тільки колишні уродженці Гульчі і їх діти та внуки, – говорить Емілія Шіманкова, яка походить з Гульчі, – але й інших волинських сіл, наприклад з Озірка, Лідава, Залісся. Більшість волинських чехів прибуває регулярно, але трапляються несподіванки, такі, як сьогодні. Ось розмовляю якраз із своєю шкільною подругою Марією Волдржіховою, яка приїхала 150 км із міста Страконіце. Згадуємо Гульчу, як тоді жилося, де була школа і таке інше.

– Народилася я в Гульчі, а до Чехословаччини приїхала в 1947 році, коли мені було 5 років, – згадує Їржіна Петрбокова з Горжеседел, яка не пропускає жодної зустрічі, – в Гульчу я їздила з чоловіком у 1970 році, а у нього там стався інфаркт і мусили залишитися на 3 місяці. Багато чеських будинків були знесені. А замок в Урвенні, де я колись гралася з іншими дітьми, занедбаний. Жити там я б вже не хотіла, звикла до іншої культури.

Поряд з Їржіною Петрбоковою сиділа її родичка Марія Душкова теж з Горжеседел, яка зустріла тут свою сусідку з Гульчі Ольгу Шпрінцову.

– Ми дуже раді, що можемо зустрітись і позгадувати Гульчу. Однак нас з кожним роком меншає, – каже Ольга.

Після зустрічі з гульчанськими чехами українська і польська делегації поклали вінок біля пам'ятника полеглим у I та II світових війнах в Колешові.

Пізніше в селі Коунов, що належить до мікрорегіону Подборжансько, відвідали музей хмелярства, де в окремих спеціальних вітринах містяться сцени з виробництва хмелю та пива з вирізаними з дерева фігурками людей майстра Лібора Даенемарека з Пржілеп, наприклад, тичкова хмільниця в Колешовіцах, Раковницька броварня тощо. Радомир Дворжак, директор МАС «Раковницько», який організував цю виставку, розповідав, як збирали матеріали і перевіряли їх історичну вірогідність. Відвідали майстерню місцевого гончара Їржі Дучека в Мутейовіцах, який теж брав участь у створенні музейної експозиції, присвяченої хмелярству. Пили пиво з мініброварні, яка виробляє пиво для малої місцевої корчми.

Другий день – містечко Кнежевес, в якому більше 1 000 мешканців, а старостою є Ева Янотова. Делегації слухали недільну службу в костелі Св. Якуба на центральній площі, під час якої ксьондз дивувався, чому прийшло так багато людей, бо зазвичай приходять десь 3-5 осіб, а нас було 15. Відвідали початкову школу, дитсадок і Музей народних костюмів Чехії, Моравії, Сілезії та Словаччини. Потім потрапили на щорічний фестиваль духових оркестрів «Кнежевеський духовий парад». Виступи кількох духових оркестрів відбуваються тут щорічно в парку, а тоді були перенесені до будинку культури через дощову погоду. Сиділи за довгими столами, замовляли пиво і відпочивали, слухаючи чудову духову музику, а дехто танцював. Виступили професійні духові оркестри з центральної Чехії «Жатечанка», «Дупалка», «Краянка» та моравська «Туфарянка». Колись в багатьох чеських селах на Волині, як хоч би в Гульчі і Заліссі, були свої аматорські духові оркестри.

В коридорі адміністративного будинку в селі Пржілепи, «селі красивих, чемних і порядних людей», як сказала староста Ленка Даенемарекова, гості помітили на дошці оголошень Книгу фінансових видатків, з якою кожний може ознайомитись, не питаючи дозволу. Це приклад праці місцевих органів самоврядування без таємниць, що виникає з децентралізації влади і демократичних принципів.

– Назву села виводять від слова «ліпший», – додала посміхаючись староста.

В розмові з членом громадської ради в Пржілепах Ганною Гунятовою виявилось, що прізвище Гунят згадується в книзі «Гульча Чеська на Волині». - Родину Гунятових, в якій народився мій чоловік, автори книги віднесли до «невідомих», - розповіла радниця, - тому що не знали, куди ця сім'я переселилася з Гульчі. А батьки мого чоловіка після повернення в Чехію жили в Длоугій Весі біля Бохова (цього села вже

немає), потім переселилися до Стружни і, нарешті, в 1962 році переїхали в Пржілепи. Антонін Гунят та його дружина Марія, народжена Матейкова мали 5 дітей, троє з них - дочка Лібуше, сини Антонін і Емеліан - померли від коклюшу в Длоугій Весі, не проживши навіть року. Їх дочка Марія, яка народилася в Гульчі в 1944 році, мешкає в їхньому домі дотепер. Мій чоловік Йозеф Гунят народився вже в Чехії. Разом з Антоніном Гунятом в Чехію прибули його 2 брати – Ярослав і Август. Ярослав оселився з родиною в Кнежевесі, недалеко від нас. Август поїхав жити в Моравію, де мешкала сестра його дружини. Батьки мого чоловіка померли в 1988 році.

Під вечір повернулися до Колешовіц, де є 900 мешканців, школа II ступеня, в якій вчать 170 учнів. У замку з 18-го століття функціонує Дім соціальної допомоги для пенсіонерів, подібно до того, як в Урвенні в колишньому польському палаці міститься Будинок-інтернат для психічно хворих, але стандарт послуг і технічний стан дуже відрізняються. У бароковий костел св. Петра і Павла з 18-го століття вже давно ніхто не ходить, але староста Мартін Дворжак хоче його відреставрувати і повернути до життя. В селі діють очисні каналізаційні споруди.

На третій день відвідали село Храштяни, де старостою є Яна Глапакова; місто Раковнік, а в ньому громадську організацію МАС «Раковницько»; Замок Крживоклат, який в 15-ому столітті розбудував польський король Владислав II Ягеллончик, і вирушили в дорогу додому.

З української сторони чехів відвідали: Лідія Балабат, Богдан Похилюк, Юрій Товстий, Марія Грицюк, заступник голови Здолбунівської районної ради Яків Мельник та представниця громадськості Галина Дацишина. А польську гміну Пуща Мар'янська представляли: Міхал Станяк, Мацей Обленковський, Веслав Поплонський, Єжи Гузік, Анджей Домагала, Єжи Ладинський і Тадеуш Возняк.

Фестиваль регіональних смаків у Польщі

Згідно з домовленостями на II зустрічі, що відбулася в Польщі, громадські організації ЛГД «Ехо Болімовської Пущі» та МРІЕС, що діють в Пущі Мар'янській, запросили Урвенську сільраду та чеську організацію МАС «Раковницько» взяти участь в проекті СМАК (Смачний Міжрегіональний Альтернативний Конкурс) у червні 2013 року. Делегація з Урвенні і Гільчі прибула з запізненням через велику чергу на кордоні і в неповному складі, бо у двох учасників була недійсна віза. В конкурсі взяли участь 6 регіональних польських організацій типу ЛГД та 2 групи представників Чехії і України. На фестивальний конкурс потрібно було приготувати 4 страви: борщ регіональний, вареники або

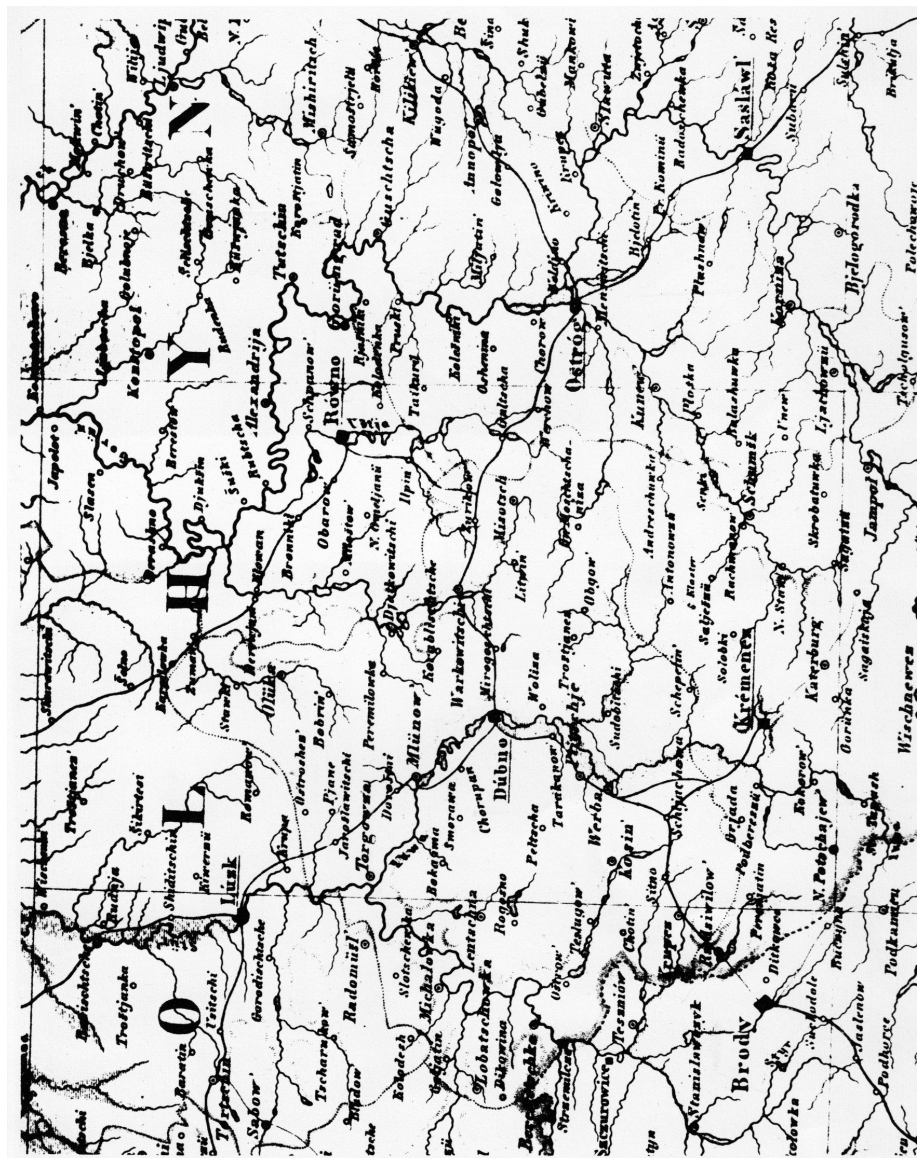
галушки, десерт і напій. Необхідні продукти і кухонні знаряддя були заготовлені організаторами заздалегідь. Членам журі не сподобались ані чеські, ані українські страви: одні були надмірно жирні, інші засолодкі. З чеських страв журі вподобало тільки привезене пиво. Але було дуже цікаво, забава була першорядна, бо однією з цілей фестивалю було поєднання кулінарних змагань із розвагами. А на другий день, у неділю 23 червня, конкурсанти частували всіх бажаючих своїми стравами на багатолюдному пікніку «Червнева Скарбниця Ініціатив». Українські страви так сподобалися гостям і учасникам фестивалю, що зникли з каструль першими.

Урожайна борозна

Епопея волинських чехів не закінчилася весною 1947 року, коли вони виїхали на свою історичну батьківщину. Вихідці з Гульчі не забули свого походження. Вони поділилися своїми спогадами, завдяки яким була створена ця книга. Заснували товариство «Гульчанських земляків» і зустрічаються принаймні раз на рік, розмовляють про сучасне, згадують минуле і підтримують між собою зв'язки. Дбають про свою культуру, але й не забувають про свій досвід життя в еміграції. В цьому могли переконатися учасники проекту «Партнерство сільських громад», які побували в трьох сусідніх державах і на власні очі побачили відмінності та схожі риси життя. Борозна, прокладена чеським плугом на волинському чорноземі, залишиться у свідомості теперішніх і наступних поколінь назавжди.

Ігор Паньков

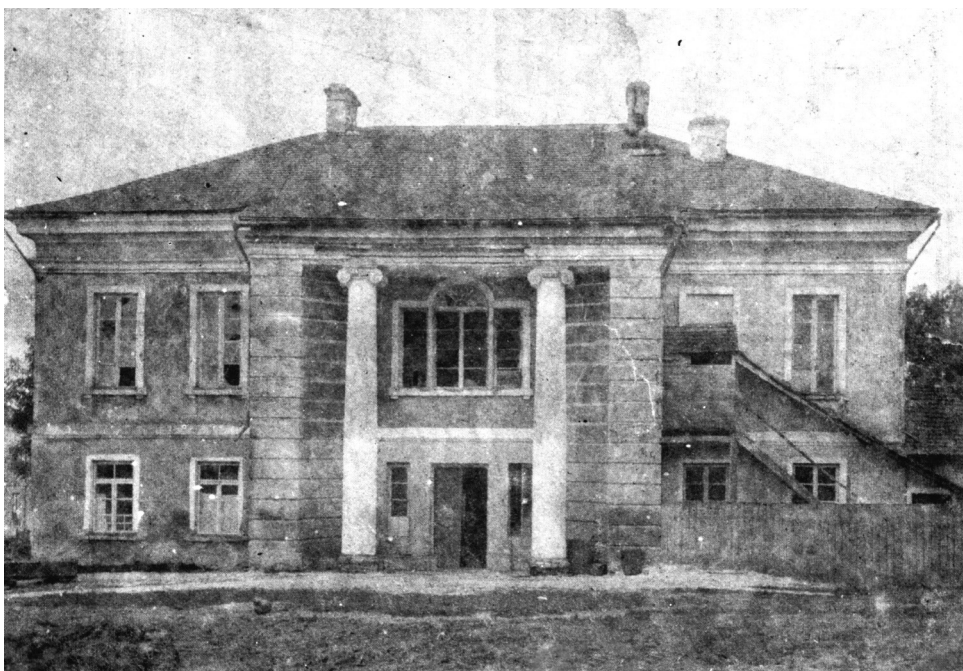
Текстові та ілюстраційні додатки

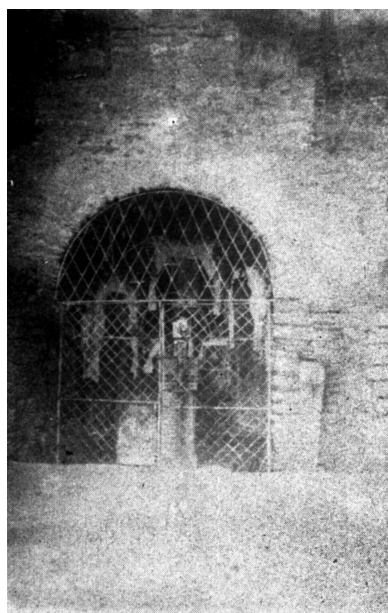
1. Карта Волині з Гульчею (Gultscha).

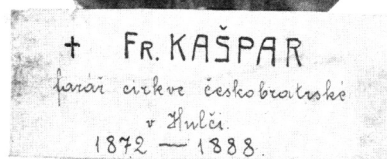
2. Замок – в глибині зліва, офіцина – в глибині справа, на ближчому плані по боках – тимчасові «буди».

3. Фасад палацу-замку з північної сторони.

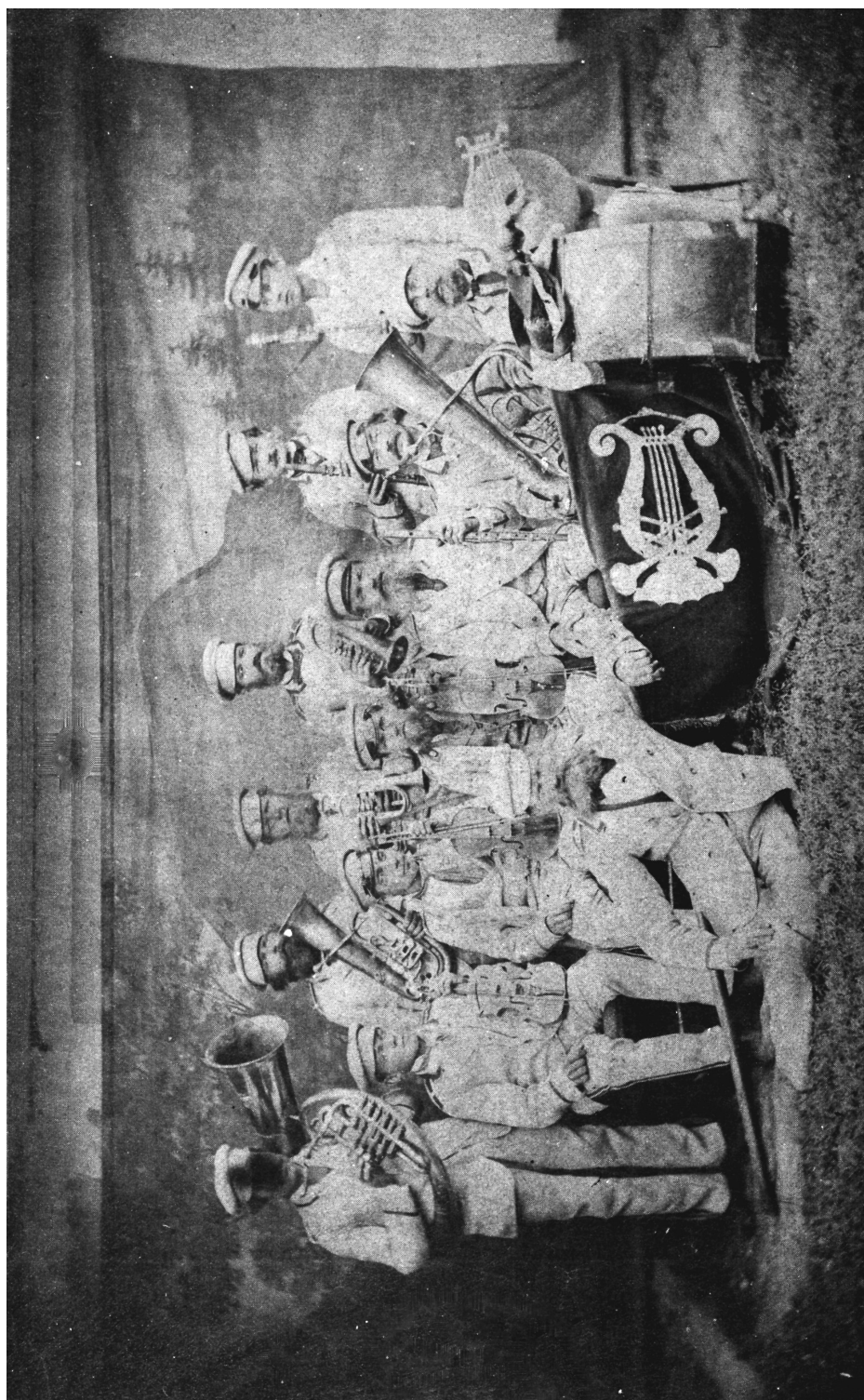
4. Грот св. Миколая.

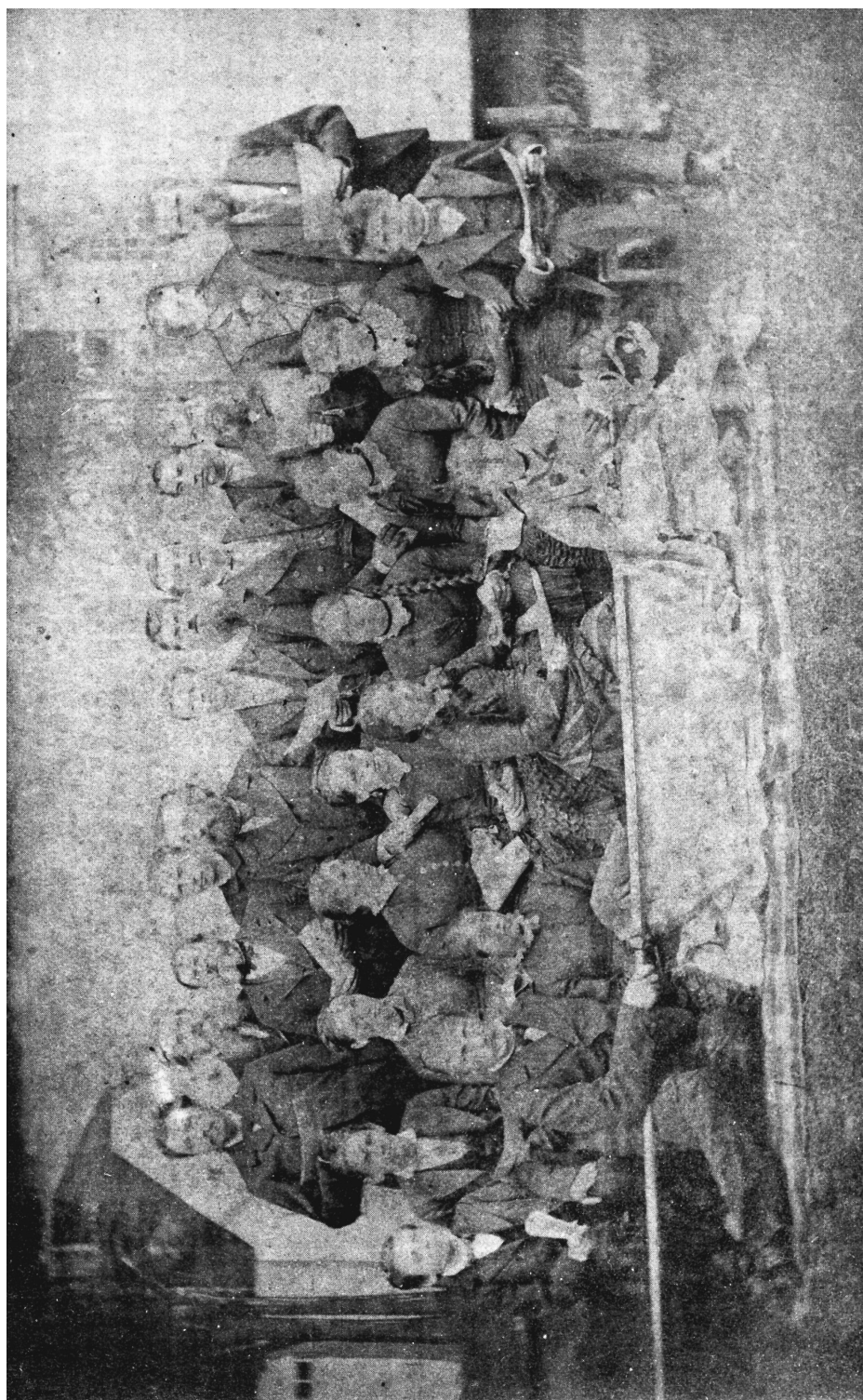
5. Франтішек Кашпар.

6. Водяний млин в українській Гульчі і грот св. Миколая.

7. Музичний гурт „Далібор“, 1883 р.

8. Xop.

9. Прийняття православ'я, 1888 р.

ВЫПИСЬ ИЗ МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГИ

ЧАСТЬ ВТОРАЯ

О БРАКОСОЧЕТАВШИХСЯ

ЗА 1903 ГОДА,

ВЫДАННАА *приходою св.восточного у. Козин*

*Медведева у. с.губа, Венгасовна у.
Молокова у.губи.*

10. Витяг із метричної книги про шлюб, 3.11.1903 р.

11. Вишивальниця прапора протипожежної бригади.

12. Молодий духовий оркестр Антоніна Зайця перед церквою.

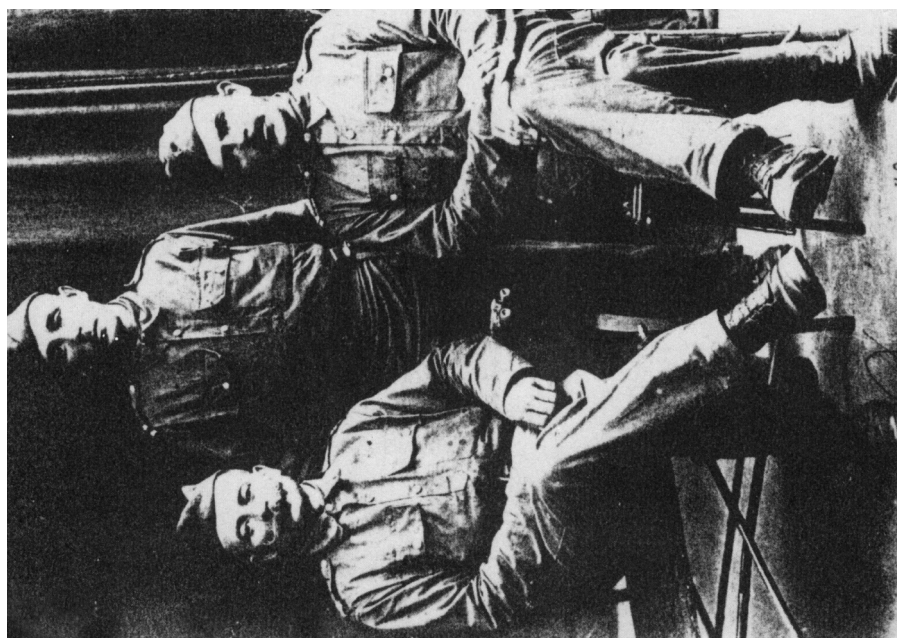
13. Шкільний однострій перед Першою світовою війною (Владімир Павлічек).

14. Перед майстернею Старека.

15. Перші гульчанські стародружинники
(Франтішек Воленец – сидить, а Ян Гоудек – стоїть).

16. Призов 1921 р.

17. Польський військовий мундир (Гурт).

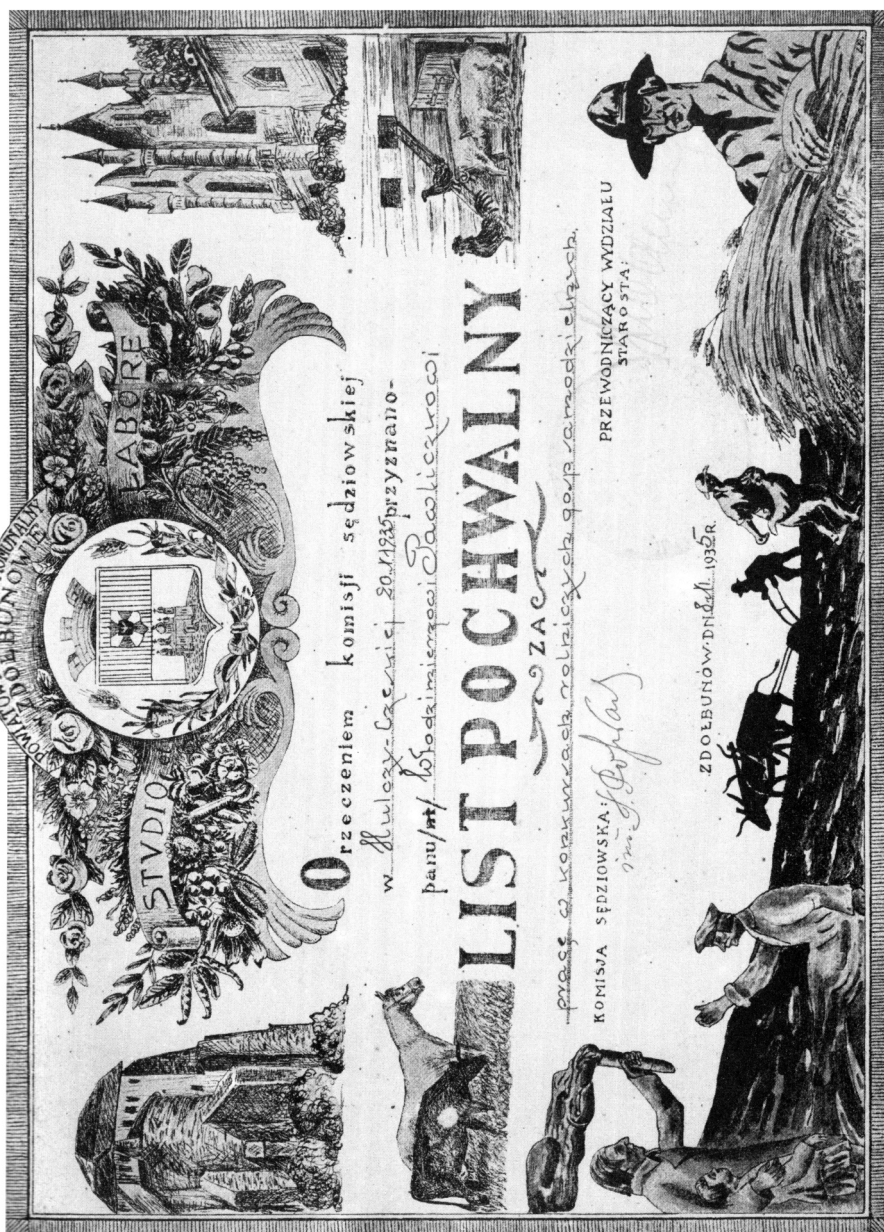
18. Чесання хмелю.

19. Пасіка.

20. Косіння зернових жнивваркою.

21. Похвальний лист, виданий районною комунальною спілкою у Здобуніві.

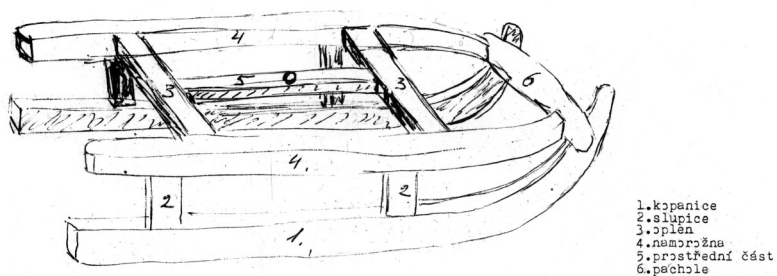
22. Млин Говоркових 1926 р.

23. Після повені в млині Говоркових.

24. Обмолот паровою молотаркою.

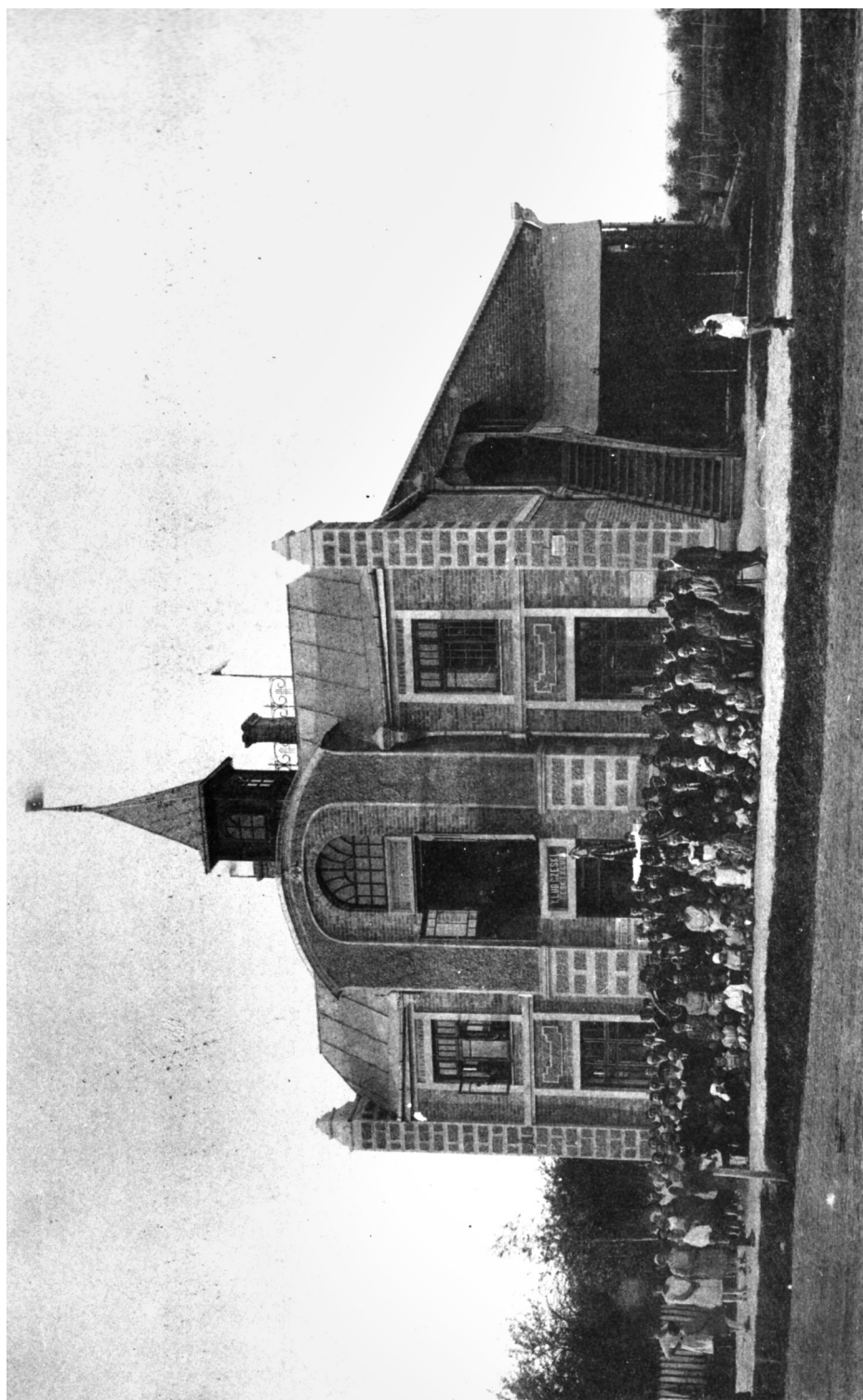
25. Півсанки.

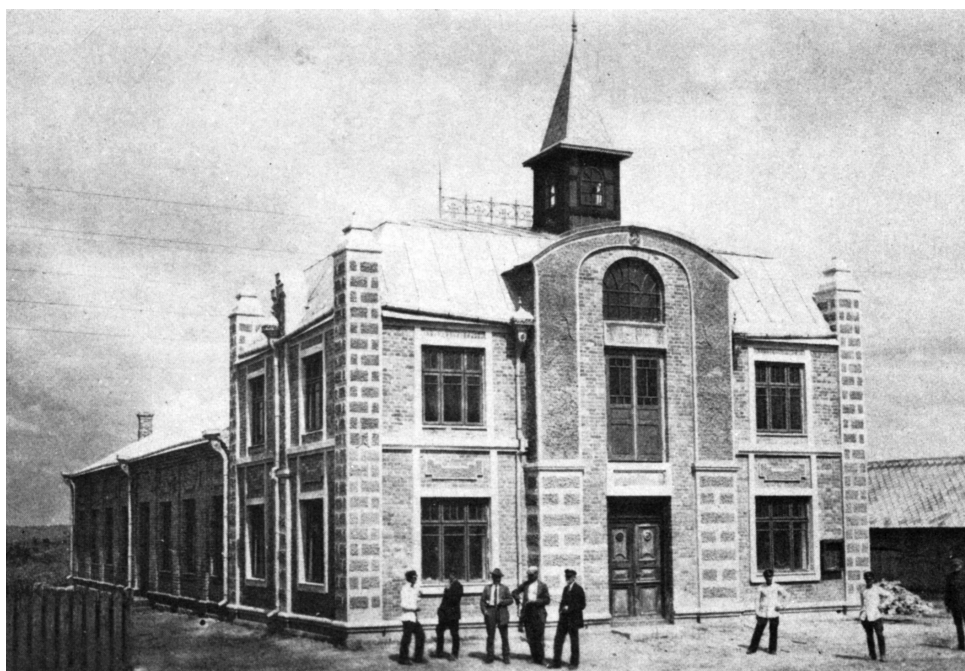
26. Типовий гульчанський будинок
(будинок Урбанових).

27. Чеський клуб на початку.

28. Відкриття пошти в чеському клубі в 1929 р.

29. Чеський клуб після добудови другого поверху.

30. Весілля Марії Тоушекової та Йозефа Гори.

31. Свідoctво за шкільний рік 1918–19.

ŚWIADECTWO SZKOŁY POWSZECHNEJ

Ballada Jerzy
(nazwisko i imię)

urodzony dnia *11 maja* 1929 r. w *Hutykach*
powiatu *Złotoborski*, religii (wyznania) *protest.*
uczęszczał do klasy *trzeciej* i otrzymał
za rok szkolny 1937/38 oceny następujące:

sprawowanie	<i>bardzo dobry</i>
religia	<i>bardzo dobry</i>
język polski	<i>bardzo dobry</i>
język <i>roski</i>	<i>bardzo dobry</i>
historia	—
geografia	—
nauka o przyrodzie	—
arytmetyka z geometrią	<i>bardzo dobry</i>
rysunki	<i>bardzo dobry</i>
zajęcia praktyczne	<i>bardzo dobry</i>
śpiew	<i>bardzo dobry</i>
ćwiczenia ciałesne	<i>bardzo dobry</i>

Opisali dat szkolnych *23* w tym nie reprezentowano

Na tej podstawie *został przemianowany do*
Klasy trzeciej

Publiczna Szkoła Powszechna stopnia *2-go*

Nr im.

w *Hutykach* powiat *Złotoborski*

dnia *21 marca*

Nr *1*

Krawiec
Opiekun Klas

Krawiec
Nadzorca Szkoły

Szkola ocenę bardzo dobrą

32. Свідоцтво за шкільний рік 1937–38.

Частное Русское Реальное Училище въ Ровно на Волыни.

СВИДѢТЕЛЬСТВО

Жуковскій Владимиръ родившійся 19 октября
въ 1902 году, въ роисповѣданіи православнаго
поступилъ въ 5 классъ, окончилъ курсъ VI (шести) основныхъ классовъ
въ 1922 году въ Ровенскомъ частномъ русскомъ реальномъ училищѣ и
подвергался въ этомъ заведеніи окончательнымъ испытаніямъ въ 1922 г.

На этомъ основаніи выдано ему слѣдующее свидѣтельство:

Поведеніе отличное 5

Успѣхи по предметамъ на экзаменѣ:

1. По Закону Божію	<u>отличное</u>	(5)
2. „ польскому языку	<u>удовлетворительное</u>	(3)
3. „ русскому языку	<u>удовлетворительное</u>	(3)
4. „ французскому языку	<u>хорошее</u>	(4)
5. „ немецкому языку	<u>хорошее</u>	(4)
6. „ математикѣ, а именно:		
7. „ арифметикѣ	<u>хорошее</u>	(4)
8. „ алгебрѣ	<u>удовлетворительное</u>	(3)
9. „ геометріи	<u>удовлетворительное</u>	(3)
10. „ тригонометріи	<u>удовлетворительное</u>	(3)
11. „ исторіи Польши	<u>хорошее</u>	(4)
12. „ исторіи всеобщей	<u>удовлетворительное</u>	(3)
13. „ географіи	<u>удовлетворительное</u>	(3)
14. „ естествознанію	<u>хорошее</u>	(4)
15. „ физикѣ	<u>удовлетворительное</u>	(3)
16. „ рисованію	<u>удовлетворительное</u>	(3)
17. „ черченію	<u>удовлетворительное</u>	(3)

Въ виду вышеизложеннаго, Ровенское частное реальное училище выдано сіе свидѣтельство объ окончаніи
частнаго учебнаго заведенія.

г. Ровно дня 27 июля 1922 года.

Педагогическаго
Совета

Директоръ Сергей Арсманъ
Испытатель Михаилъ Сиринъ
Прот. Владимиръ Арсманъ

В. К. Жуковскій
В. К. Жуковскій
Протопродъ
Н. П. Жуковскій
Протопродъ Педагогическаго Совета В. К. Жуковскій

33. Свідцтво з реального училища за 1922 рік.

146

Prywatna Rosyjska Szkoła Realna w Równem na Wołyniu.

ŚW I A D E C T W O

Krejcar Włodzimierz urodzony dnia 12 października
nika w roku 1902 w Włodzimierzu
wstąpił do klasy 5-cj w roku 1922 ukończył kurs VII-letni
kl. zasadniczych w roku 1922 w prywatnej rosyjskiej szkole realnej i składając
w tej szkole egzamin końcowy w roku 1922

Na tej podstawie wydajemy się świadectwo następujące:

Obyczaje dobrze

Postępy w przedmiotach:

1. Z Religii	<u>dobrze</u>	(3)
3. „ Rosyjskiego	<u>dostatecznie</u>	(3)
4. „ Francuskiego	<u>dobrze</u>	(4)
5. „ Niemieckiego	<u>dobrze</u>	(4)
„ Matematyki, a mianowicie:		
6. „ Arytmetyki	<u>dobrze</u>	(4)
7. „ Algebry	<u>dostatecznie</u>	(3)
8. „ Geometrii	<u>dostatecznie</u>	(3)
9. „ Trygonometrii	<u>dostatecznie</u>	(3)
10. „ Historji Polski	<u>dobrze</u>	(4)
11. „ Historji Powszechnej	<u>dostatecznie</u>	(3)
12. „ Geografji	<u>dostatecznie</u>	(3)
13. „ Przyrody	<u>dobrze</u>	(4)
14. „ Fizyki	<u>dostatecznie</u>	(3)
15. „ Rysunków	<u>dostatecznie</u>	(3)
16. „ Kreslenia	<u>dostatecznie</u>	(3)

Wobec powyższych postępów egzaminowan otrzymuję niniejszem świadectwo z ukończenia prywatnego
szkolenia, naukowego Chemica dnia 1922 r.

Dyrektor: S. Sposzanski
Inspektor Michał Sawicki
Adam Rejzler Janowski
Stefan Kozłowski M. Michajewski
A. Kozłowski Sekretarz Rady Pedagogicznej W. Kozłowski

Członkowie Rady Pedagogicznej: W. Kozłowski

Drukarnia Papielu i Litografii, Równie, Wołyńskie, 1922

34. Свідоцтво з реального училища за 1922 рік – зворотний бік.

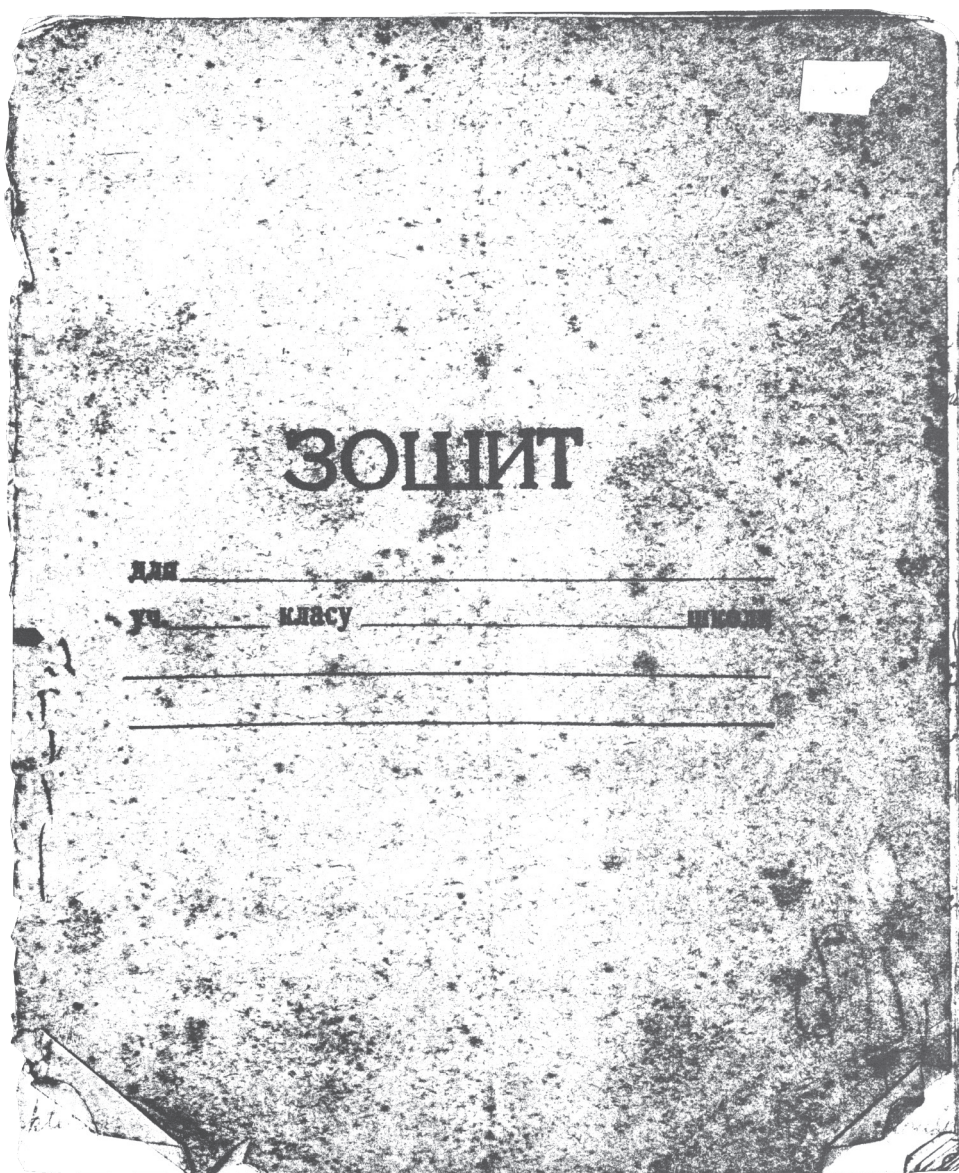
35. Шкільний рік 1923–24.

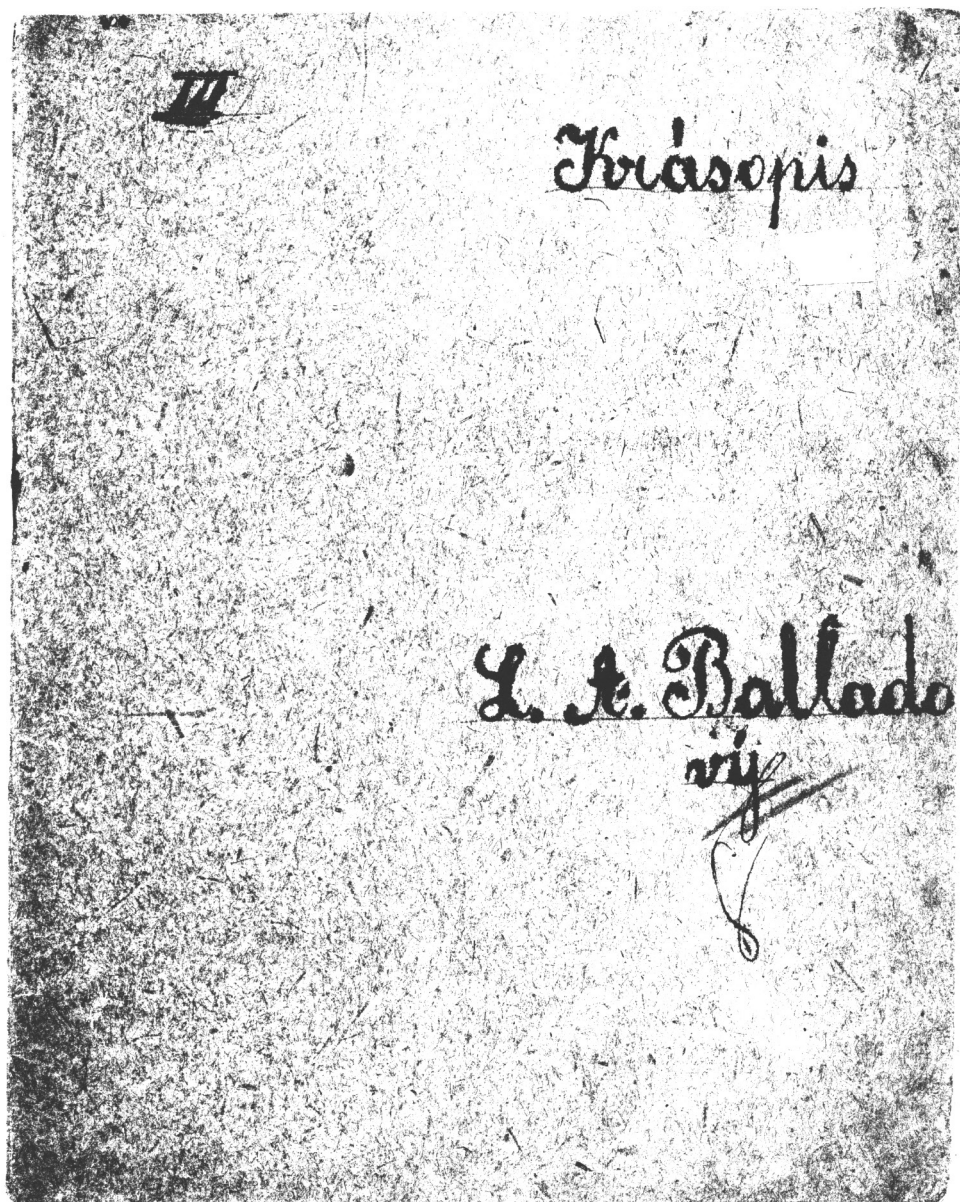
36. Шкільний рік 1922–23.

37. Шкільний рік 1936–37

38. Зошит із чеської граматики.

39. Зошит із каліграфії.

W O L O D Y M I R
Konsystorz Duchowny

19 1938

2404

14

Д. ч. 349/38.

20104

До п. о. Настоятеля парадії с. Гульчі-Чеської,
кої, Здолбунівського пов., Святи. Антонія
Зайцева.

На рапорт Ваш, з 22. IX. ч. р. № 164, Духовна Консисторія, на підставі постанови своєї, затвердженої його Високим Препосвященством, резолюцією з 9. X. б. р., пояснює Вам наступне. Церква в Гульчі-Чеській, коли чехи закупили землю в маєтку дідишки Омеїнської, була уніятською. Тому, що чехи були віри "братської" /Богемські брати гусити/, то зараз переробили церкву на костел - не католицький, а братський, і мали свого ксьондза Ф. Кашара. Коли чехи прийняли віру православної, то св. Синод в 1887 році перебудував братський костел на православному церкву, і передав її у власність православних чехів с. Гульчі-Чеської. Ані римо-католицький костел, ані уніятська церква не мають підстав до пред'явлення своїх прав на Гульчанську церкву". -

Член Консисторії, Протоієрей

Секретар

Столоначальник

40. Повідомлення Духовної Консисторії.

41. Вогнеборці
(сидить – Йозеф Говорка).

42. Священик А. Ванек.

С Ч Е Т Ь № 205/1928.

Почаево-Успенской Лавры.

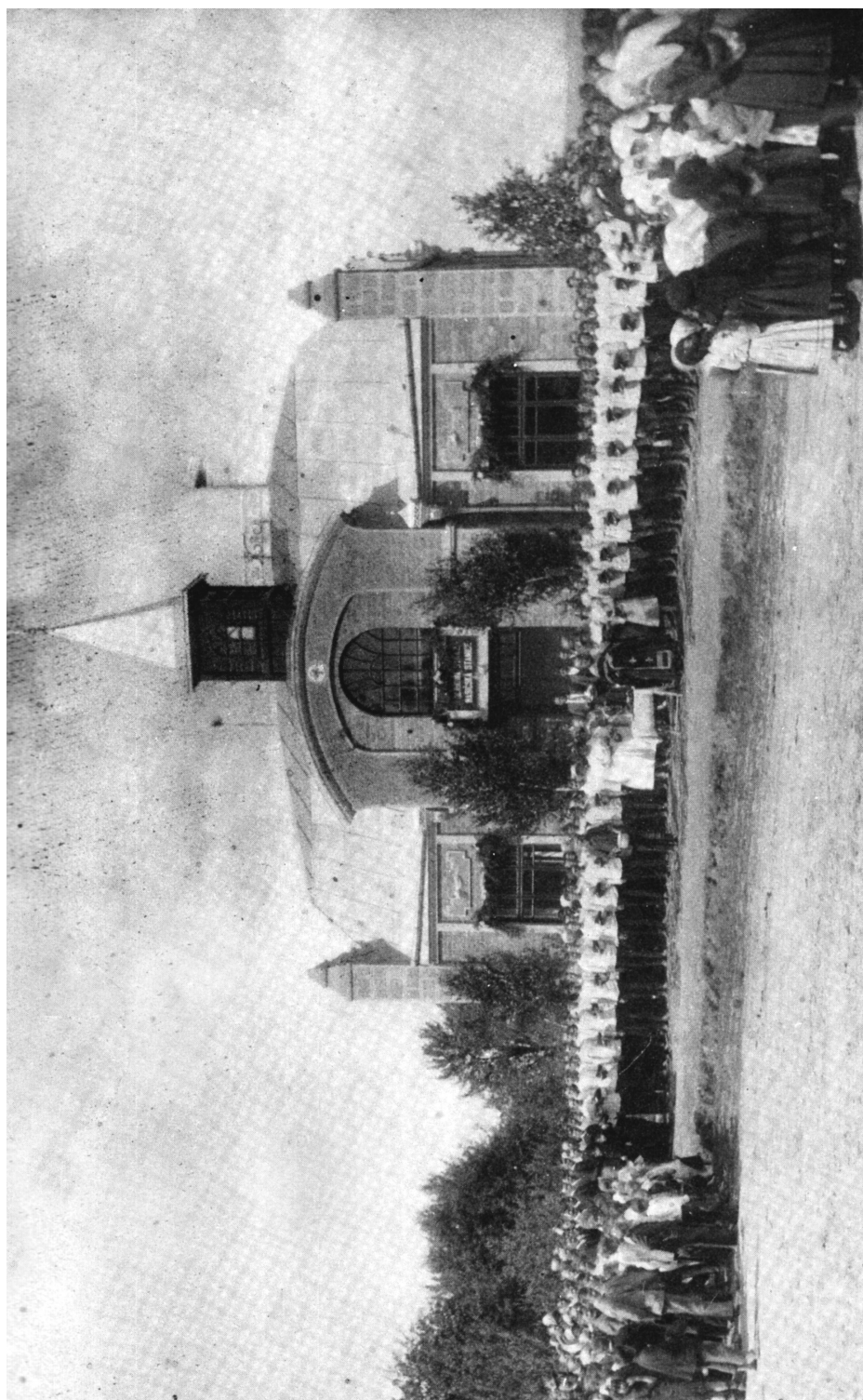
" 25-го 1928 г. отпущено

изъ *Ванек, Иосиф*

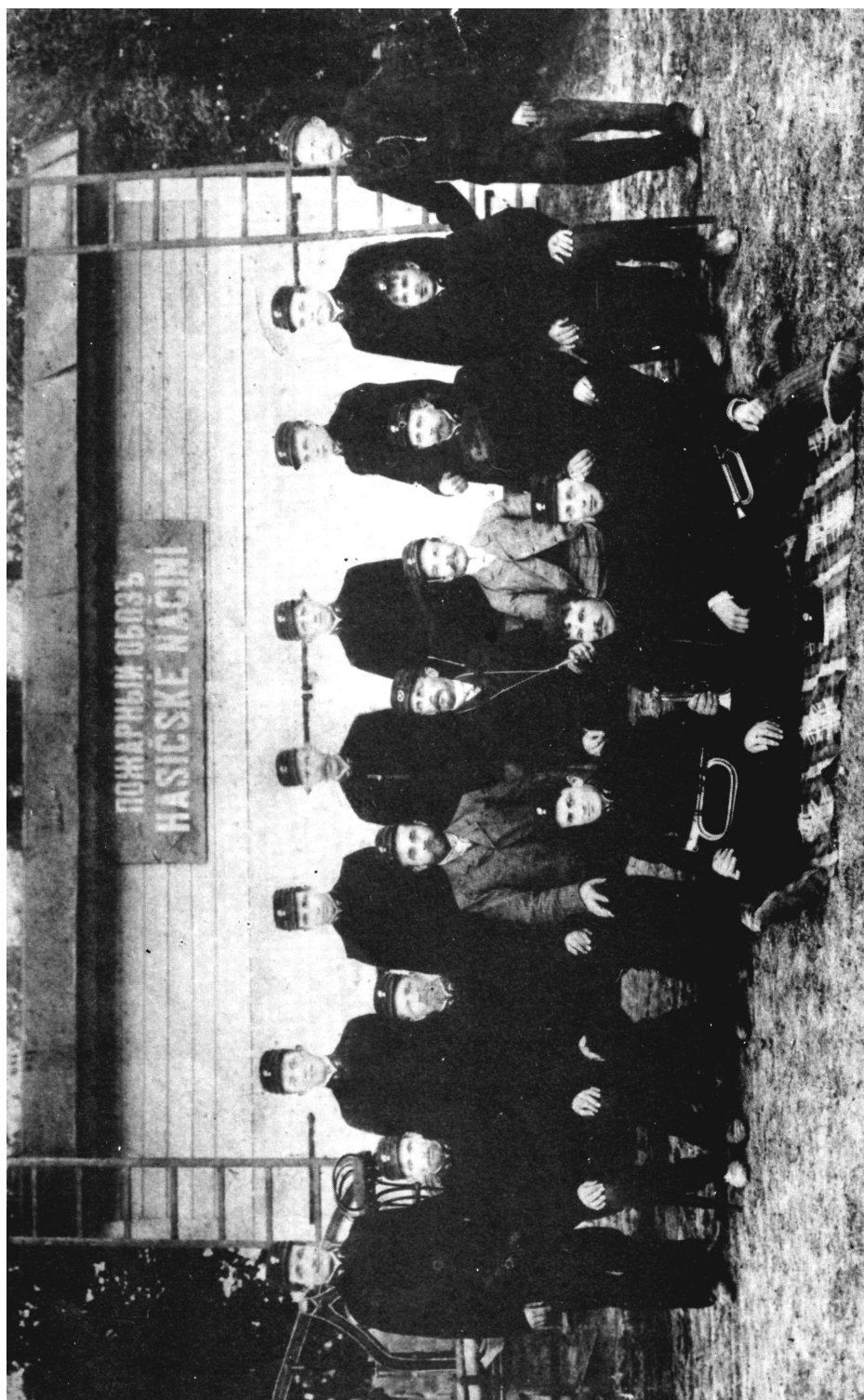
для *Работнику Преподоб.*

Код.	Что именно и по какой цели	СУММА злот.
<i>2.</i>	<i>Ванек</i>	<i>155.</i>
	<i>на святилище</i>	
	<i>А. Ванек</i>	

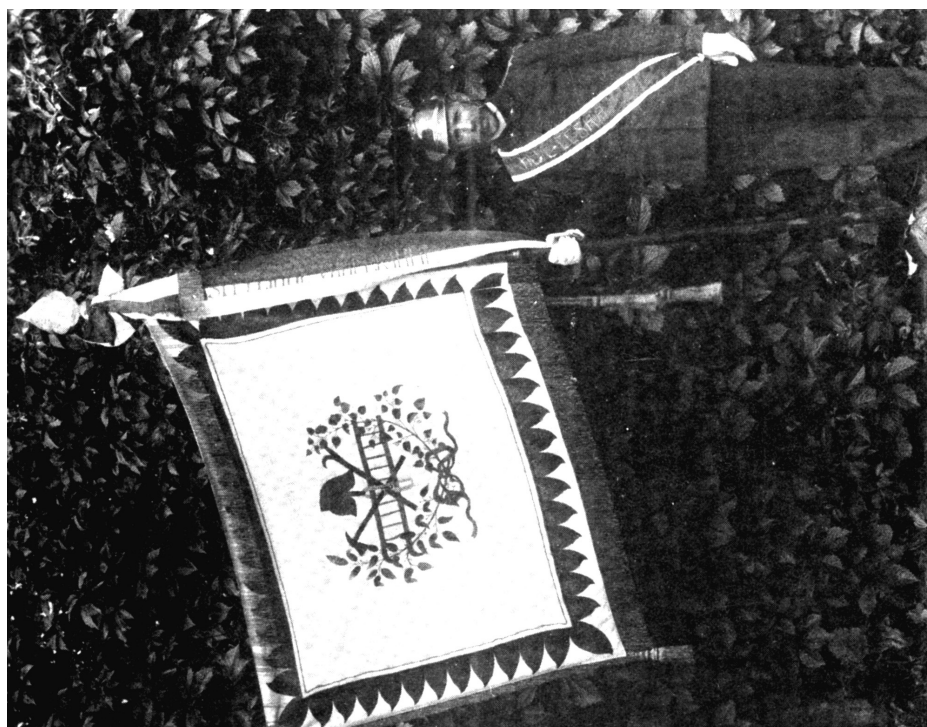
43. Рахунок на світильник для церкви.

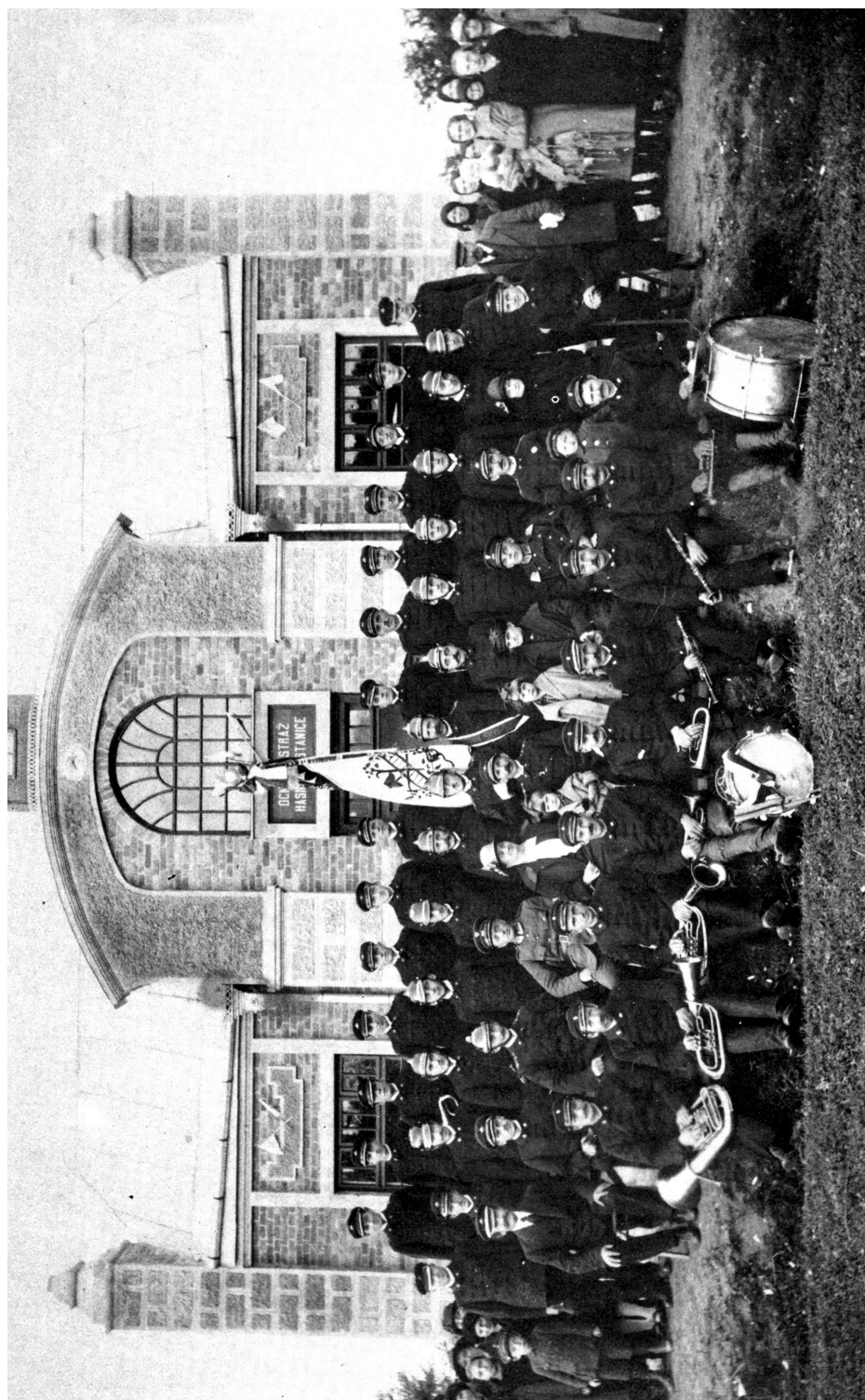
44. Освячення пожежного депо.

45. Початкове пожежне депо.

46. Прапороносець Паржез із прапором із обох боків.

47. Пожежники перед чеським клубом.

48. Урочистості в саду під час освячення пожежного депо.

155

POSLEDNÍ PANÍ HLOHOVSKÁ.

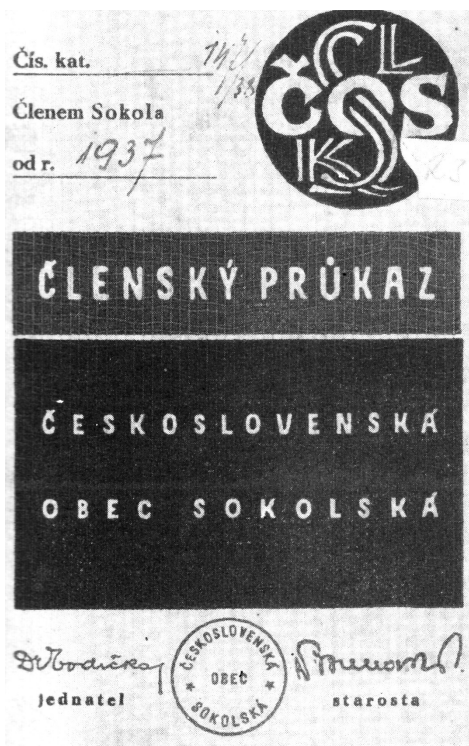
OBRAZ Z DRUHÉ DOBY PŘEDEŠLÉHO STOLETÍ

OD

KAROLINY SVĚTLÉ.

Nakladatelství J. Otto spol. s r. o. v Praze.
1922.

50. Членський квиток спортивно-гімнастичного товариства «Сокол».

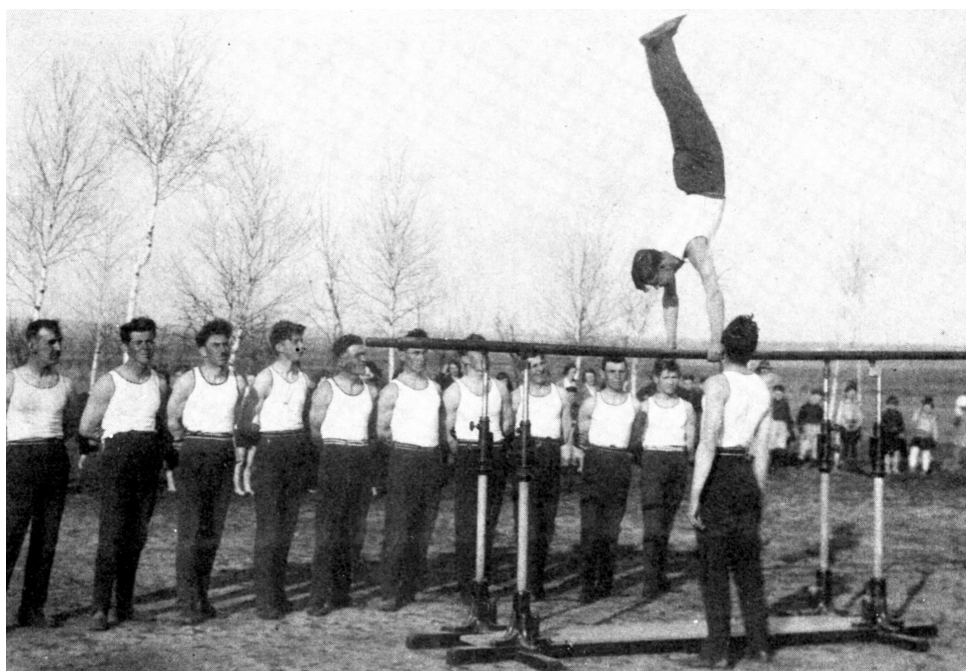
51. Тренування молодших членів «Сокола» — хлопчиків.

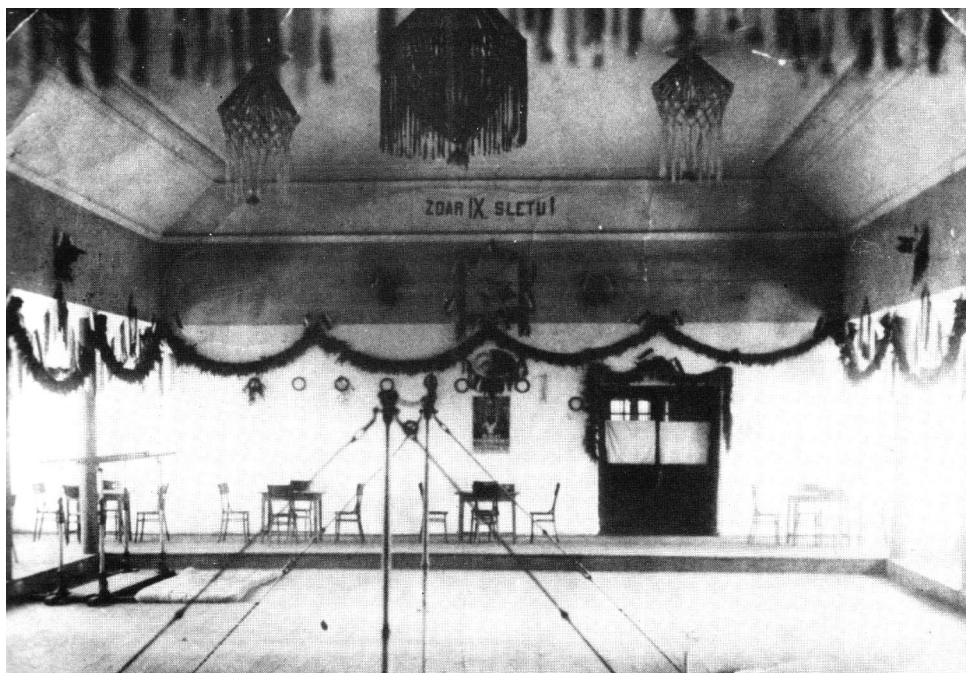
52. Тренування молодших членів «Сокола» – дівчаток.

53. Тренування старших членів «Сокола» – юнок.

54. Тренування старших членів «Сокола» – юнаків.

55. Спортивний зал в Чеському клубі.

Česká Matice školská na Volyni.

L.12566/Pr.

Zatwierdzam niniejszy statut stowarzyszenia pod nazwą
"Towarzystwo Czeskiej Macierzy Szkolnej na Wołyniu" z siedzibą
w Lucku.

Stowarzyszenie zostało wciągnięte do rejestru stowarzyszeń
i związków Województwa Wołyńskiego pod Nr. 204.

Luck, dnia 4 października 1923 r.

Wojewoda

w/z. Siedlecki

Starostwo dubieńskie

L.23642

dnia 15/VI 1925

Zaświadczenie.

Starostwo Dubieńskie na podstawie statutu Towarzystwa Czeskiej
Macierzy Szkolnej, zalegalizowanego przez Urząd Wojewódzki Wołyński
dnia 4.X.1923 roku za L: 12506 oraz w myśl okólnika Ministerstwa
Spraw Wewnętrznych z dnia 2 września 1922 r. N.B.S. 1 - 1942/22 r.
wciągnięto do rejestru związków i stowarzyszeń powiatu Dubieńskiego
pod L: 87 koło Czeskiej Macierzy Szkolnej z siedzibą we wsi
.....

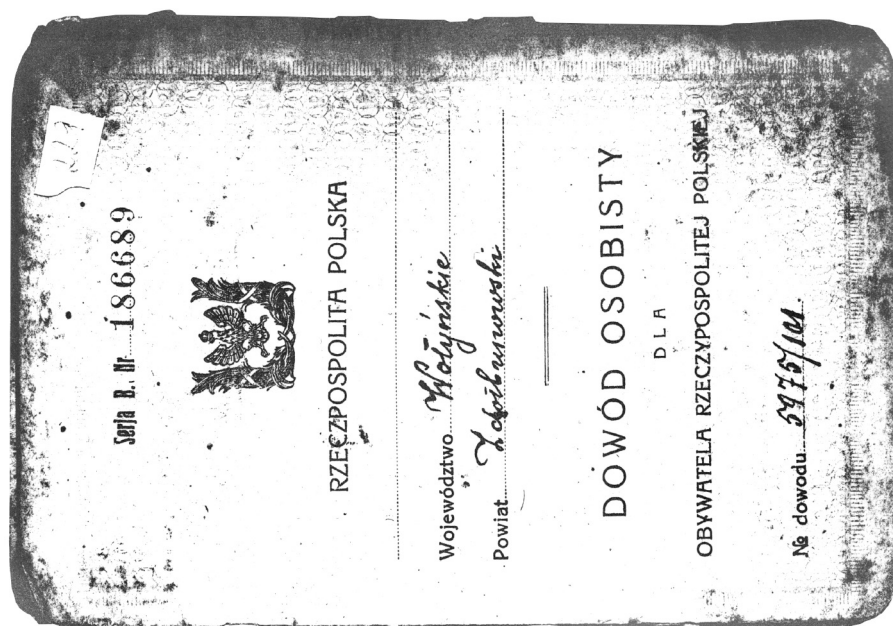
56. Заснування Чеської шкільної матиці на Волині.

57. Святкування 80-річчя листоноші Клазара.

58. Обжинки в 1939 році.

59. Посвідчення особи з двадцятих років.

60. Листоноша Клазар.

ШКІЛЬНИЙ ВІДДІЛ
Народної Освіти
в Здолбуніві

№ 151/41

Дня 25 серпня 1941 р.

ТИМЧАСОВЕ ПРИЗНАЧЕННЯ

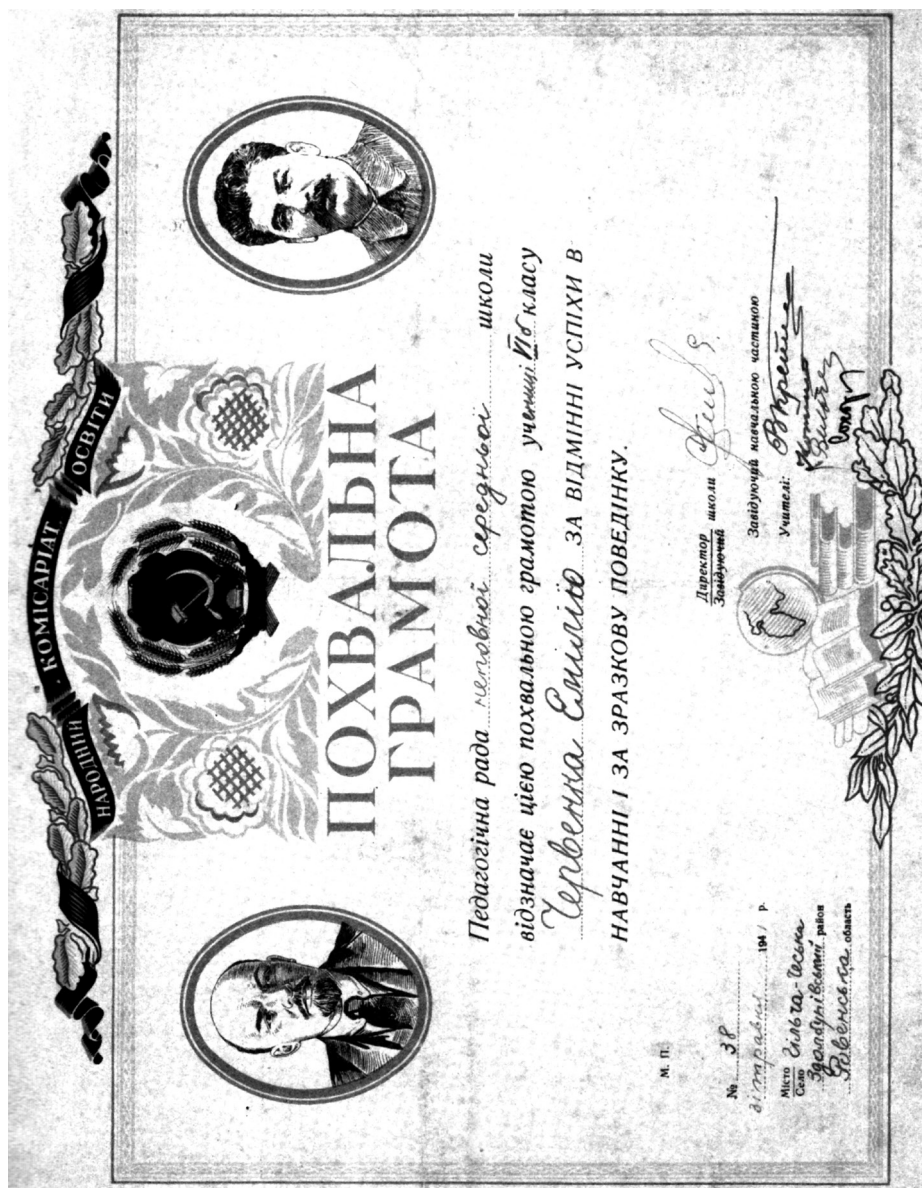
Шкільний Відділ Народної Освіти в Здолбуніві
призначає з днем 1 вересня 1941 р. гана/ї.....
.....
.....
в с. Гурбі. Деский. Здолбуні вського району.

До виконання своїх обов'язків приступити своєчасно, зголошуватись у Завідуючого / директора / школи -

Шкільний Інспектор

Секретар

62. Призначення Владимира Крейчі вчителем у Гульчі в 1941 р.

63. Шкільна похвальна грамота.

Okresní národní výbor
Podbořany.

Čj.20275/47-KJ

Podbořany, 12. srpna 1947.

Pani

Libuše Zajícové

K r t y č p

Věc: Arsen Zajíc-repatriace.

Ministerstvo vnitra přípisem ze dne 28.VII.1947 čj.VII/R-3641/394-21/7
-47-2, povolilo repatriaci Arsena Zajíce do CSR.

Bezpečnostní referent:

64. Репатріаційний дозвіл.

MINISTERSTVO SOCIÁLNÍ PÉČE	
ODBOR XII.-REEMIGRAČNÍ	
24483	✱
REEMIGRAČNÍ	
PRŮKAZ	

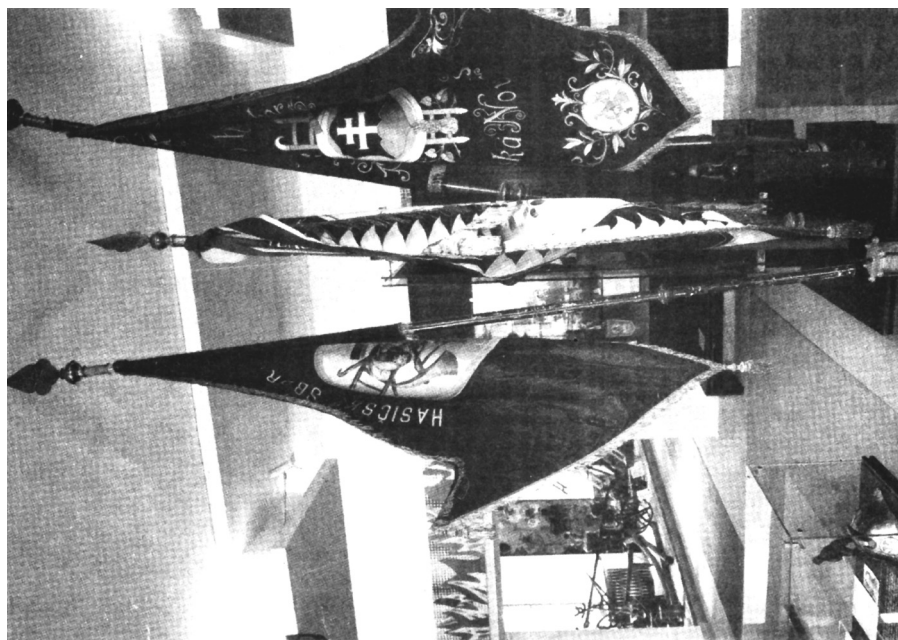
65. Реєміграційний паспорт.

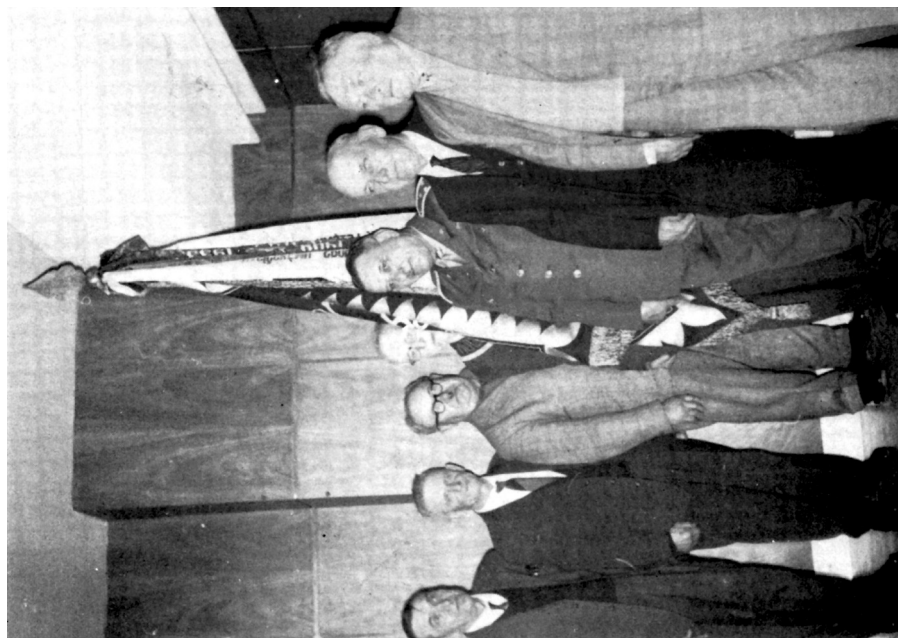
66. Йозеф Тоушек.

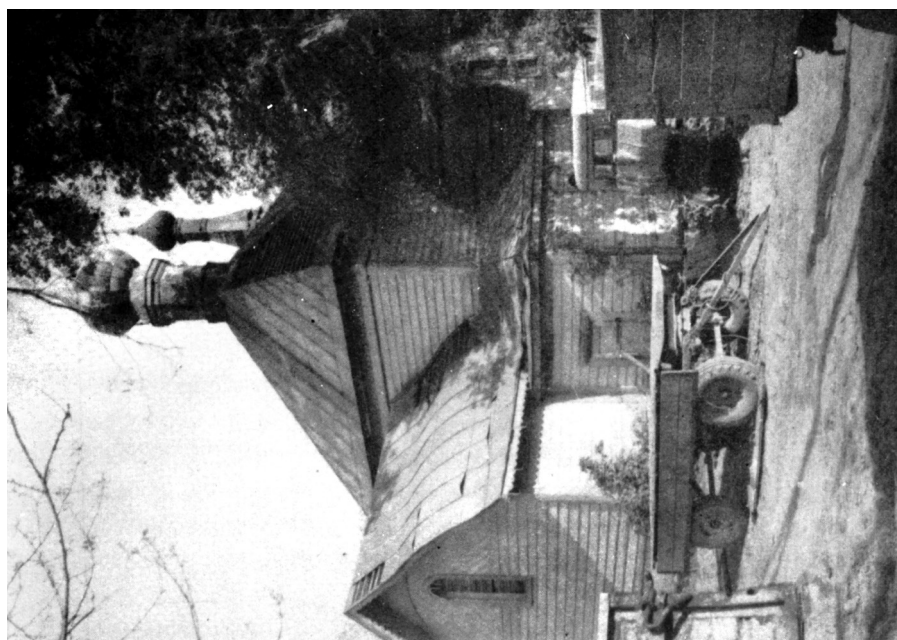
67. Еміль Ціплц.

68. Гульчанський прапор вогнеборців на почесному місці постійної виставки Союзу пожежної охорони в Методичному центрі в Пржібіславі.

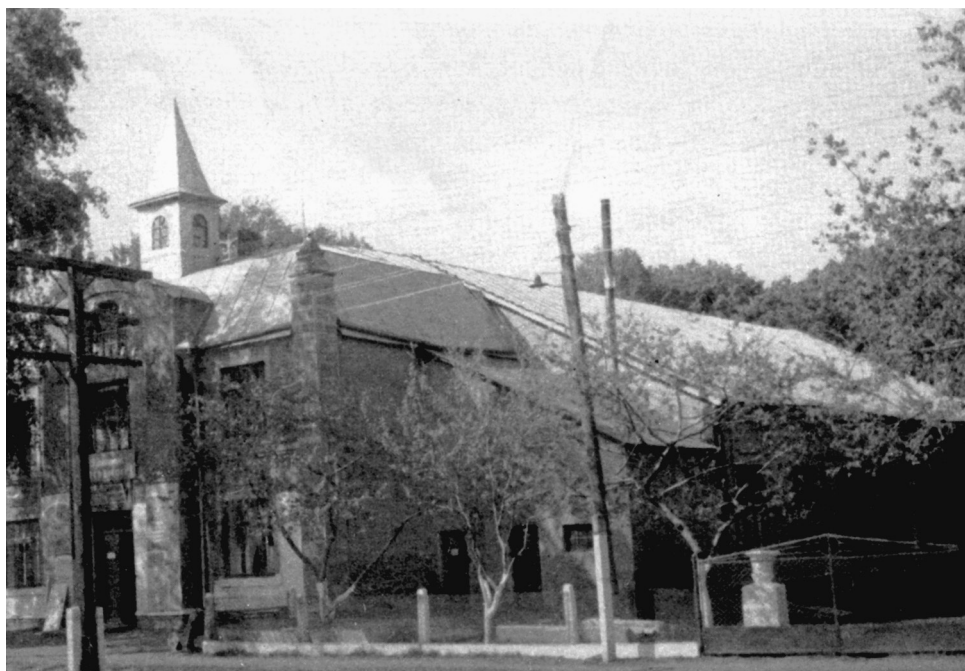
69. Передача прапора Корпусу пожежної охорони.

70. Гульчанська церква в 1979 році.

71. Гульчанське кладовище в 1979 році.

72. Чеський клуб у 1979 році.

P o z v á n k a.
=====

Na sraz rodáků a rodinných příslušníků z Hulče České, který se bude konat v sobotu dne 13. června 1987 v Podbořanech v Národním Domě /proti nádraží ČSD/ od 12.- hodin s tímto programem:

1. Prezence
2. Zahájení a uvítání rodáků
3. Slavnostní oběd
4. Volná zábava, do 24.- hodin.

Pro zajištění příjemného posezení se vzpomínáním na prožitá léta byla přípravným výborem vypočtená částka na jednoho účastníka ve výši 100.- Kčs. V této částce je zahrnut poplatek za jídlo, přípítek a ostatní výdaje. Zároveň přikládáme poštovní poukázku, kterou poukážete příslušnou částku na adresu:

R o t k o v á Milenka
Hořesedly č.9.

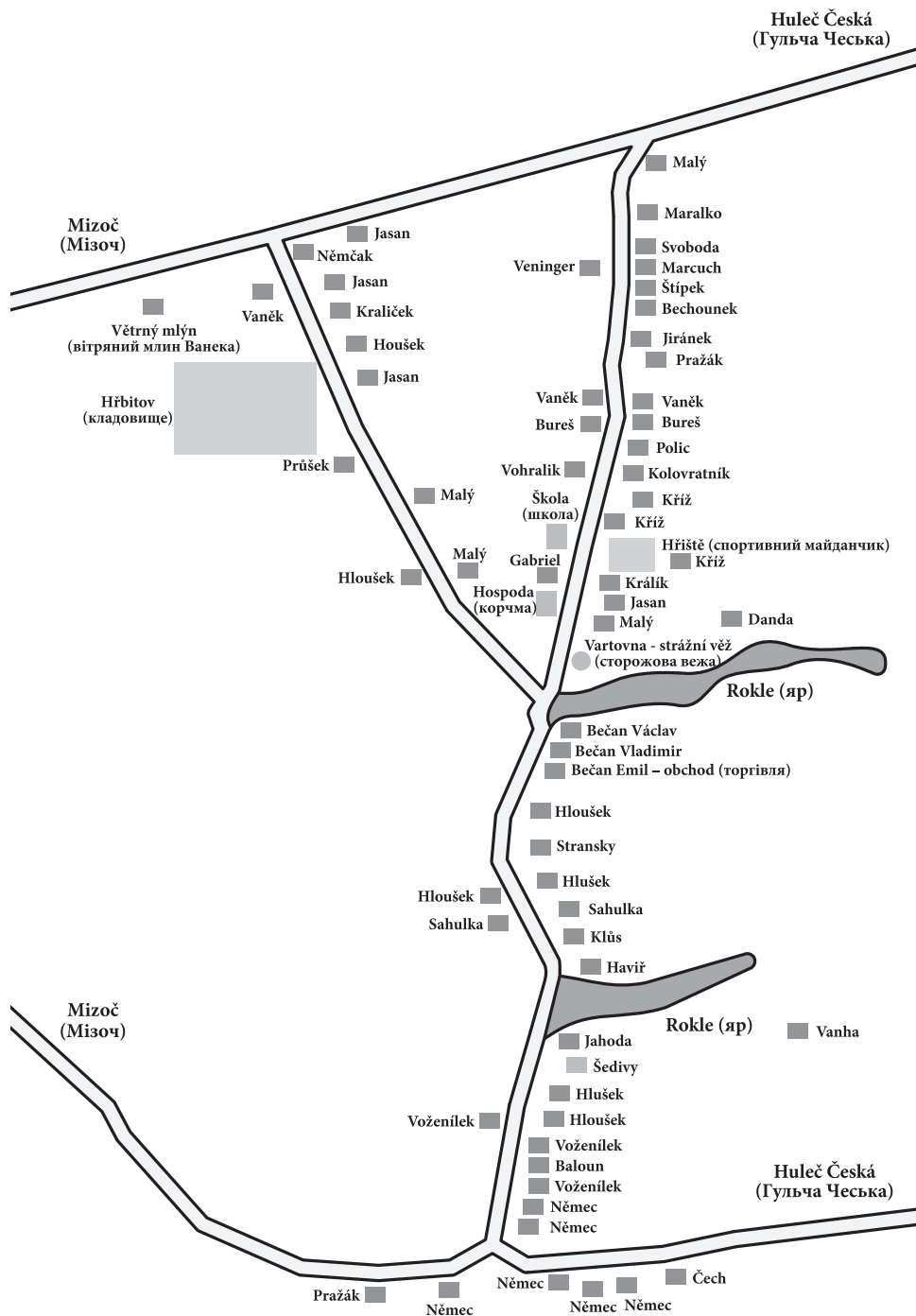
270 04 Hořesedly.

Prosíme o zaplacení nejpozději do 20. května 1987. Podle zaplaceného počtu osob budou rezervovaná místa. Zaplacené zálohy v případě neúčasti nebudou vrácené.

Přípravný výbor:

Blána č. 240.

План Залісся

Додатки до українського видання

Купчая крѣпость*

Лѣта тысяча восемьсотъ семьдесятъ седьмого ноября тридцатаго дня.

Повѣренный помѣщицы Корнеліи Викентьевны Омецинской, по второму браку Курьеръ, дворянинъ Андрей Александровъ Тарановичъ сознаю, что доверительница моя, Курьеръ, недвижимое свое имѣніе Волынской губерніи Острожского уѣзда селенія Гульчу и Урвенну дошедшее къ ней по наслѣдству отъ деда по матери – Надворнаго совѣтника Виталиса Димитріева Порчинскаго, на основаніи раздѣльной записи 16 января 1859 года, совершенной въ Волынской гражданской палатѣ продала Богемскимъ выходцамъ – чехамъ, и уполномочивъ меня довѣренностью 10 декабря 1876 года, явленной въ Ровенской уѣздной полиціи совершить купчую крѣпость для тѣхъ изъ сихъ чеховъ, которые до дня совершения мною крѣпостного акта примутъ дѣйствительное участіе сей покупкѣ, а потому я, Тарановичъ, на основаніи такого уполномочія Курьеровой сознаю, что Гульчанское имѣніе продано въ общее владѣніе слѣдующимъ чехамъ: Ивану Иванову Мартинеку, Францу Иванову Мартинеку, Яну Янову Калаусеку, Вацлаву Вацлавову Ванеку, Іосифу Вацлавову Крижу, Іосифу Іосифову Тринке, Матвѣю Іосифову Ворже-нику, Антону Петрову Мозлеру, Іосифу Якову Вылимке, Іосифу Іосифову Карасеку, Яну Янову Иранеку, Вацлаву Іосифову Коваржику, Францу Іосифову Станеку, Игнатію Іосифову Дитриху, Іосифу Янову Кашпару, Вацлаву Матвееву Поронезу, Матвѣю Яковову Покорному, Іосифу Іосифову Ванеку, Ивану Іосифову Метелкѣ, Яну Вацлавову Кучеру, Антону Петрову Дворжакъ, Францу Іосифову Палицѣ, Яну Янову Выжидале, Вацлаву Вацлавову Гуртѣ, Вацлаву Вацлавову Тоушеку, Фердинанду Өмичу Габешу, Францу Янову Бартошу, Вацлаву Вацлавову Эфембергу, Іосифу Іосифову Умлауфу, Іону Іосифову Тополянке, Францу Іосифову Кальде, Францу Янову Кованде, Францу Янову Говоркѣ, Іосифу Іосифову Марчику, Іосифу Вацлавову Тополиске, Вацлаву Антонову Соучеку, Францу Янову Ситаржу, Яну Янову Дрогораде, Яну Янову Кулиху, Яну Вацлавову Эфембергу, Францу Игнатьеву Дитриху, Вацлаву Янову

* Текст за рукописною копією з оригінального документа.

Зайцу, Викентію Вацлавову Ванеку, Вацлаву Филипову Петранеку, Іосифу Янову Новотному, Францу Вацлавову Малому, Францу Францову Гоудеку, Яну Янову Губачке, Ёомѣ Андрееву Хмелику, Яну Янову Малому, Францу Францову Клянке, Францу Игнатьеву Гайзлику, Вацлаву Францову Постителю, Вацлаву Вацлавову Баладе, Фердинанду Федорову (*место вытертое*), Іосифу Вацлавову Метелкѣ и Вацлаву Викентьевичу Постпишелю.

Въ названомѣ имѣніи доверительница моя, Курьеръ, продала помянутымъ чехамъ, оставшейся отъ надѣла крестьянъ экономической усадебной и полевой удобной и неудобной земли, значащейся на геометрическомъ планѣ присяжнаго землемѣра Брилинга 14 августа 1872 года подписанымъ ею, Курьеровой, 2 489 морговъ или 1 369 десятинъ 2 030 сажень и отдѣльную тамъ же усадьбу, показанную на планѣ подѣ №142, заключающую въ себѣ 2 десятины 1 560 сажень, кромѣ того доверительница моя, Курьеръ, уступила безвозмездно подѣ устройство покупщиками чехами училища одну десятину 1 551 сажень и находящейся подѣ каплицею и подѣ кладбищѣ для чеховъ 2 170 сажень. Такимъ образомъ переходитъ къ покупщикамъ чехамъ всей земли 137 десятинъ и 40 сажень.

Въ продажу сію не вошли 6 десятинъ 101 сажень усадебной земли, значащейся на планѣ подѣ № 6, 5, 9, 10, 13, 14, 35, 36, 140, 143, которыя, а также угодія состоящія съ кѣмъ либо въ спорѣ помѣщица Курьеръ оставляетъ за собою.

Продажу сію помѣщица Курьеръ учинила со всѣми экономическими жилыми и холодными строеніями, со всѣми водами и лѣсами принадлежащими къ сему имѣнію, со всѣми доходами онаго и тѣми правами на Гульчанскую мельницу и на (*место вытертое*) аренду какія служатъ ей, Курьеръ, по мировымъ сдѣлкамъ заключеннымъ съ владѣльцами остальныхъ частей Гульчанского имѣнія получающими изъ сихъ статей дохода 150 рублей въ годъ.

А взяла она, Курьеръ, отъ купцовъ чеховъ за сіе имѣніе по 24 рубля за каждый моргъ удобной и неудобной земли содержащей въ себѣ 1 317 сажень, что составляетъ по количеству 2 489 морговъ или 1 365 десятинъ 2 013 сажень земли 59 736 рублей, дала отдѣльную усадьбу значащуюся на планѣ подѣ № 142, 243 рубля, вся же покупная сумма составляетъ 59 979 рублей, въ счетъ каковой суммы она, Курьеръ, получила посредствомъ уплаты покупщиками чехами долговъ и казенныхъ взысканій числившихся на семъ имѣніи и наличными деньгами 41 736 рублей и внесено ими въ казначейство на пополненіе долга Абрамовскому 236 рублей, кромѣ того продавица Курьеръ оставила при покупщикахъ Гульчанского имѣнія для родныхъ племянницъ своихъ, помѣщицъ Стефаніи и Маріи Еловицкихъ, капитала 18 000 рублей,

каковой капиталъ покупщики чехи приняли на себя къ уплатѣ упомянутымъ Еловицкимъ согласно выданному 24 августа сего года на имя Еловицкихъ особому обязательству.

Всѣ расходы по совершению сей купчей а также уплаты всѣхъ казенныхъ податей съ Гульчанского имѣнія со дня запродажи такового принято на себя покупщиками чехами, а также пріѣято ими содержаніе находящейся въ селѣ Гульча съ разрѣшенія правительства капицы съ нужнымъ причтомъ.

А какъ до сей купчей крѣпости селеніе Гульча и Урвенна никому помѣщицею Курьеръ не продано, незаложено и никому по закону не передано и не описано, то если кто въ оное будетъ почему либо вступаться, помѣщица Курьеръ и наслѣдники ея обязаны покупщиковъ чеховъ отъ всѣхъ вступщиковъ и отъ убытковъ могучихъ брать отъ сего, защищать какъ слѣдуетъ по законамъ къ сей купчей крѣпости повѣренный помѣщицы Корнеліи Викентьевны Омецинской по второму браку Курьеръ дворянинъ Андрей Александровъ сынъ Тарановичъ руку приложилъ у сей купчей крѣпости, свидѣтелемъ былъ и руку приложилъ коллежской секретарь Щепеный Петровъ сынъ Соколовскій, у сей купчей крѣпости свидѣтелемъ былъ и руку приложилъ помѣщикъ Юлій Венедиктовичъ Могульскій. Сію купчею крѣпость писалъ крепосныхъ дѣлъ писарь Кулеша, запрещенія нѣтъ, совершить по законамъ и. д. секретаря (*подпись неразборчива*) 1877 года ноября 30 дня всей купчей крѣпости, совершенной у крепосныхъ дѣлъ Волынской палаты уголовного и гражданскаго суда, писанной на одномъ листѣ крѣпостной бумаги цѣною 135 рублей, взыскано явочныхъ пошлины 3 рубля и на объявленія 3 рубля и всего 6 рублей, крепосныхъ же пошлины не взыскано на основаніи высочайшаго повелѣнія 18 мая 1873 года, совершилъ и. д. надсмотрщика титулярный совѣтникъ Карлъ Зарембскій 1877 года декабря 28 дня, означеннымъ въ сей купчей крѣпости недвижимымъ имѣніемъ по исполнительному листу Волынской палаты уголовного и гражданскаго суда отъ 5 сего декабря за № 851 ввелъ во владѣніе прописанныхъ въ сей купчей чеховъ принявшихъ подданство Россіи, въ чѣмъ подписались и приложеніемъ печати удостоверяю и. д. судебного пристава при Волынской палатѣ уголовного и гражданскаго суда титулярный совѣтникъ Мартынъ Павловъ Саваровскій въ Волынской палатѣ уголовного и гражданскаго суда и. д. секретаря (*подпись неразборчива*) № 1002 (О. Р.)

ПЛАНЪ

ЧЕСКОЙ ЗЕМЛИ

Д. УРВЕННЫ

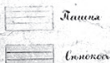
И ЧАСТИ

М. ГУЛЬЧИ

Волынской Губерніи Острожскаго Уѣзда

Составленъ въ 1875 году

Изъясненіе Знаменъ.

Науково-публіцистичне видання

Їржі Бонек, Дануше Манова, Вацлав Старек

Переклад В'ячеслав Шляховий

ГУЛЬЧА ЧЕСЬКА НА ВОЛИНІ
Опис життя в 1870–1947 роках

Редакція і коректура

*Тетяна Шпичук, Тамара Шкарбан,
Ігор Паньков, Оксана Нагулко*

Верстка та дизайн

Ігор Паньков, Тадей Рачковський

Підписано до друку ???

Формат 70 × 100 1/16. Друк офсетний. Папір офсетний.

Умовн. друк. арк. XXX

Наклад 100 прим.

ПП Дятлик М.С.

35 304 Рівненська область, Рівненський район,
село Корнин, вул. Центральна, 58

Свідоцтво субекта видавничої справи

РВ № 11 від 12.06.2002 р.